Vysk. Vincentas Brizgys

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE 1940 - 1944 METAIS

1977

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE

PIRMOJE RUSŲ OKUPACIJOJE 1940-1941 M.
VOKIEČIŲ OKUPACIJOJE 1941-1944 M.

(TRUMPA APŽVALGA)

Vincentas Brizgys

KAUNO VYSKUPAS PAGELBININKAS

Spausdino "Draugo" spaustuvė 1977 m.
4545 West 63rd Street
Chicago, Illinois 60629

ĮŽANGA

Kai 1918 metais Lietuva pasiskelbė nepriklausoma ir kai po dviejų laisvės karų metų organizavosi, kaip laisva nepriklausoma valstybė, tada Katalikų Bažnyčia Lietuvoje nebuvo atskiras savarankiškas vienetas. Vilniaus ir didelė Žemaičių vyskupija, kuri tada apėmė dabartines Kauno, Kaišiadorių, Panevėžio, Telšių vyskupijas ir dalį dabartinės Latvijos-Kuršo sritį, priklausė Mogiliavo (Mogilev) metropolijai, o Suvalkijoje Seinų vyskupija, kurios dalis yra dabartinė Vilkaviškio vyskupija, priklausė Varšuvos metropolijai. Rusijos carų valdžios laikais Lietuvoje Katalikų Bažnyčia buvo labai trukdoma ir prievartaujama. Laisvoje Lietuvoje nuo pat pradžios buvo vienoda ir pilna laisvė visom religijom.

1926 metų balandžio mėnesio 4 dienos aktu P. Pijus XI įsteigė Lietuvos Katalikų Bažnyčios provinciją, betarpiai priklausančią Apaštalų Sostui. Iš dalies Seinų vyskupijos Lietuvos teritorijoje, Suvalkijoje, buvo įsteigta Vilkaviškio vyskupija, iš Žemaičių vyskupijos teritorijos laisvoje Lietuvoje buvo įsteigtos Kauno Kaišiadorių, Panevėžio ir Telšių vyskupijos. Lietuvos teritorijoje, esančioje Klaipėdos krašto dalyje, buvo įsteigta prelatūra ir pavesta Telšių

vyskupo jurisdikcijai. Šios naujos provincijos centras — metropolija tapo Kaunas. Tačiau po labai trumpo laiko, tik po 14 metų, šiai Lietuvos Katalikų Bažnyčios provincijai teko labai sunkus likimas. Kartu su Rusijos okupacine raudonąja armija užvaldė Lietuvą iš tos pat Rusijos atneštas ateistinis komunizmas, kuris jau per 23 metus išbandytu metodu visa destruktyvine jėga puolė Katalikų Bažnyčią Lietuvoje. Kaip 1941 metų sausio mėnesio 14 dieną Maskvos atstovas Pozdniakovas pareiškė pas jį atsilankiusiems vyskupui Vincentui Borisevičiui ir vyskupui Vincentui Brizgiui, Maskva visa savo patirtimi ir visa jėga sutriuškins Katalikų Bažnyčią Lietuvoje. Tada Lietuvoje buvo dar gyvi ir valdė diecezijas visi tie patys vyskupai, kuriuos 1926 metų balandžio mėnesio 5 dieną paskyrė P. Pijus XI. Kauno arkivyskupas ir Lietuvos Bažnyčios metropolitas arkivyskupas prof. Juozapas Skvireckas, Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta, Panevėžio vyskupas prof. Kazimieras Paltarokas, Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, Vilkaviškio vyskupas Antanas Karosas ir jo koadiutorius vyskupas prof. Mečislovas Reinys. Visi šie vyskupai buvo ne iš eilinių kunigų, o Lietuvoje gerai žinomi ir mokslinėje, ir visuomeninėje, ir politinėje veikloje. 1940 m. kovo mėnesį Telšiams dar buvo paskirtas vyskupas pagelbininkas Vincentas Borisevičius, iki šiol Telšių Kunigų seminarijos rektorius, ir Kaunui vyskupas pagelbininkas Vincentas Brizgys.

Kai 1940 metų birželio 15 dieną rusai okupavo Lietuvą, Lietuvos Katalikų Bažnytinė provincija atrodė sekančiai: Iš 3,238.000 gyventojų buvo 84,1% katalikų, 717 parapijų ar misijų, 1047 bažnyčios ir koplyčios, 1450 kunigų, 37 vyrų vienuolynai, 85 moterų vienuolynai, keturios kunigų seminarijos su 605 klierikais, Teologijos-Filosofijos fakultetas prie valstybinio universiteto Kaune, Katalikų

Mokslo Akademija, privačių 18 gimnazijų ir vidurinių mokyklų, 18 privačių pradžios mokyklų, 35 katalikų vaikų darželiai, 1 kurčių-nebylių institutas, 10 namų vaikams našlaičimas, 10 vaikų globos namų, 25 namai seneliams, 2 ligoninės, vieni jaunuolių pataisos namai. Suaugusieji vyrai, moterys, studentai, liaudies jaunimas, vaikai turėjo 18 katalikiškų organizacijų centrų, kuriuos jungė vienas Katalikų Akcijos centras. Šios organizacijos turėjo 800,000 narių. Katalikai turėjo 7 spaustuves, leido 32 įvairius laikraščius ir žurnalus, kurie turėjo 7,500.000 prenumeratų. Katalikai turėjo 6 didelius knygynus, 823 parapinius ir kitokius knygynus, 643 parapinius ir kitokius archyvus, Kaune vieną religinio meno muziejų. Ir valstybinėse mokyklose buvo religijų pamokos, todėl ir valstybinės mokyklos turėjo kapelionus ir įvairių religijų mokytojus. Visi privačių mokyklų mokytojai ir kapelionai bei kiti religijų mokytojai gaudavo tolygias algas, kaip ir valstybinių mokyklų mokytojai iš valdžios iždo. Kapelionus turėjo ir kariuomenė, ir ligoninės, ir kalėjimai. Kad ir labai suglaustai tik skaičiais pasakomas vaizdas, bet jis rodo, koks aktyvus buvo Lietuvos katalikų gyvenimas. Ir visos kitos religijos Lietuvoje buvo lygiateisės, visos gaudavo proporcingą paramą iš valstybės iždo. Ši santvarka buvo konstitucinė nuo pat valstybės susitvarkymo pradžios, o ne konkordatu įvesta. Lyginant su įvairių kitų kraštų gyvenimu ir dvasia, Lietuvoje tarpe įvairių religinių denominacijų, įvairių pažiūrų žmonių buvo įsigyvenus kultūringa tolerancija, daugelyje sričių ir daugeliu atvejų bendradarbiauta visų kartu.

Toliau bandysiu duoti nors labai trumpai faktais pagrįstą Lietuvos katalikų dvasios ir gyvenimo vaizdą rusų pirmosios okupacijos (1940-1941) ir vokiečių okupacijos (1941-1944) metais. Tais metais gyvenusieji Lietuvoje čia neras jiems nežinomų sensacijų, tik gal ras iki šiol negirdėtą,

neskaitytą vieną kitą raštą. Ši apžvalga skiriama jaunesnių kartų žmonėms, kurie apie tuos laikus skaito tik iš kitų atsiminimų. Asmeniškai patyrus komunizmą ir rusų okupaciją, galime objektyviai sakyti, kad Lietuvos katalikų vyskupai turėjo apie komunizmą pakankamai objektyvią nuomonę. Bijojo jo ir visa tauta, išskyrus mažą saujelę komunistų, kurių Lietuvoje buvo mažai, o lietuvių stebėtinai mažas skaičius. Iš 3,238,000 gyventojų 1940 metais buvo 1741 kompartijos narys, iš kurių lietuvių buvo 48%, o kiti 52% buvo įvairių tautinių mažumų.

RUSŲ OKUPACIJA NUO 1940 BIRŽELIO 15 IKI 1941 BIRŽELIO PABAIGOS.

Kalbėsiu tik apie Katalikų Bažnyčios gyvenimą Lietuvoje, kitas sritis paliesdamas tik tiek, kiek tai rišasi su šia tema. Asmenys, patyrę dabartinį Rusijos komunizmą, iš tos audros išlikę gyvi ir dabar gyveną laisvame pasaulyje, stebimės, kaip daugelis, net inteligentų laisvame pasaulyje komunizmo nesupranta ir net nenori tikėti tais, kurie yra jį patyrę. Šią pasaulio nuotaiką galima suprasti prisiminus, kad po revoliucijos Rusija taip užsidarė nuo pasaulio, kad, net gyvendami betarpinėje kaimynystėje Lietuvoje ar kituose kaimyniniuose kraštuose, nedaug ką žinojome apie Rusijos vidaus gyvenimą. Jeigu dar ir dabar, tai tuo labiau iki 1956 metų buvo beveik neįmanoma užsieniečiui patekti į Rusiją, svetur esantieji negalėjo net susirašinėti su ten likusiais šeimos nariais. Net diplomatinės tarnybos asmuo, reziduojąs Maskvoje, ar asmuo, kokiu nors ypatingu reikalu įleistas į Rusiją, galėjo tik tiek matyti, kiek parodydavo ne paties pasirinktas, o saugumo paskirtas vadovas. Rusijos gyventojai tais laikais bijojo net labiau negu dabar susitikti, pasikalbėti su svetimšaliu. Gi Rusijos valdžios skleidžiama propaganda jeigu dar ir dabar yra neįtikėtinai melaginga, tai dar mažiau buvo joje tiesos prieš 1956 metus. Rusijos

gyventojai apie laisvą pasaulį žinojo dar mažiau, negu laisvas pasaulis apie Rusiją. Vienų metų komunizmo partirties Lietuvoje užteko ne tik kitiems Lietuvos darbininkams, o ir komunistams, kuriuos Rusijos saugumas apginklavo, vos tik užėmus Lietuvą. Jau pirmą karo dieną tarp Rusijos ir Vokietijos tie darbininkų, net komunistų ginkluoti būriai įsijungė į sukilėlių ir partizanų būrius kovai prieš rusų armiją.

Kur gyvenimą vaizduosiu faktais, tai nebus paminėti jie visi kurios nors srities, o ir minimieji bus tik kaip pavyzdžiai. Kur perduosiu dialoginius pokalbius, jie ne mano sukurti, o perduodami žodiniai, kokius turiu minimų asmenų man perduotus jų pačių užrašytus. Aną terorą išgyvenusiems, dabar, po daugelio metų, ta praeitis atrodo tarsi slegiantis sapnas, o ne išgyventa tikrovė. Kai šiandien lankome kur nors raudonojo teroro parodas, tai atrodo, tarsi matytume ne mūsų pačių išgyventus vaizdus, o kažkada kur nors kitur įvykusias baisenybes. O tačiau tie atskiri parodų eksponatai visko nepasako. Tai yra tik silpnas priminimas įvykusios ir dabar vykstančios tikrovės. Jeigu kas ir viską perskaitytų, ką yra parašę Rusijos kalėjimų ir koncentracijos stovyklų kaliniai, tai vis tiek nebūtų įmanoma iš to susikurti Rusijos komunistinio režimo pilno vaizdo. Niekas gi nepavaizduos to visuotinio ir nuolatinio teroro, baimės, netikrumo, kokiame dieną ir naktį gyvena kiekvienas tos imperijos žmogus, kur net KGB visagaliai agentai, net partijos ir valdžios viršūnėse sėdį gali kiekvieną dieną netekti laisvės ir net gyvybės, kaip yra įvykę su Jagoda, Berija, Tuchacevskiu, Uborevičium ir daug kitų. Rusijos komunizmą patyrusiems yra nesuprantama, kaip žmogaus protas galėjo tokią sistemą sukurti ir kaip tas protas iki šiol nesupranta savo kūrinio tikrosios vertės. Komunistų vadai apgaudinėja patys save iliuzija, kad būsiąs rojus tada, kai išmirs nekomunistinės žmonių kartos, kai

užaugs naujos komunizme išauklėtos kartos, kai pasibaigsianti visokia opozicija, kai visi priims komunizmo teorijas ir sistemą. Gal taip ir įvyktų, jeigu tos naujos kartos neturėtų savo proto, o aklai priimtų viską, kas jiems kalbama. Deja, naujos kartos paprastai supranta daugiau už senąsias kartas. Į tą komunistų optimistinę iliuziją faktais atsako komunistų mokyklose ir sistemoje auklėta Rusijos porevoliucinė karta: jauni mokslininkai, rašytojai, menininkai ir kiti. Jie priešinasi komunizmo sistemai, jie už tai prievarta uždaromi į beprotnamius, medicinos pagalba padaromi bepročiais. Tokius faktus girdėdamas, žmogus savaime klausi, kas neturi proto: ar tie siunčiamieji į beprotnamius, ar tie valdantieji, kurie tai daro. Protaujančio žmogaus natūrali logika komunizmo nepriima. Tai parodo faktas, kad po 60 metų patyrimo net prominentinių komunistų vaikai komunizmą atmeta ir už tai jie yra visaip baudžiami. Komunizmui Rusijoje būtų dar blogiau, jeigu būtų leista žmonėms laisvai pažinti ir kitokias sistemas, ir kitų kraštų gyvenimą. Ten draudžiama laisvai galvoti, spręsti, savo nuomonę pasakyti. Ir komunistų išaugintoje generacijoje Rusijos sistema ir režimas laikosi tik ginklu ir teroru. Nėra geresnio vaisto išsigydyti nuo komunizmo, kaip gavus leidimą nuvykti į Rusiją ir ten pagyventi nors vienerius metus.

1. Lietuvių visuomenės bendros nuotaikos. Daugelio Lietuvos žmonių protams dangus aptemo, kai 1939 metų rudenį Maskva įvedė į Lietuvą raudonosios armijos bazes. Laiko atžvilgiu tai sutapo su Vilniaus grąžinimu Lietuvai. Tada ne vienas sakė, kad ne Vilnius grąžintas Lietuvai, o Lietuva prijungta prie rusų užimto Vilniaus. Tiesa, ne tik patriotai, bet ir Lietuvos komunistai nemanė, kad taip greitai, po kelių mėnesių, įvyks tai, kas įvyko 1941 metų birželio 15 dieną. Šis įvykis nelauktai ištiko visą tautą, taigi

ir katalikus. Kaip Lietuvos valstybės vyriausybė, taip ir Katalikų Bažnyčios vadovybė nebuvo tam pasiruošę. Palyginus su nelaime, kuri tą dieną ištiko Lietuvą, visa tauta ir katalikų vadovybė laikėsi gana ramiai. Kaip tų dienų gyvenimo Kaune aktyvus dalyvis, galiu tvirtinti, kad to meto Lietuvos vyskupai nepasidavė panikai. Tai gerai prisimena visi tada gyvenę Lietuvoje, tai parodys nors nepilnas čia duodamas gyvenimo vaizdas.

Trečią dieną po rusų invazijos į Lietuvą, birželio 18 dieną, susirinko pas arkivyskupą metropolitą Juozapą Skvirecką visi Kauno kapitulos, kurijos ir seminarijos kunigai pasitarimui, kaip vertinti naują situaciją ir kaip joje orientuotis. Kiekvienas laisvai reiškė savo nuomonę. Vienas kitas galvojo, kad per 23 metus rusai bus šio to pasimokę iš revoliucijos ir jos pasėkų, iš gyvenimo sistemos, iš darbų iki šiol, kad reikia tikėtis humaniškesnio režimo ir elgesio, negu tokio, kokį Rusija išgyveno revoliucijos metu ar kokios žinios mus pasiekdavo iš Rusijos 1930-1933 metais. Visiems pasisakius, kas ką turėjo pasakyti, arkivyskupas Juozapas Skvireckas trumpai atsakė maždaug šiais žodžiais: kai bolševizmas pasikeis, tai jis pakeis ir vardą, o kol vadinasi senu vardu, būkime pasiryžę jį patirti tokį, kokį atsimename iš Rusijos. Šiems jo žodžiams niekas neprieštaravo, tokioje nuotaikoje išsiskirstėme.

Nors pradžioje buvo galimybių iš Lietuvos pasitraukti į Vokietiją, netrukus paaiškėjo, kad ano meto Vokietijos valdžia net manė, jog daug lietuvių pasitrauks į Vokietiją, bet tos tendencijos tautoje nebuvo. Pirmomis dienomis į Vokietiją išvyko lietuvių labai mažai. Net po kelių savaičių Berlyne jų buvo vos apie 40. Tik vėliau, jau geriau supratę rusų tendencijas, daugiau lietuvių pasinaudojo vadinama vokiečių tautybės gyventojų repatriacijos sutartimi. Pasiliko Lietuvoje net ir tie, kurių laukė, visų manymu, rusų kerštas už jų veiklą ir raštus. Ne vienam iš tokių turėjo kas

nors patarti, kad visais atžvilgiais bus geriau ir tam pačiam asmeniui ir kitiem, jeigu jis iš Lietuvos pasitrauks. Netraukė lietuvių Vokietija, nes visoje lietuvių tautoje buvo nepalanki nuotaika Vokietijos nacių režimui, o antra — visi norėjo dalintis su visa tauta nors ir skaudžiausiu likimu. Niekas nebuvo svarstęs iš anksto klausimo, ar tautai būtų geriau turėti kai kuriuos asmenis laisvame pasaulyje, ar netekti jų iš okupanto rankų. Kaip minėjau apie Kauno kapitulos, kurijos, seminarijos kunigų susirinkimą birželio 18 dieną, Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovybė numanė kas katalikų laukia rusų okupacijoje. Nežinau, ar yra išlikęs vienas laiškas vyskupo P. Bučio, ar gal prof. K. Pakšto archyvuose išsiųstas iš Kauno į Romą 1940 m. birželio 22 dieną. Tame laiške buvo rašoma, kad Lietuvoje reikia laukti masinių areštų ir deportacijų, kad lietuvių gal žymesnis skaičius pasitrauks į vakarus. Vyskupas P. Bučys tame laiške buvo prašytas susisiekti su Amerikos lietuviais ir pramatyti tokiems pabėgėliams pagalbos būdus. Atsimenu, viename pokalbyje Apaštališko Nuncijaus sekretorius kun. Peroni susijaudinęs kartojo: Matau kraują, matau kraują, norėdamas tuomi pasakyti savo įspūdį, kad Lietuvoje galima laukti masinių žudynių. Aš jam atsakiau, kad tai galimas dalykas, bet tai bus ne lietuvių rankomis. Lietuvis nežudo savo idėjinio oponento. Tačiau galimas dalykas, kad lietuviai savo krauju ir kapais pašventins dabar išniekintus Rusijos ir Sibiro plotus.

Maskva mažai pasitikėjo Lietuvos komunistais. Nors buvo paskelbta marionetinė Lietuvos vyriausybė, tai vyriausiais valdovais buvo iš Maskvos atsiųstas Dekanozovas, šalia jo Maskvos diplomatinis atstovas Lietuvoje Pozdniakovas ir iš Rusijos atsiųstas NKVD komisaras žydas, pasivadinęs Gladkovu. Visi lietuviai komunistai ar nekomunistai įvairiose pareigose įvairiais titulais, neišskiriant nė Justo Paleckio, rusų paskelbto

Tarybinės Lietuvos prezidentu, buvo tik lietuvių akims, o už jų kitame kambaryje sėdėdavo kitas neviešas Maskvos paskirtas asmuo, paprastai nelietuvis, be kurio patvirtinimo šis oficialusis asmuo negalėjo nieko nei spręsti, nei veikti. Net lietuviai komunistai, paskirti vienokiom ar kitokiom pareigom, buvo tik vykdytojai savo "sekretorių" ar "sargų" patvarkymų. Kaip pavyzdį paminėsiu vieną iš pirmųjų mano sutikimų su naujos sovietinės valdžios asmenimis. Buvau pašauktas į Užsienių Reikalų Ministeriją pas seną kompartietį Pijų Glovacką, kuris tomis dienomis ėjo ministerio pareigas, Užsienių Reikalų Ministeriui išvykus į Maskvą. Jo darbo kambaryje, kuriame jis mane priėmė, pasienyje ant sofos nemandagiai gulėjo kažkoks bernas. Pasisveikinęs su manim, Glovackas gana mandagiai paprašė aną vyrą valandėlei išeiti. Tas nė nepajudėjo. Glovackas savo prašymą pakartojo, bet tas gulėjo, tarsi nieko negirdėdamas. Glovackas turėjo nusiraminti ir tokioje situacijoje kalbėti su manim. Mūsų pokalbyje nebuvo nieko kofindencialaus, paprasti, vieši klausimai ir atsakymai, bet vis tiek Glovackas jautėsi prieš mane nejaukiai.

Okupacijos pirmomis dienomis masinių suėmimų nebuvo, bet pavieniai asmenys pradėta grobti jau pirmomis dienomis: vieni begrįžtą iš darbo, kiti kur nors beeiną, paprastai tokiose aplinkybėse ir tokioje vietoje, kad nebūtų liudininkų. Iš taip suimtų vieni išklausinėti, kai kurie, kalbinti šnipinėjimui, pasirašydavo pažadą, kad niekam apie tai neprasitars, buvo paleisti, bet daugumas daugiau nebegrįžo. Vieni buvo surasti kalėjimuose, kiti taip ir dingo be žinios, niekas ir niekur jų nesurado.

2. Okupacinės valdžios pirmieji žingsniai — pavergti Bažnyčią.

Pačiomis pirmomis okupacijos dienomis pradėta

likviduoti visas organizacinis lietuvių gyvenimas. Praėjus vos dešimčiai dienų nuo okupacijos, birželio 25 dieną, paskelbtas dekretas, kad "atskiriama Bažnyčia nuo valstybės". Bendrai pasaulyje tais žodžiais pasakoma, kad valstybė neremia religinių bendruomeninių reikalų, jų institucijų, bet ir nesikiša į jų santvarką, veiklą, gyvenimą. Pas komunistus šis žodis reiškia, kad valstybė paima savo žinion visus religinius reikalus.

3. Liepos 2-3 dienomis įvyko Kaune Lietuvos vyskupų konferencija, kurioje dalyvavo visi lietuviai vyskupai ir Apaštališkasis Nuncijus arkivyskupas Aloizio Centoz.

Konferencijoje svarstytas kunigų seminarijų išlaikymas. Nors Telšių ir Vilkaviškio seminarijos buvo jau užimtos rusų raudonarmiečių, bet buvo tikėtasi, kad iki vasaros pabaigos seminarijų patalpos paliks jų pačių šeimininkams.

Kadangi jau buvo paskelbtas dekretas, kad atleidžiami kapelionai iš žemės ūkio mokyklų, iš kariuomenės ir iš kalėjimų, tai nutarta paraginti kunigus kitais įmanomais būdais teikti ir toliau religinius patarnavimus ir moksleiviams, ir kareiviams, ir kaliniams. Konferencijoje buvo priimtos sekančios klero veikimo gairės:

Vyskupų pasitariamas atkreipė dėmesį, kad prieš porą savaičių Lietuvos Respublikoje iš pagrindų pasikeitė vyriausybė. Dabartinė vyriausybė oficialiose kalbose save vadina liaudies vyriausybe ir labai stipriai pabrėžia savo gyvą susirūpinimą liaudimi ir jos reikalais. Įvykus politinėms atmainoms, apžvelgė klero ir vienuolių veikimo pagrindus ir gaires ir konstatavo: 1) kad Šv. Rašto pasakymai apie Kristų, krikščionybės Įkūrėją, kaip antai: "Ego sum lux mundi", "misereor super turbam", "pertransiit benefaciendo", "morbos sanavit", "manducat et bibit cum ethnicis et publicanis" ir t.t. nurodo jį, kaip šviesos

nešėją, geradarį, gailestingą, ypač besirūpinantį medžiaginiais ir dvasiniais skurdžiais, kad jiems palengvintų, juos pakeltų; 2) kad Katalikų Bažnyčia, sekdama savo dieviškojo Įsteigėjo mokslu ir pavyzdžiu, per visą savo gyvenimą rūpinosi religine, dorine, karitatyvine, mokykline ir aplamai kultūrine veikla visų žmonių gerovei, visų sluoksnių, visų tautų, bet ypatingu būdu darbavosi liaudies gerovei, nes ji yra daugiau reikalinga paramos ir pagalbos, negu, pvz., šviesuoliai; 3) kad Lietuvoje besidarbuojantis kleras ir vienuoliai yra kilę iš liaudies ir kad jie daugiau rūpinasi dvasiškai ir medžiagiškai vargstančiais, nes žino, kad viena iš žymiausio dvasinio skurdo priežasčių yra medžiaginis skurdas. Tą visą konstatavęs, Vyskupų Pasitarimas neranda reikalo keisti klero veiklos pagrindus ir gaires, tik ryžtasi apaštališkąją klero veiklą sustiprinti ir džiaugiasi, kad atsiranda ir daugiau asmenų, kurie pasisako norį darbuotis liaudies gerovei.

Jau šioje konferencijoje konstatuoti melagingi valdžios ir kompartijos užsipuolimai spaudoje ir mitinguose prieš kunigus ir vienuoles. Visa spauda buvo jau valdžios cenzūros priežiūroje, taigi ir tie užsipuolimai reikia priskirti valdžios organų pritarimui. Nutarta pareikšti protestą prieš tokį spaudos ir kompartijos elgesį.

Konferencijoje vyskupai prašė Apaštališką Nuncijų perduoti Šventajam Tėvui Lietuvos vyskupų ištikimybės pareiškimą ir prašymą, kad Šventasis Tėvas neužmirštų Lietuvos ją ištikusioje nelaimėje. Tą pačią dieną Apaštališkasis Nuncijus ilga telegrama pranešė Vatikanui apie savo dalyvavimą šioje vyskupų konferencijoje ir minėtą vyskupų prašymą.(1)

4. Nutraukiamas konkordatas, Apaštališkam Nuncijui įsakoma išvykti. Naujų vyskupų klausimas. Liepos 3 dieną Apaštališkasis Nuncijus buvo pašauktas į

Užsienių Reikalų Ministeriją, kur Ministerijos Generalinis Sekretorius Pijus Glovackas Nuncijų painformavo, kad Lietuvos Ministeriui prie Vatikano yra pavesta pranešti Vatikanui, jog atšaukiamas konkordatas tarp Lietuvos ir Vatikano, ir jis dabar tą patį pranešąs Nuncijui. Ta pačia proga P. Glovackas pasakė Nuncijui, kad Nuncijus turįs tuojau apleisti jo dabar užimamas patalpas Lietuvos Banko rūmuose, Donelaičio gatvėje, ir ne vėliau, kaip iki rugpiūčio 25 dienos, turįs išvykti iš Lietuvos. Kitų patalpų Nuncijui gyventi nedavė. Šią žinią Nuncijus tą pačią dieną telegrama pranešė Vatikanui. Telegrama gauta Vatikane liepos 4 dieną. Liepos 5 dieną telegrama iš Vatikano pavedama Apaštališkajam Nuncijui Kaune perduoti Lietuvos vyriausybei Vatikano nusistebėjimą tokiu vienašališku atsisakymu nuo sutarties.(2)

Tomis pat dienomis Vatikane buvo sprendžiamas klausimas, ką skirti Kauno ir Vilniaus arkivyskupams vyskupais pagelbininkais, kurie liktų valdyti arkivyskupijas tokiu atveju, jeigu dėl kokių nors priežasčių vienas ar antras arkivyskupas negalėtų eiti pareigų. Ten buvo aišku, kad rusų okupacijoje Vatikanas negalės laisvai, reikalui esant, susisiekti su vyskupais. Liepos 2 dienos telegrama iš Vatikano klausiamas Apaštališkas Nuncijus Kaune, ką jis manąs apie vyskupo V. Brizgio kandidatūrą pagelbininku į Vilnių ir kunigo prof. Vincento Padolskio kandidatūrą pagelbininku į Kauną.(3)

Liepos 5 dieną buvau pašauktas į Nuncijatūrą ir buvau Apaštališko Nuncijaus klaustas, ar sutikčiau būti skiriamas arkivyskupo Romualdo Jalbrzykowskio pagelbininku į Vilnių. Apaštališkasis Nuncijus man pasakė, kad į Kauną pagelbininku yra numatytas kunigas prof. Vincentas Padolskis, ir teiravosi, kur jis dabar būtų, nes Vilkaviškyje jo nesą. Atsakiau, kad į Vilnių vykčiau tik įsakytas, iš klusnumo, bet ne savo noru. Pasakiau savo nuomonę, kad,

atsižvelgiant į visą situaciją Vilniuje, atsižvelgiant į mano jau užmegztus kontaktus Kaune, Vilniui geriausiai tiktų vyskupas Mečislovas Reinys, dabartinis Vilkaviškio koadiutorius. Jeigu po trumpo laiko mane skirtų kitur iš Kauno, tai būtų geriausiai mane siųsti į Vilkaviškį, su kuo aš sutikčiau, o dabartinėje situacijoje Kaunui reiktų parinkti kandidatą iš Kauno arkivyskupijos kunigų, nors tai spręsti yra arkivyskupo J. Skvirecko kompetencija ir interesas, ne mano. Šį mano atsakymą Apaštališkasis Nuncijus tą pačią dieną perdavė telegrama į Vatikaną.(4)

Susitarę su kunigu prof. V. Padolskiu, liepos 8 dieną išvykome keliom dienom į Birštoną, nes šiais metais nė jis, nė aš dar neturėjome atostogų, o vėliau gal bus neįmanoma kur nors pasitraukti. Kadangi mane saistė pažadėta paslaptis, tai apie savo aukščiau minėtąjį pasikalbėjimą su Apaštališkuoju Nuncijum kun. prof. V. Padolskiui nieko neužsiminiau.

Liepos 10 dieną buvau telefonu pašauktas iš Kauno kurijos, kad manęs ieškąs Apaštališkasis Nuncijus ir norįs mane kuo greičiausiai pamatyti. Tuoj parvykau į Kauną ir tos pačios dienos popietę nuvykau į Nunciatūrą. Man buvo pasakyta, kad šiandien gauta telegrama iš Vatikano, pagal kurią vyskupas M. Reinys pakeliamas į tit. Cipselos arkivyskupus ir skiriamas arkivyskupo R. Jalbrzykowskio pagelbininku į Vilnių, gi kunigas prof. V. Padolskis skiriamas vyskupo A. Karoso pagelbininku į Vilkaviškį. Jeigu kunigas prof. V. Padolskis skyrimą priims, tai jį konsekruoti, nelaukiant iš Romos skyrimo rašto-bulės. Toje pat telegramoje sakoma, kad Kauno, Vilniaus, Telšių, Vilkaviškio vyskupai pagelbininkai turėtų ordinarų teises apaštališkų administratorių titulu tokiam atvejui, jeigu kuris diecezijos valdytojas negalėtų dėl kokių nors priežasčių eiti savo pareigų. Nuncijus klausė, kur dabar esąs kunigas V. Padolskis. Jis prašė mane pranešti kunigui V.

Padolskiui, kad šis tuojau grįžtų į Virbalį. Tą pačią popietę grįžęs į Birštoną, papasakojau girdėtą naujieną kunigui V. Padolskiui ir čia pat patariau jam eiti tiesiai į autobusų stotį ir vykti namo. Jis išvyko. Liepos 12 dieną Apaštališkas Nuncijus atsilankė Vilkaviškyje, painformavo vyskupus A. Karosą ir M. Reinį apie minėtus naujus patvarkymus ir išvyko į Virbalį. Kunigui prof. V. Padolskiui sutikus priimti paskyrimą Vilkaviškio vyskupu pagelbininku, Apaštališkasis Nuncijus liepos 13 dieną trumpa telegrama tai pranešė Vatikanui.(5)

Apaštališkasis Nuncijus, pakartotinai valdžios spaudžiamas apleisti rezidenciją, pagaliau kreipėsi į arkivyskupą J. Skvirecką pagalbos. Pasitarę jam pasiūlėme užleisti kunigų seminarijos rektoriaus kan. Prano Penkausko butą, o kan. P. Penkauskas apsigyveno sename name seminarijos sode, kur jau gyveno keli seminarijos profesoriai. Nuncijus patyrė daug vargo, kol gavo komunistų valdžios leidimą išsivežti iš buto savo asmeninį inventorių ir archyvus. Komunistai norėjo išvaryti jį į gatvę tuščiomis rankomis, kaip netrukus pradėjo elgtis su Lietuvos gyventojais. Banke buvęs nunciatūros indėlis buvo sekvestruotas ir, nors diplomatiniam atstovui, valdžia neleido to indėlio išimti.

5. Pirmieji masiniai areštai. Kaip buvo užsiminta, nuo pat pirmų okupacijos dienų vis kur nors dingdavo be žinios pavieniai asmenys. Liepos 12 dieną buvo sistematingai ir masiniai areštuota daug katalikiškų ir kitų organizacijų vadovaujančių ar vadovavusių asmenų, daug katalikų veikėjų. Pradžioje daugumas raminosi, kad tai rusų atsargumo priemonė, kad kiek palaikyti jie būsią paleisti. Deja, iš jų beveik nė vienas nebuvo paleistas, kai kurie išliko Lietuvoje kalėjimuose iki karo pradžios, kiti arba dingo be žinios arba buvo išvežti į Rusiją, į Sibirą.

Liepos 16 dieną buvo paskelbtas valdžios dekretas, kuriuo sustabdomas Teologijos-Filosofijos fakulteto veikimas prie valstybinio universiteto Kaune. Universiteto vadovybei oficialiai tai pranešta liepos 25 dieną. Nors šis Teologijos-Filosofijos fakultetas buvo garantuotas įstatymu ir konkordatu, bet nuo okupacijos dienos ir Lietuvoje, kaip ir Rusijoje, konstitucija, įstatymai yra tik propagandai užsieniui, o viduje viskas tvarkoma paskelbtais ir nepaskelbtais dekretais.

Tuo pačiu metu paskelbtas kitas dekretas, kad suvaltybinamos visos mokyklos, vaikų darželiai, senelių, našlaičių prieglaudos, ligoninės ir visokios mokymo, auklėjimo ar globos įstaigos. Tai paskelbta kaip principas, t.y. nusavinamos ne tik iki šiol veikusios visos tų sričių įstaigos, o ir ateityje ką nors panašaus kurti galės tik valdžia ir daugiau niekas. Taigi komunistinėje sistemoje iš principo draudžiama visokia privati iniciatyva ir kultūroje, ir švietime, ir net labdaroje. Viskas monopolizuojama į valdžios rankas, valdžia į kompartijos rankas, o šviesesnio proto žmonių kompartijoje paprastai nėra. Tokiu būdu komunistinės sistemos patys principai viską pasmerkia stagnacijai, nesėkmei, griovimui. Visų tų uždarytų, nusavintų įstaigų visas personalas tuo pačiu atleidžiamas iš pareigų. Kuris iš jų norėtų toliau dirbti mokyklose, ligoninėse, prieglaudose, turi kreiptis su prašymu į atitinkančią instanciją-švietimo, sveikatos ar kitą. Į atleisto personalo vietas ligoninėse, prieglaudose buvo paskirti žmonės iš kompartijos ar kompartijos nors rekomenduoti. Suprantama, kad tie naujai paskirtieji tokiem darbam nebuvo paruošti, neturėjo patirties. Lengva suprasti, kokia ten susikūrė atmosfera, kai viskas pateko į neparuoštų, nekompetentingų, dažnai fanatiškų žmonių rankas.

Vis pirmomis okupacijos dienomis buvo skelbiami

dekretai, kad uždaromos, likviduojamos visos nekomunistinės organizacijos, ne tik pasaulinės, bet ir bažnytinės: vienuolijos, brolijos ir visos kitos, viskas, kas tik ne kompartijos kūrinys. Visų jų, taigi ir vienuolijų, bažnytinių organizacijų ir įstaigų visokis nejudomas ir judomas turtas: namai, inventorius, knygynai, archyvai, vėliavos, iždas ar indėliai bankuose — vienu žodžiu, viskas, kas tik priklausė toms organizacijoms ar institucijoms, suvalstybinama. Tuo pačiu laiku buvo skelbiamos iki šiol nebuvusiais naujais vardais komunistinės organizacijos, kuriom buvo perduodamas likviduojamų institucijų, organizacijų turtas. Tų naujų organizacijų priešakyje buvo minimi vis tie patys keli asmenys, beveik visi nelietuviai. Kadangi likviduojamų institucijų, organizacijų knygynai, archyvai kompartijai nebuvo reikalingi, tai juos panaudoję NKVD agentai, kiek tai jiems buvo reikalinga, daugumą tų knygynų, archyvų sunaikino. Tokiu būdu Lietuvos žmonių kultūrinio, religinio veikimo iš 1918-1940 metų istorinė medžiaga yra žuvusi. Niekas neatkurs istorijos tų institucijų, organizacijų, kurios savo veikla per trumpą laiką taip aukštai iškėlė Lietuvos liaudies akiratį ir gyvenimą. Į laisvą pasaulį išvežtos tik kelios vėliavos ir tai, kas užsiliko tada organizacijoms vadovavusių žmonių atmintyje. Kadangi daugelis iš jų savo atsiminimų neužrašė, tai tas šaltinis žuvo. Iki šiol neparašė, taigi jau niekas neparašys Pavasario, Katalikų Vyrų, Vaikų Angelo Sargo ir eilės kitų organizacijų istorijos ir ką jos davė tautos dvasiai ir kultūrai.

Liepos 17 dieną Apaštališkasis Nuncijus gavo telegramą iš Vatikano Valstybės Sekretoriaus kardinolo Maglione, kuria jam pavedama pranešti Lietuvos vyskupams, kad Šventasis Tėvas rūpestingai seka įvykius Lietuvoje, už lietuvius meldžiasi, visus laimina ir seks toliau visas jų likimo sąlygas ir reikalus.(6) Liepos 25 dieną

Apaštališkasis Nuncijus ilgesniu laišku perdavė Lietuvos vyskupams šios telegramos turinį.(7)

Rugpiūčio 2 dieną buvusios nepriklausomos Lenkijos ambasadorius prie Vatikano pareiškė žodžiu Vatikano Valstybės Sekretoriui kardinolui Maglione savo susirūpinimą, kad Vilniui, kur gyventojų didelė dauguma yra lenkai, paskirtas lietuvis vyskupas pagelbininkas, kad tai lenkam gali būti nemalonu. Kardinolas Maglione ambasadoriui atsakė, kad jis gali būti ramus, jog dabartinėje nelaimėje lenkai ir lietuviai mokės susitarti, kad paskirtasis vyskupas esąs tinkamiausias — jis viską atliks labai gerai.(8)

Rugpiūčio 3 dieną buvo paskelbta, kad vyriausiojo Sovieto nutarimu Lietuva įjungiama į Sovietų Sąjungą, kaip 14-ji respublika (Lietuvos komunistų paskelbtuos rinkimuos "išrinktas" — kompartijos iš anksto paskirtas seimas liepos 21 dieną savo sesijoje nutarė Rusiją prašyti, kad Lietuva būtų priimta į Sovietų sąjungą, tačiau Lietuvoje niekas to nelaikė tautos atstovų prašymu, kadangi ten buvo tik kompartijos diktatas savo nariams).

7. **Rugpiūčio 4 dieną, sekmadienį, Vilkaviškyje buvo konsekruotas vyskupas Vincentas Padolskis.** Tą įvykį Apaštališkasis Nuncijus Aloizio Centoz savo pranešime Vatikanui rugpiūčio 6 dieną aprašo sekančiai:

"Kunigo Vincento Padolskio, paskirto tituliniu Larandos ir Vilkaviškio vyskupu pagelbininku konsekracija, kaip buvo numatyta, negalėjo įvykti liepos 28 dieną, o tiktai šio mėnesio 4 dieną. Tai įvyko Vilkaviškio katedroje. Vyskupas A. Karosas jau 84 metų, bet dar pajėgus, konsekravo, o kokonsekratoriais buvo msgr. M. Reinys — iki šiol šios diecezijos koadiutorius, neseniai pakeltas tituliniu Cipsela arkivyskupu ir paskirtas pagelbininku Vilniaus arkivyskupui, ir msgr. V. Brizgys, Kauno

pagelbininkas. Dalyvavo msgr. J. Staugaitis, Telšių vyskupas ir jo pagelbininkas vyskupas V. Borisevičius.

Msgr. V. Padolskiui insistuojant, kad dalyvaučiau jo konsekracijoje, tos (4-os) dienos rytą automobiliu nuvykau į minėtą miestą. Nors ši religinė šventė vyko rytojaus dieną po Lietuvos oficialaus prijungimo prie SSSR, taigi formaliai jau sovietinėje teritorijoje, ji vyko pilnai tvarkinga ir gilaus susitelkimo nuotaika.

Iš katedros klebonijos vyskupai ėjo procesijoje pagrindine gatve tarp klebonijos ir katedros per pagarbiai nusiteikusią minią. Pontifikalinės Mišios su gera liturgine muzika buvo atnašaujamos pamaldžiai nusiteikusiems tikintiesiems, kurie pripildė šventą vietą. Išeinant iš katedros, minia, kuri buvo pripildžiusi aikštę, klaupėsi vyskupų laiminama, kaip ir procesijos metu į katedrą, ir tokioje pat procesijoje grįžo atgal į kleboniją.

Šešiolikos vyrų ir aštuonių moterų šešiose eilėse grupė, kuri tuo metu išėjo iš šalinės gatvės, praėjo pagrindine gatve su raudonomis vėliavomis ir komunistine daina. Po pusvalandžio įvyko gausingesnė sovietiška demonstracija, suorganizuota iš vakaro atšvęsti Lietuvos įjungimą į SSSR. Eisena apie 400 asmenų, vyrų ir moterų, daugiausia žydų, išsirikiavo pagrindinėj gatvėj su vėliavomis, plakatais ir sovietiškais užrašais, su Stalino paveikslais, dainuodami ir kartodami komunistinius šūkius. Minia stebėjo eiseną rimta ir rami: nebuvo nė mažiausio incidento.

Nauja, graži Vilkaviškio seminarija, jau prieš 15 dienų užimta rusų karininkų ir kareivių (pirmoji buvo užimta Telšių seminarija), dabar baiminasi dėl Kauno seminarijos, kuri iki šiol dar išlikusi laisva. Prašau msgr. V. Brizgį bandyti visus galimus būdus ją išgelbėti. Sužinojau, kad Vilniaus didžiojoje seminarijoje prieš tris dienas įsikūrė miesto teismas, kurio patalpas užėmė rusų daliniai. Msgr.

A. Karosas jau įspėtas, kad greitai jis ir kurija turės palikti namus".(9)

Prie Apaštališkojo Nuncijaus šio pranešimo priminsiu vieną smulkmeną. Kai ėjo pro kleboniją tas jo minimas būrys šešiolikos vyrų ir aštuonių moterų, kurių tarpe, kiek atsimenu, nebuvo nė vieno lietuvio, procesija dar buvo neišsiskirsčiusi, vyskupai stovėjo prieš kleboniją ant šalitgatvio, o gatvėje buvo didelė minia žmonių. Atsigręžęs Nuncijus į minią laimino; minia suklaupė, ir ana grupė su raudona vėliava turėjo sustoti, užblokuota suklaupusios minios. Tas vaizdas buvo tarsi simbolis, per kokią Lietuvą eina Maskvos jėga atneštas bedieviškasis komunizmas.

Rugpiūčio 8 dieną Lenkijos ambasadorius prie Vatikano įteikė Vatikano sekretoriatui rašytą pareiškimą, kad arkivyskupo M. Reinio paskyrimas, jeigu ir neprieštarauja konkordato tarp Vatikano ir Lenkijos X straipsnio raidei, tai prieštarauja jo dvasiai, kad toks paskyrimas Vilniuje, kur lietuvių esanti nežymi mažuma, nesudarys gero įspūdžio vietos lenkams. Prie šio pareiškimo prirašyta Vatikano sekretoriato pastaba, kad arkivyskupo M. Reinio paskyrimas neprieštarauja konkordato nei raidei, nei dvasiai. Tokiam paskyrimui nebuvo reikalingas Lenkijos vyriausybės sutikimas, kad dabartinėse sąlygose minėtas paskyrimas pasirodė esąs tinkamas (oportunum).(10)

(Šis Lenkijos ambasadoriaus pareiškimas buvo padarytas Lenkijos egzilinės vyriausybės įsakymu, ir ambasadorius turėjo tai padaryti. Kaip žinojo visi tada ir vėliau Romoje gyvenę lietuviai, kaip po 1947 metų ne vienu atveju pats patyriau, čia minimas ambasadorius Papė ir Romoje gyvenęs Lenkijos armijos vyriausias kapelionas arkivyskupas Juozapas Gawlina lietuviams buvo nuoširdūs ir prielankūs. Mūsų geri santykiai nuo 1947 metų ir net bendradarbiavimas Vatikano II metu išsivystė ne mano, o

ambasadoriaus ir arkivyskupo iniciatyva. Šie geri santykiai tesėjo iki jųdviejų mirties).

8. Tuo tarpu Lietuvoje paskelbtas vėl dekretas, kad **suvalstybinami visi bažnytiniai pastatai,** neišskiriant ir bažnyčių. Taigi nuo dabar tikintieji savo bažnyčias pamaldoms galės gauti tik iš valdžios tokiomis sąlygomis, kokias valdžia padiktuos.

Vėl kitu dekretu įvedama Lietuvoje civilinė metrikacija. Lietuvos tikintiesiems iš tikrųjų tai bus toks skirtumas, kad iki šiol sudarytų moterysčių aktų nuorašus valdžios statistikos įstaigoms siųsdavo vyskupų kurijos, o nuo dabar savo moterystę užregistruoti civilinėje įstaigoje turės patys piliečiai, prieš moterystę palaiminant bažnyčioj.

9. **Kauno seminarijos klausimas.** Rugpiūčio pradžioje į Kauno kunigų seminariją pradėjo lankytis žydų ligoninės personalo žmonės, nepaisydami, kad seminariją tvarkė jos administracijos žmonės. Jie, storžieviškai elgdamiesi, landžiojo po kambarius, savo tarpe tardamiesi, kuriuose kambariuose būtų galima įruošti tos ligoninės personalo vaikų darželį, kuriuos panaudoti kitiems tikslams. Po kelių tokių atsilankymų, to nepakęsdamas, nuvykau pas Mečislovą Gedvilą, tada ėjusį Ministerių Tarybos pirmininko pareigas, papasakojau jam šį žydų elgesį, kad toks elgesys erzina žmones ir kompromituoja esančius valdžioje. Apie šį žydų ligoninės personalo elgesį M. Gedvila išsireiškė gana piktai, sakydamas, kad tų patalpų žydai negaus. Tačiau iš M. Gedvilos išgirdau, kad laikas išsiaiškinti klausimą, ar bus leista seminarijai veikti. Aš atsakiau, kad mums šis klausimas yra aiškus ir apie kokį nors prašymą mes visai negalvojam. Mes nebūsime be seminarijos. Dabar klierikai yra vasaros atostogose. Joms pasibaigus, jie susirinks normaliu laiku, kuris buvo

paskelbtas atstogas pradedant. Jeigu seminarijos klausimą kas keltų, tai tik tokia prasme, ar seminarija bus vieša, ar slapta. Jeigu valdžia ją uždraustų, ko iki šiol dar nepadarė, tai seminarija veiks slaptai. Man atrodo, kad pačiai valdžiai bus geriau turėti viešą, o ne slaptą seminariją. Esant viešai seminarijai, valdžia žinos, kur ji yra ir kas jai vadovauja, kas ir ką joje moko, kurie yra klierikai. Uždraudusi seminariją, valdžia sirgs įtarimu, kad kur nors yra slapta seminarija, kad joje mokoma valdžiai kenksmingų dalykų. Saugumas sirgs manija ieškoti tokios seminarijos, jos vadovybės, mokytojų, klierikų. Lengva įsivaizduoti, kiek saugumiečių kovotų su vėjo malūnu, kiek nekaltų žmonių būtų atitraukta nuo darbo, kiek jų terorizuotų betardydami, kiek būtų įtarta tokių, kuriems tai nė į galvą neatėjo. Po šio pasikalbėjimo lankiausi seminarijos reikalu pas Švietimo Ministerį J. Žiugždą. Kaip vėliau patyriau, seminarijos reikalas ir mano anas žodinis pareiškimas buvo svarstyti Ministerių Tarybos posėdyje ir buvo nutarta leisti veikti Kunigų seminarijai Kaune.

Rugpiūčio 14 dienos savo pranešime Vatikanui Apaštališkasis Nuncijus mini, kad prieš penkias dienas Ministerių Taryba, kuri veikė iki ją pakeičiant komisarais, nutarusi palikti neuždarytą Kauno kunigų seminariją, kad ji galėtų tęsti savo mokslą. Taip pat ir Kauno miesto būtų tvarkymo komisija, kurioj esą du lietuviai, du žydai ir vienas rusas, priėmę msgr. V. Brizgio motyvus ir palieką Kauno kunigų seminariją bažnytinės vyresnybės žinioje.(11)

Rugpiūčio 19 dieną Apaštalaiškasis Nuncijus telegrama Vatikanui dar pranešė Vilkaviškio vyskupo prašymą leisti jam pašvęsti į kunigus 5 diakonus, kuriems dar trūksta vienų metų teologijos studijų. Teigiamas atsakymas gautas rugpiūčio 21 d.(12) Tai buvo paskutinis kontaktas Apaštališkojo Nuncijaus iš Lietuvos su Vatikanu.

10. **Rugpiūčio 24 dieną Apaštališkasis Nuncijus arkivyskupas Aloizas Centoz** su Italijos Ministeriu **išvyko** automobiliais **iš Lietuvos.** Juos išleisti susirinkome Kauno vyskupai, kurijos, kunigų seminarijos, būrys kitų Kauno kunigų. Iš pasaulinės valdžios žmonių niekas nepasirodė, išskyrus kelis seklius civiliniais rūbais. Jie visą laiką sukinėjosi seminarijos kieme, prie vartų. Vakare sužinojome, kad Kybartuose jie buvo sulaikyti, norėta grąžinti atgal vieną Italijos ministerio tarnautoją. Ginčas, net keli telefonu šaukimai į Maskvą (ne keleivių, o sienos sargų) užtruko kelias valandas, bet į pavakarį buvo leista visiems išvykti. Iš viso Diplomatinio korpo dabar Lietuvoje pasiliko tik Vokietijos ambasadorius Zechlin, kuriam buvo leista pasilikti iki 1941 metų kovo mėnesio, kol buvo baigta sutartoji repatriacija iš Lietuvos į Vokietiją tų, kurie pareiškė esą vokiečiai, norėjo išvykti į Vokietiją, kuriuos rusai sutiko išleisti.

Apaštališkajam Nuncijui išvykus, baigėsi mūsų reguliarus ryšys su Vatikanu. Nuo dabar tik retomis pasitaikančiomis progomis bus galima perduoti kokią nors informaciją apie Bažnyčios gyvenimą Lietuvoje. Tačiau mūsų gyvenimas nesustojo. Rugpiūčio 24 dieną Kauno vyskupai įteikė to laiko Lietuvos vyriausybei šiuos du raštus:

Pro memoria

LTSR Švietimo Ministeriui

Mūsų tautai pradedant naują gyvenimo periodą, visiems norisi pagal išgales sukurti tokią santvarką, kurioje **tarptų visapusiška liaudies gerovė, kurioje visi geros valios žmonės galėtų jaustis vispusiškai patenkinti.**

Lietuvos Tarybų Respublikoje didelės dalies žmonių pasitenkinimas priklausys nuo to, kaip bus praktiškai

pritaikytas sąžinės laisvės dėsnis, arba, kitaip pasakius, kokia vieta mūsų respublikoje teks religijai. Valstybės gyvenime visoms sritims religija gali būti naudinga, bet gali būti ir žalinga, žiūrint, kiek religijos turinys ir jos praktiškas pasireiškimas gyvenime yra kultūringas. Jeigu religiją, kad ir geriausią, jos sekėjai menkai pažįsta, tai praktikoje religija sumaišoma su prietarais, savais prasimanymais ir kitais dalykais, kurie religijai yra ne tik svetimi, bet dargi priešingi. Tokia religija šviesesniam žmogui atrodo nesimpatiška, liaudžiai nenaudinga, ji bereikalo savo likimą suriša su vienokia ar kitokia valstybės valdymosi forma, su dinastija ir visai bereikalingai tampa nelanksti naujiems gyvenimo reikalams. Kas kita, kai žmonės savo religiją pažįsta pilnai ir teisingai. Tada religija žmogaus dvasioje auklėja kultūringa tolerancijos jausmą, ji ragina žmogų į sąžiningumą, darbštumą, pasiaukojimą, ji lieka visiems simpatiška, priimtina, visuomenei naudinga. Yra verta prisiminti, kad iš praėjusio šimtmečio 150 įvairių sričių geriausių mokslininkų buvo tikinčiųjų 120, indiferentų 9, netikinčių 8, o dėl likusių 13 pažiūrų nėra vienos nuomonės. Mūsų amžiuje bent tuose kraštuose, kur religijos kultūra yra pakankamai aukšta, garsiųjų mokslininkų tarpe nežinoma nė vieno, kuris kovotų prieš religiją.

Lietuvos visuomenės dauguma yra giliai religinga. Svarbu, kad tas religingumas pasitarnautų mūsų visuomenės vispusiškam labui. Pasitarnaus tiek, kiek ta religija bus kultūringa, kiek žmonės ją pilnai pažins ir teisingai supras, kokiu būdu ji reikšis gyvenimo praktikoje. Todėl yra didelės svarbos dalykas palikti visiems galimybes pilnai susipažinti su religija, nepastatyti tikinčiuosius kokiu nors atžvilgiu blogesnėje platformoje už netikinčiuosius. Kai paliekamos galimybės susipažinti su religija, kai tikintieji traktuojami ne blogiau už netikinčiuosius, tai ir

varžytinės tarp religinės ir antireliginės propagandos pasidaro objektyvios ir kultūringos.

Netolimoje praeityje turime gražių faktų, kaip netikintieji suprato ir pritaikė sąžinės laisvės dėsnį. Pavyzdžiui, Prancūzijos socialistinė vyriausybė, pašalinusi iš valstybinių mokyklų religijos aiškinimą, paliko savaitėje laisvą dieną — ketvirtadienį. Tarp kitų tokios tvarkos priežasčių nepaskutinė buvo ir ši: kad norintieji galėtų susipažinti su savo religija. Sekmadieniais visiems, taigi ir vaikams turi būti ne mokymosi, o poilsio diena. Ta pati socialistinė vyriausybė ir iki šiai dienai buvo palikusi teisę kurti konfesines privačias mokyklas. Po Garribaldi revoliucijos tokią pat tvarką mokyklose įvedė ir Italijos socialistinė vyriausybė. Ši tvarka buvo pakeista tik 1929 metais ta prasme, kad ir valstybinėse mokyklose norintieji gali klausytis religijos aiškinimų. Tokia pat tvarka yra ir JAV. Čia laisvas šeštadienis — teisė organizuoti konfesines privačias mokyklas. Po spalio mėnesio revoliucijos SSSR respublikose religijos aiškinimas atsidūrė savotiškoje situacijoje ne vien dėl įstatymų nepalankumo. Katalikų religijos atstovai beveik visi, būdami ne rusai, naminio karo metu grįžo į savas tėvynes. Kiti, likę Rusijoje, buvo paliesti to naminio karo pasėkų. Tačiau ir pačioje SSSR visais laikais galima rasti pavyzdžių, kaip reikia suprasti dabartinės konstitucijos straipsnį 124: "Tikslu apdrausti sąžinės laisvę... mokykla atskirta nuo bažnyčios". Antai, Totorių respublikoje ir po revoliucijos buvo palikta laisvė aiškinti mokyklose religiją. Leningrade, prie Nevos vartų, iki 1925 metų veikė konfesinė lietuvių katalikų mokykla. Vyriausybė nedraudė jai veikti. Ji užsidarė, netekusi vedėjų, bet nebuvo uždaryta, kol buvo kam joje dirbti.

Lietuvoje nauja socialistinė santvarka įsigalėjo ne karu, o ramiu keliu. Šią mūsų kraštui palankią aplinkybę reikia panaudoti kuo normaliausiam ramaus laiko tvarkos

išlaikymui. Ir sąžinės laisvės principas pas mus jau pačioje naujos santvarkos pradžioje turėtų būti pritaikytas praktiškai dar kultūringiau, negu tai buvo padaryta mano jau paminėtose valstybėse. Pas mus pačioje pradžioje turėtų būti garantuota ne fiktyvi, o tikrai reali galimybė norintiems pilnai ir teisingai pažinti savo religiją, turėtų būti garantuota, kad netikintis galės laisvai aiškinti savo įsitikinimus, o tikintis savo; kad netikintis ar tikintis nė vienas nebus raginamas kalbėti ar veikti kur nors prieš savo sąžinę. Per siaurai suprantą komunizmo turinį apie religijos aiškinimo laisvę nenori ir girdėti. Bet tai nesusipratimas. Dalyką tinkamai apsvarsčius, rodos, kiekvienam turėtų būti aišku, kad komunizmas ir ateizmas yra du visiškai skirtini dalykai.

Laimingai pasitaikė, kad mūsų respublikos pferėjimas į naują sistemą prasidėjo su mokslo metų užbaiga ir kol baigsis vasaros atostogos, beveik visų sričių naujo gyvenimo pagrindiniai metmenys jau bus baigti. Baigiant švietimo darbo gaires, tikintieji turi vilties, kad bus palikta mokykliniam, universitetiniam, liaudies jaunimui galimybė susipažinti su religija jeigu ne mokyklose, tai bent paliekant laisvo laiko tai padaryti laisva kiekvieno iniciatyva. Būtų labai nuostolinga, jeigu jaunuomenė religinių žinių galėtų rasti tik užkulisiuose. Mūsų pačių patyrimas parodė, kad tokios švietimosi sąlygos kliudo žmogui vispusiškai apsišviesti. Taip pat turime didelės vilties, kad mokytojai nebus prievartaujami kalbėti ir veikti prieš savus įsitikinimus. Visi tikintieji turime vilties, kad ir naujoje santvarkoje nebūsime išskirti iš visų pilnateisių piliečių tarpo, kad ir šioje naujoje santvarkoje mes galėsime nesiskųsdami prisidėti prie visuomenės gerovės kėlimo.

Dr. V. Brizgys,
Kauno vyskupas pagelbininkas

Kaunas, 1940 m. rugpiūčio mėn. 24 d.

LTS Respublikos ministeriui pirmininkui ir Liaudies vyriausybės nariams

Laikome mūsų pareigą atkreipti Liaudies Vyriausybės narių dėmesį į vieną piliečių grupę, kuriai savotiškai netiksliai pritaikytas Žemės Reformos įstatymas. Lietuvoje gyvenančios vienuolės yra sulygintos su dvarininkais ir iš jų atimta žemė, trobesiai, inventorius ir kitos jų darbo priemonės.

Lietuvos visos vienuolės yra ūkininkų, darbininkų, darbo inteligentų dukterys. Jų tarpe nėra svetimtaučių, dvarininkaičių, nėra kapitalistų dukterų. Jos visos — tai geros valios lietuvaitės, kilusios ne vien iš katalikiškos, bet ir iš kitokios orientacijos šeimų. Lietuvoje yra ne daug piliečių, kurie tautos kultūrai, visuomenės vargingų sluoksnių labui būtų pasiaukoję su tokiu savęs užmiršimu, kaip pasiaukojo lietuvaitės vienuolės. Daug kieno akį vilioja, ar net pavydą kelia šių pasišventusių liaudies dukterų židiniai: Pažaislis, Marijampolė, Krakės, Kačioniškis ir kiti. Tik, deja, ne visi žino, kokiu būdu tie židiniai susikūrė. Visa išaiškinti būtų perilga, bet iliustracijai verta kai ką pažymėti. Antai, seserys kazimierietės prieš 20 metų gavo Pažaislį: laukus-dirvonus, namus — visiškai netinkančius gyventi, bažnyčią — be stogo ir netinkančią pamaldoms. Kol šią vietą jos padarė tuo, kuo ji šiandien yra, neįskaitant neįkainojamo darbo, vargo, atsižadėjimo, čia išleista apie 800,000 litų. Per visą laiką gauta iš valstybės bažnyčios stogui ir kitiems šio pastato remontams apie 80,000 litų. Likusieji, apie 700,000 litų, tai Amerikos kazimieriečių aukos, tai pačių lietuvaičių vienuolių atsineštos iš tėviškių dalys, rankų ir proto darbo pajamos. Šiandien norima jas sulyginti su nieko neveikusiais dvarininkais, kaipitalistais, įmonių ir didelių pelningų namų eksploatatoriais. Jos visos,

kurių tarpe yra jau apie 30 darbininkių-invalidžių, paliekamos be pastogės, be žemės, be jokio pragyvenimo šaltinio, be apdraudos ligoje, senatvėje.

Prieš 20 metų įsisteigė lietuvaičių vargdienių seserų kongregacija Marijampolėje. Jų tarpe taip pat nėra nė vienos dvarininkaitės ar kapitalisto dukters. Visos jos ūkininkų, darbininkų, darbo inteligentų dukterys. Iš savo atsineštos dalies, uždarbio mokyklose, prieglaudose ir kitur jos susikūrė kuklų centrinį židinį, nedidelę modernią spaustuvę, pradžios mokyklą, mokinių pensioną, keletą vaikų darželių, 13 ha jų pačių dirbamos žemės. Iš valdžios pašalpų jos neprašė ir negavo. Savo pasiaukojimu jos yra užsitarnavusios pagarbą ir simpatiją ne vien lietuvių, o ir žydų tarpe. Dabar jau antras mėnuo, kai jos yra kraustomos iš vieno namo į kitą. Pastarosiomis dienomis iš jų paimamas paskutinis nedidelis vieno aukšto medinis namas. Ir šios su keliolika darbininkių invalidžių seserų yra paliekamos be jokios pastogės, be jokio pragyvenimo šaltinio. Tai sukėlė užuojautos ir pasipiktinimo ne vien lietuvių, bet ir žydų tarpe.

Panašiai galima pailiustruoti apie visas lietuvaites vienuoles. Aišku, kad dvarininkų kategorija joms netinka. Iš jų paimama faktiškai viskas tik todėl, kad jos yra vienuolės, bet kaip apie daugelį dalykų, taip ir apie lietuvaites vienuoles galima pasakyti, kad jų tik tie neįvertina, kas jų nepažįsta, jų nesupranta. Jų pasitarnavimas Lietuvai yra didelis. Iš jų atimti viską tik todėl, kad jos yra tinkinčios ir vienuolės, būtų nesuderinama su sąžinės laisvės principu. Kad plačioji liaudis to norėtų, tai netiesa, o kad vienas kitas prieš jas ir išsitaria, tai gyvenime nedaug nusimanančių žmonių balsas.

Jeigu vienuolių turėti ūkio ir kiti kultūros židinai bus iš jų paimti, tai bus neteisingai nuskriaustos ne tik dirbti pajėgiančios vienuolės, bet be globos ir pragyvenimo

paliekamos senelės ir darbingumo nustojusios invalidės, bus suardyti kultūros, darbingumo, pasiaukojimo pavyzdiniai židiniai, bus uždėta visuomenei našta. Jeigu Centrinės valdžios ir savivaldybių įstaigos norės tuos židinius išlaikyti buvusioje jų aukštumoje, tai šios pastangos valstybės ir savivaldybių įstaigoms kainuos kasmet daug tūkstančių litų. Tuo tarpu tie patys židiniai iki šiol tarnavo visuomenei be jokių pastangų iš valdžios ir savivaldybių pusės. Tai buvo gražūs darbingumo, iniciatyvos, visuomeniškumo pavyzdžiai plačioms apylinkėms.

Atsižvelgiant į visa tai, drįstame Liaudies Vyriausybę prašyti, kad seserų vienuolių turėtos nuosavybės būtų paliktos ir toliau joms pačioms tvarkyti. O jeigu Vyriausybė rastų negalimu tai pilnai padaryti, tai prašome vienuolių seserų žemei, trobesiams, inventoriui ir kitokiam jų turtui taikyti tas pačias įstatymų normas, kurios yra taikomos visiems darbo žmonėms.

Šia proga prašome priimti mūsų pilietišką pagarbą.

Kauno Metropolijos ordinariato vardu

Dr. V. Brizgys,
Kauno vyskupas pagelbininkas

Kaunas
1940.8.26

Rugpiūčio 28-29 dienomis įvyko Lietuvos vyskupų konferencija.

Po pranešimo apie darytus žygius vyriausybei kunigų seminarijų, bažnytinių nuosavybių klausimais, svarstyti šiam momentui aktualūs reikalai.

Seminarijų klausimas. Nebuvo pažado nei vilties, kad greitu laiku būtų grąžinti jų paskirčiai Telšių, Vilkaviškio, Vilniaus seminarijų namai. Ir Kauno seminarijos vadinamieji naujieji rūmai buvo jau sukvestruoti raudonos armijos reikalų pretekstu, nors dar nebuvo užimti. Arkivyskupas M. Reinys pranešė, kad Vilniaus arkivyskupas R. Jalbrzykowskis yra nusistatęs vienaip ar kitaip turėti savo atskirą seminariją. Kadangi Telšiuose, Vilkavišky būtų neįmanoma rasti pakankamai talpų namą, kai seminarijų namai užimti, tai visi vyskupai sutarė, kad dabartinėse sąlygose, kol jos tokios bus, reikės tenkintis viena seminariją visai Lietuvos bažnytinei provincijai. Nutarta, kad vietoje dabartinės tarpdiecezinės bendros Kauno, Kaišiadorių, Panevėžio vyskupijų seminarijos ateityje veiks regioninė seminarija viena visai bažnytinei provincijai. Tą seminariją sutvarkyti ir jos rektorium vyskupų konferencija paskyrė vysk. V. Brizgį. Numatyti du vicerektoriai: Didžiajai seminarijai ir Teologijos-Filosofijos fakulteto skyriui Telšių seminarijos buv. vicerektorių kan. dr. Praną Ramanauską ir mažajai seminarijai, jeigu tokia bus suformuota, iš Vilkaviškio seminarijos kun. prof. Ladą Tulabą. Prie buvusių Kauno seminarijos profesorių pramatyti iš įvairių vyskupijų: kun. dr. Pranas Manelis — klierikų prefektu, kun. dr. Jonas Gasiūnas, klierikų dvasinių reikalų tvarkytoju arba dvasios tėvu-kun. Vytautas Balčiūnas. Kiek ateityje reiks daugiau profesorių seminarijos ir fakulteto programai, pagal reikalą parinks vyskupai, susitarę savo tarpe. Seminarijos programa bus persvarstyta kartu su kiekvieno objekto profesorium.

Nutarta, kad ir toliau veiks Teologijos-Filosofijos fakultetas, be Kanonų Teisės skyriaus. Kanonų Teisė bus tik seminarijos programoje. Iki šiol buvusią Fakulteto programą teks persvarstyti. Šio Fakulteto dekanu vyskupų konferencija paskyrė vyskupą V. Padolskį.

Kadangi ir seminarijos, ir fakulteto išlaikymo lėšos neužtikrintos, jos bus tik iš laisvų aukų; personalo atlyginimas galės būti tik minimalus, tai teks persvarstyti profesūros klausimą. Šiuo metu į Fakulteto profesorius numatyti vyskupas V. Padolskis, vyskupas V. Brizgys, prof. prelatas Kazimieras Šaulys, prof. prelatas Blažiejus Česnys, prof. kanauninkas Pranas Penkauskas, prof. kanauninkas Stasys Ūsoris, kanauninkas Pranas Ramanauskas, tėvas Stasys Gruodis, SJ, tėvas Fulstas, SJ, kunigas dr. Kazimieras Olšauskas, kunigas dr. Mykolas Ražaitis, kun. Ladas Tulaba, kunigas dr. Pranas Manelis, kunigas dr. Vytautas Mankeliūnas, kunigas dr. Jonas Gutauskas. Vėliau, reikalui esant, bus parinkti ir kiti. Mokslo metus seminarijoje ir fakultete nutarta pradėti rugsėjo 11 dieną trijų dienų rekolekcijomis ir 16 dieną pradėti reguliarias paskaitas.

Seminarijos ir Fakulteto ekonominiams reikalams nutarta kiekvienoje vyskupijoje paskirti kunigą, kuris bendradarbiautų su seminarijos ekonomu-prokuratorium. Profesoriai už 8 savaitines paskaitas gaus kambarį, maistą ir Mišių intencijų stipendijas. Už daugiau kaip 8 paskaitas gaus už kiekvieną 25 litus. Įvairių pareigūnų: rektoriaus, dekano, bibliotekininko, prokuratoriaus darbas bus įvertintas vėliau. Seminarijų indėliai bankuose yra nusavinti ir nežinia, ar vėliau bus kas nors išgauta.

Santuokų klausimas. Apsvarsčius paskelbtus dekretus santuokų reikalu, buvo pasilikta prie iki šiol Lietuvoje buvusios tvarkos. Santuokos ir toliau skelbiamos bažnyčiose prieš civilinio akto surašymą. Žmonėms patarti, kad civilinį aktą surašytų tą pat dieną, kurią santuoka bus laiminama bažnyčioje arba dieną prieš tai, o ne keliomis dienomis ar savaitėmis anksčiau. Nutarta paruošti santuokos ir civilinės metrikacijos klausimais instrukciją, paaiškinančią Bažnyčios tvarką ir naują civilinį dekretą,

išsiuntinėti tai kunigams, kad jie paskaitytų bažnyčiose žmonėms.

Karitatyvinė veikla. Kadangi stokojančių žmonių skaičius nemažės, o gali jų žymiai padaugėti, tai karitatyvinė veikla pagal išgales turi būti tęsiama ir toliau. Dabar uždraustų draugijų, brolijų narius negalima suburti į tokius pat vienetus, bet gera turėti sąrašus tokių asmenų, kurie pasižada talkininkauti labdaroje. Kunigam ir jų bendradarbiam labdaroje patariama kreipti ypatingą dėmesį į ligonius, juos lankant, padedant jų šeimoms ūkio ir kitokiuose reikaluose.

Pastoracija. Nutarta raginti klebonus, kad savo parapijose organizuotų religijos mokymą, jungiant tai su liturginėmis pamaldomis. Pamokas reiktų paruošti atskiroms grupėms: inteligentams, vyrams, moterims, jaunimui, vaikams. Kaimų parapijose būtų galima skirti valandą laiko prieš sumą katekizmui suaugusiems. Pamokslai po Mišių turėtų būti apie 10 minučių.

Uždraudus mokyti jaunimą religijos mokyklose, kunigai raginami organizuoti moksleivių religines pamokas bažnyčiose, stengiantis perduoti iki šiol mokyklose buvusią religijos programą. Reikale gali būti naudojami namų katechetai, kurie mokytų vaikus religijos namuose, būreliais ar pavienius, kaip kur įmanoma. Nutarta organizuoti ir ruošti pasauliečius katechetus, kurie padėtų kunigams mokyti religijos ir bažnyčiose, ir namuose. Tartasi, kaip organizuoti ir palaikyti jaunimo tarpe gyvojo rožančiaus ir kitas maldingumo brolijas. Tartasi ieškoti būdų jaunimą ir vaikus pozityviai pamokyti atsakymų į ateistų skelbiamus užsipuolimus ir šmeižtus prieš religiją.

Svarstant šiuos klausimus, nebuvo nei manyta, nei pramatyta, kad jaunimo visoks religijos mokymas, bandymai atsakyti į ateistų užsipuolimus, pamaldumo

būreliai netrukus bus tiesiogiai ar netiesiogiai valdžios draudžiami ir persekiojami.

Lėšos seminarijos reikalams. Rugpiūčio pabaigoje buvo paskelbtas valdžios potvarkis, kad institucijos, kurioms bus leista veikti, galės gauti lėšų iš nusavintų jų indėlių bankuose. Padarius žygių įvairiose instancijose, buvo gautas valdžios pažadas, kad Kaune veikiančios seminarijos reikalams galėsime gauti mėnesiui apie 10,000 litų iš nusavinto Kauno kunigų seminarijos indėlio banke. Gi tiksliai kalbant, bus galima gauti pagal pristatomas sąskaitas ar iš anksto pristatomą sąmatą, jeigu tokį valdžios atitinkamos instancijos patvirtins.

Pasitaikius progai, rugpiūčio 31 dieną parašiau laišką į Romą prieš savaitę iš Lietuvos išvykusiam Apaštališkam Nuncijui. Laiške trumpai atpasakojau minėtos vyskupų konferencijos, įvykusios 28-29 d. turinį. Šį laišką Nuncijus gavo.(13)

Po minėtos vyskupų konferencijos buvo parašytas toks raštas to laiko Lietuvos vyriausybei.

Šioje vietoje
Kauno arkivyskupo metropolito
herbas ir sekantis įrašas:
ARCHIEPISCOPUS
et
METROPOLITA
KAUNENSIS
No. 2032

Kaunas, 1940 m. rugsėjo mėn. 3 d.

LTSR vyriausybei

Paskutiniame Lietuvos vyskupų pasitarime, įvykusiame šiomis dienomis, tarp kitko buvo svarstytas kunigams paliekamos žemės klausimas.

"Darbo Lietuvos" Nr. 79 straipsnyje: "Kas būtina žinoti, skirstant žemę", Jonas Šimkus laiko neracionalumu ir net blogumu nepaprastą duodamos žemės sklypų smulkinimą. Jis rašo: "Argi gali egzistuoti bent kiek našesnis ir padoresnis ūkis iš 3-4 ha. Aišku, kad ne. Tai būtų savotiškas badmirių gaminimas"...

Jei bežemiai negalės iš 3-4 ha turėti pajėgesnio ūkio, tai taip pat tektų pasakyti ir apie kunigus. Ir jų ūkiai vis tik turėtų būti pajėgūs, kad pasiektų savo tikslą.

Tikintieji, skirdami žemės bažnyčioms, tuo būdu nori palengvinti sau kunigų išlaikymą, nori kad kunigai bent dalį savo patarnavimų galėtų atlikti be jokio atskiro apmokėjimo. Tas gi tikinčiųjų skiriamas bažnyčioms žemės kiekis paskutiniais laikais, jei ir nesiekdavo visų 30 ha, tai vis tik svyravo tarp 8 — 20 ha; 8 ha bažnyčioms buvo nustatyta ir Steigiamojo Seimo.

Koks iš tikrųjų turėtų būti kunigams skiriamo ūkio didumas, vienodos nuomonės tarp pačių kunigų nėra. Ūkis iš 20-35 ha kunigui dažnai gal yra perdidelis ir perdaug atitraukia kunigą nuo jo teisioginių pašaukimo darbų. Paskutiniaisiais laikais buvo gyvai svarstomas klausimas duoti iš tokių ūkių žymiai didesnius sklypus bažnyčios tarnams: zakristijonui, vargonininkui ir kitiems bažnyčios tarnams, kad jie tuose sklypuose galėtų turėti sodelius, didesnius daržus bulvėms ir daržovėms pasisodinti (viso 3-5 ha).

Visa tai turint galvoje, gal ir dabar, darant žemės pertvarkymą, būtų tiksliau, jei ir nepalikti aukščiausios normos, 30 ha, tai skirti visoms bažnyčioms mažiausiai 8 ha, be to, skirti bažnyčių tarnams apie 3-5 ha, o kas dar liktų iš bažnyčių iki šiam laikui valdomos žemės, tai paskirti socialinės apsaugos ir labdaros reikalams. Bažnytinės žemės gal nereiktų duoti kai kuriems piliečiams, kurie perdaug skiriasi nuo lietuvių katalikų ir savo tautybe, ir

savo religija. Bažnytinės žemės davimas šiems asmenims gali veikti labai neigiamai.

Vyskupų manymu, turėtų būti paliktos tinkamos žemės normos ne tik klebonams ir altaristams, bet visoms toms bažnytinėms įstaigoms, ar tai vyskupams, ar jų kurijoms, ar vienuolynams, kurie žemės turėjo ir iš jos gaudavo bent dalį savęs išlaikymui, nes ir jų turėtosios žemės yra senesniais ar vėlesniais laikais jiems skirtos pačių tikinčiųjų ar įsigytos sutaupytais darbo vaisiais.

Visa, kas aukščiau išdėstyta, turiu garbę, savo kolegų pavedamas, atkreipti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos dėmesį, prašydamas surasti tam klausimui naudingą ir teisingą išsprendimą.

Juozas Skvireckas,
Kauno Arkivyskupas ir Metropolitas

13. Vilniaus seminarijos likimas buvo vis dar neaiškus. Jos rektorius kan. Uszylo kada su vienu, kada su kitu iš Vilniaus seminarijos profesorių ne kartą buvo atvykę į Kauną, užeidavo pas mane pasitarti, kur kreiptis, ką su kuo kalbėti. Galutinai Vilniaus seminarijai buvo leista veikti, bet patalpų teismas negrąžino, kitų jokių nedavė, reikėjo tvarkytis savomis jėgomis, kaip pavyko: prašyti šeimų, kitų žmonių pagalbos, kad suradus vietų apgyvendinti klierikus, vietas paskaitoms.

Nauja dvasia mokyklose. Iš visų dekretų ir veiksmų, kokioje eilėje ir kaip greitai jie sekė vienas po kito, buvo aišku, kad juos kuria ne vadinamoji Lietuvos vyriausybė, bet kad Lietuvos okupacija buvo suplanuota Maskvoje jau seniai ir labai smulkmeniškai pramatyta, kas, kada ir kaip Lietuvoje turės įvykti ir kas kurį uždavinį vykdys. Tačiau ir Maskvos, ir Lietuvos komunistų planuotojų būta psichologiškai gana naivių. Kol jų dekretai lietė tik daiktus,

o ne betarpiai žmogaus asmenybę, lietuviai laikėsi gal perdaug pasyviai. Ne dėl to, kad būtų nebranginę, kad iš jų atimama, o kad užplūdusi raudonosios armijos masė, vietos komunistų ir dalies žydų elgesys lietuvius išgąsdino, jie nebuvo tam paruošti ir nedrįso pavieniai kaip nors reaguoti į tai, kas vyko. Komunistai buvo tačiau naivūs manydami, kad lengvai pakeis ir žmonių galvojimą.

Viena iš pirmųjų pamokų komunistams, kad žmonių dvasia ir įsitikinimai įsakymu nepakeičiami, buvo rugpiūčio mėnesio 24-26 dienomis sušauktas Lietuvos mokytojų susivažiavimas-perauklėjimo kursai. Į šiuos kursus buvo pašaukti visi: pradedant universitetų profesoriais iki vaikų darželių vedėjų. Maskvos parinkti kalbėtojai mokė susirinkusius naujos pedagogikos, naujos socialinės, tautinės, religinės orientacijos. Klausytojai nesiginčijo, nes jokios diskusijos nebuvo leistos, bet savo elgesiu reiškė atvirą panieką kalbėtojams. Kalbų metu mokytojai būreliais kalbėjosi lauke, jų lietuviškos dainos kartais būdavo tiek garsios, kad auditorijoje kliudydavo girdėti kalbėtoją. Rugpiūčio 25 dieną, sekmadienį, mokytojų daug buvo bažnyčiose, o mažai auditorijoje. Pirmadienį, 26 dieną, paleisdami dalyvius išsiskirstyti, rengėjai atsisveikino mokytojus bolševikiškais papeikimais ir grasinimais.

Po šio nepavykusio mokytojų perauklėjimo rugpiūčio 24-26 dienomis, kompartija per Švietimo komisariatą įsakė sušaukti kiekvienos apskrities mokytojus atskirai apskričių centruose ir ten juos perauklėti. Tokiame susirinkime Kaúne tarpe kitų kalbėtojų buvo ir vienas raudonosios armijos politrukas. Jis kalbėjo autoritetingu tonu apie metodus, kaip iš vaikų išauklėti savo tėvų, namiškių, draugų šnipus. Kaip pavyzdį, jis paminėjo vieną Rusijos komjaunuolį, kuris, išdavęs savo tėvus, kaip nepatikimus bolševikiniam režimui. Maskvoje esąs jam pastatytas paminklas. Po jo kalbos į tribūną nervingai išėjo mokytoja

Arminaitė, vos ištardama žodį iš susijaudinimo, ašarodama kreipiasi į kalbėtojus:

"Jeigu jūs manote padaryti iš mūsų tokius auklėtojus, kurie mokytų vaikus išdavinėti savo tėvus, tai verčiau šioje salėje mane prikryžiuokite. Ne, tokiais niekšais mes netapsime, išdavikų mes neauklėsime". Daugelis mokytojų ašarojo. Daugelis jų gi patys buvo savo vaikų tėvai ir auklėtojai, o čia dabar juos moko, kaip išauklėti vaikus, kad tie išduotų savo tėvus.

Po vasaros atostogų buvo pajusta mokyklose didelė atmaina. Pašalinti ne tik kapelionai ir religijos pamokos, bet turėjo išnykti iš mokyklų viskas, kas priminė religiją ar patriotizmą. Buvo įsakyta pašalinti kryžius, religinio turinio paveikslus. Nebuvo spėta paruošti naujų vadovėlių, tad smulkmeniškai įsakinėta, kuriuose vadovėliuose kuriuos puslapius išplėšti, kuriuos sakinius ar žodžius išbraukti. Mokyklose ir vaikų darželiuose uždrausta kalbėti maldą. Kad visa tai būtų saugojama, kad mokyklose nepasireikštų nieko antikomunistiško, stengtasi turėti mokyklose patikimų šnipų. Buvo neįmanoma tokių surasti mokytojų tarpe; visoje Lietuvoje tokių gal buvo keli. Tuo tikslu buvo siunčiami į mokyklas visai pašaliniai, nieko bendro su mokytojavimu neturį asmenys. Pavartotas vienas būdas, kuris nemažai prisidėjo kelti nepasitikėjimą ir neapykantą vienų kitiems, daug nemalonumų suteikė nieku nekaltiems vaikams. Iki šiol Lietuvoje ir tautinės mažumos turėjo savas valdžios išlaikomas mokyklas. Tokias mokyklas, vaikų darželius savo vaikams turėjo ir žydai. Komunistai tokias mokyklas sulikvidavo ir stengėsi vaikus taip išsklaidyti, kad miestų, miestelių mokyklose kiekvienoje klasėje, skyriuje būtų nors vienas žydukas. Žinoma, tiems vaikams šnipinėjimas nerūpėjo, nebent kuriam jo tėvai būtų ką nors panašaus įkalbėję. Tačiau ir suaugusių, ir vaikų tarpe pasklido nuomonė, kad

tie žydų vaikai esą išsklaidyti į lietuvių tarpą šnipinėjimo tikslams. Galima lengvai suprasti, kiek tai kenkė gerai draugiškumo dvasiai mokyklose, kiek nemalonumų galėjo patirti nieku nekalti vaikai ar jaunuoliai. Į mokyklų ir vaikų darželių reikalus galėjo maišytis ne tik vietiniai, bet ir iš kitur atvykstą kompartiečiai, nors toje mokykloje jie neturėjo savo vaikų, nors būtų ir be jokio išsilavinimo. Gimnazijose buvo paskirti politrukai — politinio auklėjimo vadovai, proforgai — spausti mokytojus greičiau susirašyti nariais į komunistinę mokytojų profesinę sąjungą, kurią komunistai paskelbė įsteigta vos tik pradėję tvarkyti švietimo reikalus. Šie visi nauji pareigūnai paprastai nebuvo pedagogai, o tik labai uolūs sargai, kad mokyklose nebūtų nieko religiško, lietuviškai patriotiško.

14. Spalio 8-9 dienomis įvyko eilinė metinė Lietuvos vyskupų konferencija. Šioje konferencijoje buvo smulkiai aptarta Kunigų seminarijos programa. Teologijos-Filosofijos fakultetas, kadangi valdžios dekretu, nors ir vienašališku, išjungtas iš Kauno universiteto, dabar vadinsis Kauno Teologijos-Filosofijos fakultetu.

Plačiai tartasi katekizacijos ir katekizmų klausimais. Rusams okupuojant Lietuvą, Kaune Spindulio spaustuvėje buvo baigiami spausdinti kan. A. Žitkaus paruošti trys mokykloms katekizmai: TĖVE MŪSŲ, TIKIU, SVEIKA MARIJA. Spaustuves nusavinant, buvo nusavinta viskas, kas tuo metu jose buvo rasta. Minėti katekizmai buvo jau išspausdinti, bet dar neįrišti. Paprašius juos atiduoti jų savininkams, buvo atsakyta, kad pirma turi būti užmokėtos visos spausdinimo išlaidos, nors spaustuvė buvo privati nuosavybė draugijos, kuri tuos katekizmus leido savo vardu. Kai pateiktas sąskaitas užmokėjo Kauno kurija, buvo atsakyta, kad neįrištų katekizmų neišduos; pirma jie turi būti įrišti. Užmokėjus sąskaitas už įrišimą, buvo atsakyta,

kad, katekizmus patikrinus, jie buvo rasti nesideriną su komunistine doktrina ir todėl yra sekvestruoti ir nebus išduoti. Atsisakė grąžinti ir pinigus, užmokėtus už spausdinimą bei įrišimą. Toje pat spaustuvėje buvo jau išspausdinti ir įrišti, bet dar neatsiimti 1941 metų liturginiai bažnyčioms kalendoriai, vadinami rubricelėmis. Ir už juos atsiuntė į kuriją sąskaitas, reikalaujant jas užmokėti ir pažadant, kad užmokėjus jie bus išduoti. Kai sąskaitos buvo užmokėtos, buvo gautas pranešimas, kad ir tie kalendoriai yra sekvestruoti ir nebus išduoti. O tuose kalendoriuose tikrai nebuvo nieko "prieštaraujančio komunistinei doktrinai", nes ten buvo liturginiai patvarkymai kiekvienos dienos pamaldoms bažnyčiose. Taip pirmomis savaitėmis Maskvos okupacijos dar vienu būdu patyrėme komunistinės valdžios plėšikavimo metodus.

Vyskupas V. Borisevičius pasisakė turįs paruošęs katekizmo projektą, kuris galėtų tarnauti, kaip tikybos pradžiamokslis vaikams šeimose. Jis buvo paprašytas tą projektą padauginti ir duoti kiekvienam vyskupui susipažinti ir gal papildyti. Taip pat nutarta pakartotinai paraginti kunigus, kad jie kiek galėdami stengtųsi ir mokslo metais pastoviai metodiškai mokyti vaikus religijos.

Nutarta paskirti kiekvienoje diecezijoje po kelis pamokslininkus, kurie, įvairiomis progomis lankydami parapijas, gilintų žmonių religines žinias ir gyvenimą.

Daugiau negu iki šiol **kunigų prašėsi leidžiami studijuoti** toliau ką nors universitetuose. Nors jų tarpe buvo tokių, kurie anksčiau tos tendencijos neparodė, vyskupai nutarė prašantiems leisti studijuoti, nes, atleidus kapelionus iš mokyklų ir kitų vietų, pastoraciniam darbui parapijose kunigų buvo pakankamai. Tačiau sutarta kiekvienu atveju spręsti atskirai ir netoleruoti jokios sauvalės, jeigu kuris kunigas be savo vyskupo leidimo

pasitrauktų iš jam skirtų pareigų, teisindamasis einąs studijuoti.

Nutarta pranešti visiems kunigams du dalyku: vieną, kad, šventadieniais po Mišių iki šiol kalbama ar giedama malda už tėvynę, būtų kalbama ar giedama ir toliau, antra, kad gimimo metrikuose būtų atžymėtos ne tik bažnyčiose palaimintos moterystės, o ir civilinė santuoka.

Ir anksčiau ir šios konferencijos vardu buvo pakartotas žygis valdžios įstaigose, prašant leidimo katalikiškam laikraščiui ar nors žinių biuleteniui. Iki šiol negauta jokio atsakymo.

Pasinaudodamas proga, spalio mėnesio pradžioje, nepažymėdamas tikslios datos, vėl išsiunčiau platesnį laišką, adresuotą Apaštališkam Nuncijui Berlyne arkivyskupui Orsenigo. Vatikane šis laiškas buvo gautas spalio mėnesio 18 dieną.(14) Prie šio laiško yra Apaštališko Nuncijaus arkivyskupo Orsenigo prierašas, kad laiškas gautas ne paštu ir kad jis pats neturįs jokio kelio susisiekti su Lietuva, netgi pranešti, kad šį laišką yra gavęs. Šiame laiške pranešama, kaip sutvarkyti Kunigų seminarijos ir Teologijos-Filosofijos fakulteto reikalai, kas seminarijos rektorius, kas fakulteto dekanas, kad ir Kauno seminarija yra jau netekusi naujųjų namų, kad viso yra 180 klierikų, iš kurių tik keli nauji, o visi kiti jau iki šiol buvę kurioje nors Lietuvos kunigų seminarijoje. Toliau paminimas vienuolių ir vienuolynų likimas, jų visokių nuosavybių nusavinimas, kunigų ir seserų vienuolių dvasia, valdžios kai kurių pareigūnų pastangos įkalbėti vienuolėms, kad jos atsisakytų vienuolinių įžadų mainais už darbą mokyklose, vaikų darželiuose ar kitur. Vienuolės tačiau laikosi labai tvirtai ir iki šiol dar nėra atvejų, kad kuri nors iš jų būtų atsisakiusi savo vienuolinio pašaukimo. Kadangi jos visos yra išvarytos iš savų namų — vienuolynų, gyvena privačiai ir dėl kitų šio meto sąlygų joms leista rengtis pasaulietiškai.

Šiame laiške taip pat paminėta, kad jau paskelbta privaloma civilinė metrikacija ir kad bent Kaune valdžiai nevyksta "atskirti bažnyčią nuo valstybės" — civilinės metrikacijos įstaiga įkurdinga arkivyskupo ir jo kurijos namų pirmame aukšte — kurijos patalpose, antrame aukšte liko gyventi vyskupai ir kurija, trečiame aukšte gyvena keli kunigai. Laiško pabaigoje paminėtos žinios, kaip Vilniuje traktuojamas arkivyskupas M. Reinys.

Nemanau, kad dėl šio laiško, o dėl kitokių informacijų iš Vilniaus gruodžio 6 dieną Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Maglione parašė gana nedviprasmišką laišką Vilniaus arkivyskupui R. Jalbrzykowskiui, kuriame primenamos arkivyskupo M. Reinio teisės, Vilniaus miestui reikalas turėti kunigų, galinčių žmonėms patarnauti lietuvių kalba, ir prašoma informacijų iš Vilniaus arkivyskupo apie jo vyskupiją. Pabaigoje yra prierašas, kad tas laiškas yra asmeniniai aprobuotas P. Pijaus XII.(15)

15. **Paskelbti valdžios nauji antireliginiai, liečią ligonines, dekretai,** panašūs į anksčiau paskelbtus, liečiančius mokyklas. Iš ligoninių pašalinami ne tik kapelionai, bet viskas, kas galėtų priminti religiją: kryžiai, paveikslai, kitoki religiniai ženklai, išcenzūruoti ligoninių knygynai. Jeigu ligonis pageidaus religinio patarnavimo, jis turės pateikti raštu savo prašymą ligoninės administracijai. Ligoninės direktorius vienas galės spręsti, ar tokį prašymą patenkinti, ar ne. Kai kur jau ir ligoninėms buvo paskirti specialūs politrukai, kurie prižiūrėjo visų šių antireliginių potvarkių vykdymą. Kur ligoninių direktoriai ar net politrukai buvo lietuviai, ten ligonių prašymai pašaukti jam kunigą daugiausia būdavo patenkinami. Blogiau buvo tokiose ligoninėse, kur šiuos ligonių prašymus spręsdavo nelietuviai. Pavyzdžiui, Marijampolėje tokius prašymus spręsdavo iš Rusijos atsiųsta rusė moteris. Ji į visus šios

rūšies prašymus atsakydavo neigiamai, o ne retai ligonį už tai net iškoliodavo. Kai kur ligoninėje vadovybė nedrausdavo ligoniui turėti prie savo lovos asmeninį kokį nors religinį ženklą: kryželį, paveikslėlį ar kitokį. Tai nebuvo toleruojama ligoninėse, kur administracija buvo nelietuvių rankose. Ligonių būklė pablogėjo visais atžvilgiais, įvedus vadinamus kadrų viršininkus. Iš jų nebuvo reikalaujama administracinės išminties ar kitokio išsilavinimo. Svarbiausia buvo, kad toks asmuo būtų partiniai patikimas. Jo svarbiausia pareiga buvo sekti, kad ligoninėje neatsirastų ko nors antibolševikiško. Taip visoje Lietuvoje geriausioje ir didžiausioje ligoninėje, Kauno Universiteto klinikose, tokiu kadrų viršininku buvo paskirtas kaunietis Barkauskas, paprastas skardininkas, bet senas kompartietis. Savo potvarkiais jis suardė iki šiol buvusią gražią tvarką ir švarą. Jis labai uoliai sekė, kad į ligoninę nepatektų kokia religinė knyga, neįeitų kunigas. Barkauskas kažkur nugirdo, kad ligoninės seserų ar slaugių tarpe esą seserų vienuolių. Barkauskas dirbo visą savaitę dieną ir naktį. Ilgiems tardymams pakartotinai šaukė kiekvieną, iš kurios elgesio, darbštumo, padorumo galėjo įtarti, kad ta ar kita moteris gali būti vienuolė. Kelias jam įtartinas, kad ir neprisipažinusias, Barkauskas pašalino iš ligoninės. Gi vienos — Breivytės prisipažinimas, kad ji yra ir toliau pasiliks vienuolė, baigėsi tuo, kad 1941 m. birželio mėnesio garsiųjų deportacijų metu ji buvo ištremta į Sibirą.

Komunistų antireliginiai dekretai ypatingu būdu palietė kalėjimus. Laisvoje Lietuvoje kriminaliniai ir kitoki areštuotieji ar po teismo laikomi kalėjime galėjo religiniais reikalais pasiteirauti kunigų, su jais pasitarti kada tik pageidavo. Kai dabar kalėjimai prisipildė politiniais, daugiausia religingais kaliniais, tai buvo uždraustas visoks religinis patarnavimas, buvo labai stropiai kontroliuojama,

kad kaliniai negautų iš kur nors maldaknygės, rožančiaus ar kitokio religinio objekto. Net mirties atveju nebuvo paisoma kalinių prašymo, kad būtų jam leista pasimatyti su kunigu. Tada nebuvo tiek parašyta apie komunistinius kalėjimus, koncentracijos stovyklas, kiek yra dabar. Net iš tų, kurie 1933 metais buvo grįžę iš Rusijos koncentracijų stovyklų ir kalėjimų, retas kuris ir labai mažai ką buvo girdėję apie jų išgyvenimus. Kas žino, kodėl jie nė vienas apie tai viešai nekalbėjo ir nieko neparašė. Mes tik dabar suprantame, kokie mes buvome naivūs, kreipdamiesi į okupacinės rusų valdžios instancijas, kaip į kultūringus ir padorius žmones, bandydami surasti suimtuosius, norėdami jiems padėti. Mums atrodė nesuprantama, kodėl apie suimtuosius negali gauti jokių žinių net jų šeimos.

16. Sistematiška ateistinė kova. Prasidėjus mokslo metams mokyklose ir maždaug tuo pačiu laiku visur darbovietėse, kariuomenėje, ligoninėse, net kalėjimuose, buvo įvestos reguliarios ateistinės pamokos. Buvo verčiamos iš rusų kalbos visokios ateistinės knygos ir brošiūros, skirtos plačiai visuomenei. Tiesa, kad galvojančiam asmeniui jos nebuvo pavojingos. Laikraščiai "TARYBŲ LIETUVA", "LAISVOJI MINTIS" beveik kiekvienoje laidoje dėdavo iš senų "BEZBOŽNIKO" laidų žydo Jaroslavskio naivių antikrikščioniškų straipsnių vertimus. Ne vienu atveju tikintieji širdyje džiaugėmės, kad tokios rūšies propaganda komunistai kompromituoja galvojančio asmens akyse patį jų peršamą ateizmą.

Pastangos iškrikdyti katalikų vadovybę. Pačiomis pirmomis okupacijos dienomis komunistai pradėjo vartoti visokiausius būdus, kad fiziniai iškrikdžius katalikų dvasinę vadovybę. Buvo išvaryti iš savo namų ne tik vienuoliai, vienuolės, bet beveik visi kunigai buvo išvaryti iš klebonijų. Komunistai buvo paskelbę potvarkį, kad iš savo buto

išvaromam asmeniui ar šeimai turi būti duotas kitas tinkamas butas. Tačiau ir šis, kaip ir daugelis kitų komunistų rašytų įstatymų ir viešai skelbiamų potvarkių, yra tik propagandai. Daugybė ir pasauliečių, išvarytų iš savų namų ar nuomotų butų, negaudavo kito buto. Gi vyskupams, kunigams vienuoliams, vienuolėms tas potvarkis niekur nebuvo taikytas. Tuščiomis rankomis į gatvę išvarytoms vienuolėms valdžia nedavė jokių kitų patalpų. Taip buvo pasielgta ir su kunigais, ir su vyskupais. Visi išvaryti iš savų patalpų patys turėdavo susirasti sau prieglaudą. Buvo kažkoks viešai nepaskelbtas potvarkis, kad vienuolėms, kunigams, išvaromiems iš namų, nebūtų leista pasiimti jokio inventoriaus ir net smulkių asmeninių dalykų. Kiekvienas pasiėmė tiek, kiek leido savo atsakomybe asmenys, kurie būdavo atsiųsti vienuolius ar kunigus iš jų namų išvaryti. Šeima, kuri priimdavo tokį išgyvendintą, tuo pačiu patekdavo į komunistinės valdžios nemalonę. Kunigams vis būdavo pakartotinai patariama apsigyventi kur nors pas ūkininkus, kad tokiu būdu nuvarius kunigą toliau nuo bažnyčios, toliau nuo žmonių reikalų centro. Kunigai tačiau stengėsi ir beveik visiems pavyko apsigyventi arti savo bažnyčios nors ir menkiausiose sąlygose, gavus kambarėlį ar tai katalikiškoje šeimoe, ar kaip nors kitaip. Pavyzdžiui, Ukmergėje kunigai, išvaryti iš klebonijos, skubiai perdirbo šalia klebonijos stovintį mažą tvartelį, kad nors minimaliai, nors tos vasaros laikui tiktų kaip pastogė, ir ten apsigyveno. Klebonijoje įsikūrė NKVD sekliai, kurie ypačiai demonstratyviai registruodavo ir fotografuodavo besilankančius pas kunigus, einančius pamaldoms į bažnyčią.

Nebuvo aplenkti ir vyskupai ir tai ne vėliau už kunigus ar vienuoles. Iš jų ir jų kurijų atimant patalpas, vis būdavo

patariama keltis kur nors į kaimą. Kaip jau buvo minėta, Kauno arkivyskupo ir jo kurijos namų pirmą aukštą, o netrukus dalį ir antro aukšto Kauno miesto butų skyrius pavedė civilinės metrikacijos įstaigai. Kiek šiai naujai įstaigai reikėjo baldų, kas jiems tiko, viską paėmė iš kurijos ir arkivyskupo privataus buto. Kad ir savo namuose, bet jautėmės esą nepageidaujami įnamiai. Name šeimininkavo ne kokios nors rimtos įstaigos, rimti tarnautojai, o visoki miesto padaužos, triukšmaudami ir dieną ir naktį, nes rimto darbo jie neturėjo. Metrikacijos reikalais kurią dieną užeidavo gal keli, gal vienas asmuo, užtrukdavo ne valandas, o minutes, kitomis dienomis neužeidavo joks pilietis metrikacijos reikalais, ten paskirtieji tarnautojai neturėjo ką veikti, jie visi buvo tokios erudicijos, kad visa ta įstaiga buvo daugiau panaši į padaužų susirinkimą, o ne į valdišką įstaigą. Nebūdavo tos dienos, kad jie nelandžiotų į vyskupų, kunigų privačius kambarius, į kurijos įstaigą. Ne kartą tuos "valdininkus" yra tekę nemandagiai išvaryti lauk.

Pagaliau, gruodžio 10 dieną buvo gautas įsakymas, kad vyskupai, kunigai ir kurija turi išsikraustyti iš tų namų per 24 valandas. Jokių kitų patalpų miesto būtų skyrius nepaskyrė ir, darant žygių valdžios įstaigose, buvo atsakyta, kad Kaune nebus duota jokių patalpų, kad ir vyskupai, ir kurija gali išsikelti kur nors kitur. Tada be valdžios leidimo buvo užimti vadinamieji senieji bazilikos namai Valančiaus gatvėje, kur iki šiol buvo studenčių mergaičių bendrabutis. Tas bendrabutis jau nuo vasaros nebeveikė, čia privačiai gyveną asmens sutiko patys užleisti jų gyventus kambarius. Taip abu vyskupai, arkivyskupo sekretorius, kapelionas ir kurija pasiskirstė kiekvienas po vieną kambarį. Pasišaukus talkon seminarijos klierikus, persikelta į naują vietą. Miesto butų skyrius iškėlė teisme vyskupams bylą už namo apiplėšimą. Vyskupams ir kurijoje

patarnavę, visi paliktuose namuose gyvenę buvo teismo tardomi, bet nesuspėta šios bylos išspręsti prieš karo pradžią, tad nežinia, koks būtų buvęs sprendimas. Gegužės mėnesį buvo gautas įsakymas išsikraustyti per 24 valandas ir iš Valančiaus gatvės. Į šį įsakymą buvo atsakyta raštu, kad mes niekur nesikraustysime, kol valdžios įstaigos neduos mums tinkančių kitų patalpų. Po dviejų dienų rytą atvyko du jaunuoliai ir pareiškė, kad jie esą atsiųsti prižiūrėti mūsų išsikraustymą. Jiems buvo pasakyta, kad mes ir nemanome kur nors kraustytis. Kurijos kambaryje kunigai ramiai dirbo kiekvienas prie savo stalo. Juodu buvo paprašyti darbo netrukdyti ir eiti, iš kur atėję. Kelias valandas pasėdėję, juodu išėjo. Iki pat karo pradžios kiekvieną dieną ir naktį laukėme mūsų elgesio pasėkų — kokį gausime naują įsakymą. Jeigu ne karas, šis mūsų pasielgimas būtų geruoju nesibaigęs.

Kaune esant tokiom sąlygom, arkivyskupas daugiausia gyveno už miesto, netoli Vilijampolės, arkivyskupui priklausančiame Linkuvėlės vienkiemyje. Ir čia namą ir žemę paėmė Kauno miesto ūkio skyrius. Arkivyskupui buvo paliktas vienas mažas kambarėlis. Šalia jo kambario buvo įruoštas vadinamas raudonasis kampelis, kitus kambarius užėmė naujieji šeimininkai savo reikalams. Čia buvo paties arkivyskupo ir ten patarnavusių dviejų vienuolių kazimieriečių rankomis įruoštas didelis gražus šiltadaržis (greenhouse), su gražiais vynuogynais, buvo gražus tvarkingas sodas, daržai. Visa tai atėmė iš arkivyskupo Kauno miesto ūkio skyrius. Kaip visų įmonių, krautuvių viršininkai, taip ir Kauno miesto ūkio skyriaus vyriausias valdytojas buvo žydas, pavarde Raseimas. Jis čia kasdien lankėsi, darė savo tvarką, arkivyskupo visai nepaisydamas. Raseimo čia paskirtas jo pagelbininkas — ūkio prižiūrėtojas agronomas J. paėmė savo reikalams arkivyskupo automobilį. Arkivyskupas neturėdavo kuo net

į Kauną atvykti. Kad galėtų pasinaudoti savo auto ar savo arkliais, turėdavo nuolankiai prašyti šių dviejų šeimininkų. Specialiai daržus prižiūrėti buvo paskirtas iš Lenkijos atbėgęs lenkas Š., kuris save vadino agronomu, bet apie ūkį nieko nenusivokė. Jis padarė tiek gero, kad čia daržų darbininkais, kur iki šiol užteko dviejų vienuolių kazimieriečių, jis įsiūlė apie dvidešimt berniukų ir mergaičių studentų, atbėgusių iš lenkijos. Tokiam būriui darbo čia aplamai nebuvo, apie daržo darbus jie neturėjo net nuovokos, dienomis ir naktimis jie triukšmavo prie arkivyskupo durų, vadinamam raudonajam kampelyje. Arkivyskupas tuo nesiskundė, nes jis žinojo, kad iš čia išvaryti gal būtų buvę išvežti į Rusiją. Po kiek laiko ir šie jaunuoliai buvo rusų išvežti iš Lietuvos kartu su kitais lenkais, atbėgusiais iš Lenkijos 1939 metais. Ar šie jaunuoliai žuvo Katyne, ar išliko gyvi, neturime jokių žinių. Šiame ūkyje buvo kelios rinktinės geros karvės. Valdytojas R. jas išdalino Kauno ar Vilijampolės žydams, o čia suvedė tokį pat skaičių niekam netikusių.

Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta ir jo kurija buvo išvarytas iš savo namo pačiomis pirmomis okupacijos dienomis. Susitaręs su viena šeima, pats vyskupas ir jo kurija apsigyveno mažame namelyje netoli savo rezidencijos. Po kelių dienų buvo išvarytas iš šio namelio. Vietos įstaigose vyskupui buvo pasakyta, kad jis turįs išvykti iš Kaišiadorių kur nors į kaimą. Tik po daugelio žygių Kaune, darytų kanclerio prelato Juozapo Labuko (dabartinio vyskupo Kauno Apaštališko administratoriaus) buvo leista vyskupui J. Kuktai ir jo kurijai pasilikti Kaišiadoryse, tačiau patalpas vyskupas turėjo susirasti pats. O gi visi jau žinojo, kad už tokią vyskupui pagalbą bus užsitrauktas kompartijos kerštas.

Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas buvo paliktas savo name, bet jam buvo paliktas tik vienas kambarys ir vienas kambarys jo kurijai. Kurijai skirtame kambaryje, spintomis atsitvėręs vieną kampą, apsigyveno ir jo generalvikaras kunigas Jonas Jucis. Vyskupo sekretorius kun. J. Gasiūnas apsigyveno iki tol buvusioje namo koplyčioje, o rytais Mišių laikyti dabar vyskupas ir abu kunigai vaikščiodavo į katedrą. Visas kitas to namo patalpas užėmė raudonosios armijos 10 karininkų ir 10 jų atsivežtų moterų. Galima įsivaizduoti, kiek teko vyskupui ir kunigams visko prisiklausyti, kai ta 10 rusių moterų susipešdavo name ar virtuvėje. O tai būdavo kasdieniniai įvykiai. Tokiais atvejais net jų pačių vyrai bėgdavo lauk.

Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, jo pagelbininkas vyskupas Vincentas Borisevičius ir kurija, taip pat okupacijos pirmomis dienomis išvaryti iš savo namų, apsigyveno mažame namelyje Telšiuose. Po kelių savaičių buvo įsakyta išsikraustyti ir iš to namelio, bet jie neskubėjo šio įsakymo vykdyti, komunistai fizinės jėgos nepavartojo ir taip tame namelyje sulaukė karo.

Vilkaviškio vyskupui Antanui Karosui ir jo pagelbininkui vyskupui Vincentui Padolskiui ir kurijai liepos viduryje buvo įsakyta išsikraustyti iš savų namų. Kitų patalpų ir čia vyskupui ir kurijai nedavė. Jie delsė, nes negalėjo rasti tinkamų patalpų. Galutinai po trijų savaičių jie buvo išvaryti ir prisiglaudė katedros klebonijoje, kur jau gyveno keturi katedros kunigai. Vyskupui A. Karosui užleido savo miegamąjį klebonas, vyskupui V. Padolskiui užleido vienas vikaras savo du kambarius. Po kelių dienų vyskupo V. Padolskio priešakinį kambarį atėmė miesto sveikatos skyrius ir ten įkurdino venerikų ambulatoriją. Šios ambulatorijos vedėja, jauna žydaitė, buvo tiek uoli, kad

valandomis, laisvomis nuo pacientų priėmimo, ten leido vykti visokių padaužų susirinkimams. Vyskupas neturėjo ramybės nei dieną, nei naktį. Iš savo kambario vyskupas neturėjo kito išėjimo, o turėdavo vaikščioti per šią ambulatoriją. Reikia pastebėti, kad Lietuvoje stačiatikių popai ir žydų rabinai nebuvo taip niekinami, kaip katalikų vyskupai ir kunigai.

Matyt, kad ne tik Lietuvos komunistai, bet ir **Maskva apie Lietuvos katalikų vyskupus turėjo savo nuomonę,** kad nė vieno iš jų nekalbino "bendradarbiauti" — šnipinėti. Žinant Rusijos NKVD maniją visus žmones mobilizuoti vienas kito šnipinėjimui, ir Lietuvos vyskupai buvo pasiruošę panašių pakalbinimų išgirsti. Ilgiau paterorizavę, gal būtų privertę prašyti kokios nors malonės ir ta proga būtų gal ir tai pabandę. Kol kas vyskupai į komunistų elgesį atsakinėdavo tik protestais įvairiose įstaigose, pasipiktinimu bet ne maldavimais. Vieną kartą atvykęs į Kauną kunigas (vėliau prelatas) Mykolas Krupavičius, tada klebonavęs Kalvarijoje, atėjęs pas mane pasakojo, kad pas jį lankęsi du rusai, sakęsi esą siųsti Dekanazovo, kuris buvo Maskvos specialiai atsiųstas tvarkyti Lietuvos reikalus, kunigui M. Krupavičiui prikalbėję komplimentų, kaip liaudies reikalų gynėjui ir išreiškę viltį rasti jame bendradarbį su dabartine liaudies valdžia, jo klausę, kurie Lietuvos vyskupai yra šioje srityje pažangiausi. Kun. M. Krupavičius paminėjęs vyskupus K. Paltaroką ir V. Brizgį. Jie atsakę, kad asmeniškai nepažįstą nei vieno, nei antro, bet maną, kad su vyskupu K. Paltaroku gal ir vertėtų kalbėtis, o su vyskupu V. Brizgiu neverta; jų manymu, jis į visus rusus žiūrįs, kaip į utėlėtą tautą (všyvy narod).

Provokacijų tačiau netrūko. Patyrė jų ir kiti vyskupai, o aš paminėsiu kai ką iš savo patirties. Pirmomis okupacijos savaitėmis, vieną liepos mėnesio popietę, kažkas beldžiasi į

mano kambario duris. Atidaręs sutinku nepažįstamą jauną vyrą. Jis sakosi esąs elektros mechanikas, dirbęs Klaipėdoje, iš ten pabėgęs nuo nacių, bet kadangi esąs aiškus antikomunistas, tai negaunąs darbo, manąs bėgti į Vokietiją (o sakosi neseniai pabėgęs iš nacių užimtos Klaipėdos), neturįs pinigų ir prašė mano pagalbos. O per mano langą aiškiai matėsi, kaip Kauno bedarbiai pylė krantinę Nemuno ir Neries santakoje. Parodęs jam tą vaizdą, pasakiau, kad gyvenime negalint veikti, ką norėtum, reikia tenkintis tuo, ką gali. Daviau jam pinigų, kad nueitų į vadinamą "tolkučkę" — turgavietės aikštę, nusipirktų darbo rūbus ir eitų pilti krantinės, kol bus pašauktas kitokiam darbui. Tų pat metų, jau vėlai rudenį, vieną sekmadienio vakarą, apie devintą valandą, kažkas garsiai ir įkyriai beldžiasi į duris. Atidariau. Veidas kažkur matytas, bet nebeprisimenu. O jis beveik jėga įsiveržia į prieškambarį ir tarsi išsigandęs tyliai prašo uždaryti duris. Laukiu kiek nustebęs, ką jis pasakys.

"Argi nepažįsti? — jis sako. Buvau gi pas Tamstą vasarą". Atsiminiau, kad tai tas pats, kuriam patariau eiti krantinę pilti.

"Esu atvykęs iš Tilžės GESTAPO su slapta misija į Vokietijos atstovybę, — pasakojo. — Nors tektų ir mirti, bet dar šiąnakt turiu pereiti į Vokietiją. Turiu skubėti, nes už pusės valandos išeina traukinys. Man trūksta pusės lito bilietui. Neatsisakyk pagelbėti, nes neturiu kur kitur kreiptis". Kol baigė kalbėti, beveik apsiašarojo, bet melas buvo aiškus: kas gali būti tiek kvailas, kad po misijos ambasadoje eitų per visą miestą pas mane pusės lito prašyti.

Atsakiau jam, kad jeigu pagalbos reikėjo, tai ir prašyti jos reikėjo Vokietijos atstovybėje, o ne čia eiti. Bėk, jeigu spėsi, sakau jam, nes aš šaukiu policiją. Jis žiūri nustebęs. Atidaręs duris, griežtai liepiau eiti lauk. Jis pamažu išsliūkino, bet neskubėjo lipti žemyn, o lipo, tarsi neturėdamas kur eiti, taigi ir neskubėdamas. Vėliau

patyriau, kad tą pat vakarą su ta pačia pasaka, prieš eidamas pas mane, buvo pas tėvus jėzuitus ir kitur.

Taip pat dar liepos mėnesį, vieną popietę, man vaikščiojant seminarijos kieme, atėjo gana nesimpatiško veido viduramžis vyras ir sakosi turįs su manim slaptai pasikalbėti. Atsakiau, kad paslaptimis nesidomiu, jeigu ką turi, gali sakyti čia pat. Kalba buvo negudri. Sakėsi esąs paleistas iš Marijampolės kalėjimo, sėdėjęs vienoje kameroje su kunigu Kazimieru Miliausku. Kunigas prašęs surasti mane ir paprašyti kokios nors pagalbos. (Kunigai: Kazimieras Miliauskas, Juozas Marčiulionis ir Leonas Klimas atostogaudami visi trys kartu buvo suimti netoli Vištyčio pirmomis okupacijos dienomis ir taip dingo be žinios, kol karo frontai jų neišlaisvino visai ne Marijampolės, o vieną iš Vilniaus, kitą iš Minsko kalėjimų, kur per tuos 11 mėnesių jiems teko iškentėti žmogui neįsivaizduojamas turtūras.) Toliau pasakojo šis lankytojas turįs ryšių su Klaipėda, žinąs, kad ten Plechavičius ir Glovackis organizuoją lietuvių legioną. Jo pasakos taip nesirišo, kad liepiau jam greitai išsinešdinti iš seminarijos teritorijos ir daugiau čia nelandžioti.

Vėliau girdėjau, kad vienam Kauno universiteto profesoriui NKVD siūliusi nueiti pas mane išpažinties ir paklausti kai kurių klausimų. Profesorius atsakęs, kad su manim asmeniškai nesąs pažįstamas ir net nežinąs, kaip tokiu reikalu prie manęs prieiti. NKVD jam papasakojo, kuriomis valandomis ir kurioje klausykloje galima rasti mane bazilikoje. Profesorius atsakęs sakramentų nepraktikuojąs; jeigu iš tokių klausimų vyskupas supras provokaciją, bus tik daugiau bėdos, negu naudos.

Kunigų terorizavimas. Žymiai daugiau visokių provokacijų ir net terorizavimo patyrė kunigai. Pirmiausia, jie buvo visiškai apiplėšti. Kuris turėjo banke indėlį, viskas

buvo sekvestruota ir iš to nė vienas negavo nė cento. Beveik visi išvaryti iš klebonijų, išsinešdami tik rūbus, o inventorių beveik visur turėjo palikti. Nusavinant bažnytines nuosavybes, dekrete buvo pasakyta, kad prie bažnyčių paliekami 3 ha žemės (t.y. 7.413 akro). Tačiau į tą plotą buvo įskaitytas šventorius, daug kur net ir kapinės, kad dirbamos žemės daržui daug kur visai nepaliko. Nuo pat okupacijos pradžios kunigai buvo terorizuojami visokiais, ne mažiau brutaliais būdais už pasauliečius. Kaip anie trys paminėtieji, panašiai ir daug kitų buvo pagrobti kelyje, kiti paimti gatvėje, kiti iš kambario, kiti pašaukti į kurią nors įstaigą melagingu reikalu iš ten daugiau nebegrįžo — jų ten jau laukė NKVD ir paėmė savo žinion. Vienaip ar kitaip paimtus kunigus, visus bandė prikalbinti šnipinėjimui savo parapiečių, kitų kunigų. Kaip tie tardymai, bandymai prikalbinti šnipinėti atrodė, čia paminėsiu tik kelis pavyzdžius, kaip juos yra aprašę tie patys kunigai.

Kun. N., (jis dar gyvas, todėl jo pavardės neminėsiu) vienos parapijos vikaras, buvo paimtas gatvėje netoli bažnyčios ir taip be kepurės, be apsiausto buvo nutemptas į policiją. Pagal šablоninę NKVD taktiką, pirmiausia jis buvo nekultūringai iškoliotas ir išbartas už jo santykius su jaunimu aplamai, o ypačiai už santykius su moksleiviais. Sovietų sąjungoje kunigui nevalia bendrauti su janimu. Už tokią veiklą kaip jo, pagal veikiančias Sovietuose taisykles, jis turėtų būti sušaudytas. Po ilgo grasinimo galutinai buvo parodyta, kokie okupantai esą humaniški čia Lietuvoje, kad ir jis nebus nei sušaudytas, net nė į kalėjimą nepaklius, bus užmiršta visa jo praeitis, gaus net gerą atlyginimą, jeigu sutiks bendradarbiauti. Jeigu ne, tai vis tiek jis neišvengsiąs kalėjimo, teismo ir pagaliau gaus kulką į pakaušį. Bendradarbiauti kunigas griežtai atsisakė.

— Na, tai į kalėjimą, — šaukė tardytojas. — Marš

greitai pašaukti taksi, — įsakė vienam jaunam žydui, kuris su kitais kunigą atitempė iš gatvės į policiją.

— Tai leiskite pareiti į kleboniją nors kepurę pasiimti, — juokaudamas prašė kunigas.

— Nereikės, — atsakė tardytojas.

— Tai nors brevijorių, — prašė kunigas.

— Nė to negausi, daugiau tau jo nereikės, — šaukė tardytojas.

Po valandėlės sugrįžo išsiųstasis žydelis, bet nieko nesakė. Rusas tardytojas vėl paleido į darbą visą savo enkavedistišką iškalbingumą. Grasino, kalbino gerą pusę valandos. O kunigas, ramiai klausęs, jį pertraukė:

— Tai ar jūs mane vešit į kalėjimą, ar ne?

— Negalėjau surasti laisvo taksio, — atsakė sugrįžęs žydas.

— Tai nežinai, kur ieškoti, eiva kartu, aš surasiu, — pasiūlė kunigas.

Tardytojas, nekultūringai išsikeikęs, vėl pakartojęs visokius grūmojimus, pakišo kunigui pasirašyti pažadą bendradarbiauti, bet kunigas vėl griežtai atsisakė. Tada tardytojas prigrasino kunigą, kad jis niekam neprasitartų apie įvykį ir pokalbį. Jeigu netylės, bus suimtas ir išsiųstas į Rusiją. Po šio pagrasinimo kunigą paleido. Kunigas sekančią dieną atvyko pas savo vyskupą ir visą įvykį papasakojo.

Taip pat pirmomis okupacijos savaitėmis kunigas Rimkus, Kražių vikaras, buvo pašauktas į vietos policiją, kur kažkokie du ponai, atvykę iš Tauragės, norį su juo susipažinti. Vienas iš tų "ponų" buvo apsirengęs civiliškai, o antras NKVD uniforma. Kiek pasidomėję kunigo biografinėmis žiniomis, gyvenimo sąlygomis, atlyginimu, vienas iš jų sako kunigui:

— Žinai ką, esi dar jaunas, dar visas gyvenimas prieš

akis. Mes tau duosim gerą vietą, gerą darbą ir gerą atlyginimą.

— Gerai, sako kunigas, jeigu tik darbas bus suderinamas su mano pareigomis. O ką aš turėsiu daryti?

— Na, tamsta aiškinsi žmonėms, kad dabar komunistinėje santvarkoje yra daug geriau gyventi, negu buvo prieš tai. Mums praneši, jeigu sužinosi kokių nors pasikėsinimų prieš raudonąją armiją.

— Žinote ką, — sako kunigas. — Žmonės patys turi protą ir supranta be aiškinimų, kada buvo geriau. O žmonių minčių pranešinėjimas yra nesuderinamas su mano luomu ir pareigomis.

— Kas ne su mumis, tas prieš mus! Kokį darbą duodame, tokį turi ir dirbti, šaukė enkavedistas.

— O jeigu man lieptumėte akušerija užsiimti, ar ir tada turėčiau jūsų klausyti? — atsakė kunigas.

Abu enkavedistai nusišypsojo. Paskui vienas trenkė kumščiu į stalą šaukdamas: Mes tave priversime klausyti. Turėsi dirbti.

— Ne, veidmainiauti manęs nepriversite, — atsakė kunigas.

Rusas išsitraukė revolverį ir liepė kunigui apsimąstyti, apsispręsti: ar priimti pasiūlymą bendradarbiauti, ar gauti kulką į kaktą. Kunigas nieko neatsakė. Enkavedistai palaukę liepė kunigui stoti ir eiti su jais į automobilį.

— Kur važiuosime? — paklausė kunigas.

— Nesvarbu, kur nors pakelėje kaip šunį nudėsiu, — piktai atsakė rusas, rankoje vis laikydamas revolverį.

Pavažiavę kelis kilometrus už Kražių, sustojo.

— Ar apsigalvojai? Dar gali... sako rusas ir dairosi pro automobilio langą, tariamai ieškodamas patogesnės vietos, kur galėtų kunigą nušauti. Panašių sustojimų ir grasinimų buvo bent keliolika. Temstant atvyko į Tauragės NKVD būstinę. Tamsiais laiptais pro ginkluotus sargybinius

kunigą nuvedė į antrą aukštą. Čia į savo rankas paėmė kitas aukšto ūgio, stambus enkavedistas. Šis kunigui pasakė taip pat ilgą "pamokslą", vis kaišiodamas prie veido atletišką savo kumštį. Išsirėkęs, išsikeikęs ir šis pakartojo: Kas ne su mumis, tas prieš mus. "Į kalėjimą" — įsakė čia stovintiems enkavedistams. Prišokę trys ginkluoti enkavedistai pradėjo kunigą įkalbinėti, kad jis gelbėtųsi, pasižadėtų bendradarbiauti. Kunigas griežtai atsakė, kad jie veltui vargsta, jis nieko nepažadės.

— Stok! Rankas aukštyn! Prie sienos! — šaukė įdūkęs enkavedistas. Griebė kunigą už krūtinės, perplėšė sutaną, ištraukė kelias sagas. Padarė kratą. Atėmė laikrodėlį, tuščią portcigarą ir du litus. Paskui tamsiu koridorium nuvedė į kitą kambarį, pasodino ant kėdės, įsakė ramiai sėdėti ir apsigalvoti. Šalia pastatė ginkluotą enkavedistą, įsakydamas jam nušauti kunigą vietoje, jeigu jis pajudėtų. Kas pusvalandį ateidavo vis kitas enkavedistas, paklausdavo kelis bereikšmius klausimus ir užbaigdavo vis tuo pačiu: Ar jau apsigalvojai?

— Ką gi pagaliau turėčiau jums išdavinėti: lietuvius ar žydus? — paklausė kunigas vieną iš tokių tardytojų, kuris atrodė esąs žydas.

— Nesvarbu, visus antirevoliucionierius, — atsakė šis.

Taip prabėgo kelios valandos. Kunigą nuvedė atgal į kambarį, kuriame visa egzekucija prasidėjo. Čia dar vienas naujas enkavedistas bandė švelniai kunigą įkalbėti bendradarbiauti. Šis kalbėjo lietuviškai. Tačiau šiam kunigas pasakė stiprų pamokslą, pavadindamas jį begėdžiu, savų tautiečių išdaviku, budeliu ir panašiai. Šis klausėsi nuleidęs žemyn akis ir pertraukė kunigą tik tokiu žodžiu: Nesikarščiuoki, nesikarščiuoki. Kunigui dar betęsiant toliau savo pamokslą, įėjo vėl anas stambusis rusas. Jam vos įėjus, ir šis lietuvis stengėsi vaidinti drąsų ir piktą. Jis ėmė šaukti kunigui, ranka rodydamas į rytų pusę:

— Arba pasirašyk, arba važiuosi į ten, iš kur niekas negrįžta.

Kunigas, ramiai keldamasis nuo kėdės, atsakė:

— Gerai, važiuosime pamatyti jūsų plačiąją tėvynę.

Išgirdęs šį atsakymą, rusas giliai atsiduso, atsisėdo prie stalo, paėmė atviruko didumo popieriaus gabalą, beveik drebančia ranka kažką parašė ir padavė vertėjui perskaityti kunigui lietuviškai. Tai buvo pažadas tylėti, niekam nepasakoti, kaip su juo buvo elgtasi ir kas buvo kalbėta. Reikalavo kunigą po šiuo tekstu pasirašyti. Lapą, ant kurio reikalavo pasirašyti bendradarbiavimo pažadą, čia pat kunigo akyse sudegino. Grąžino kunigui atimtus daiktus ir du litus ir liepė vykti namo. Kunigas paprašė užmokėti už kelionę autobusu iš Tauragės į Kražius, nes jis turįs tik du litus. Enkavedistai pinigų nedavė, teisindamiesi turį tik rusiškus rublius, o tie Lietuvoje tada dar nebuvo imami. Kunigas sugrįžęs pranešė visą įvykį savo kurijai ir pats jį užrašė taip, kaip čia pakartota.

Ąžuolų Būdos klebonas Klemensas Pusdešris buvo pakviestas į Marijampolės saugumą. Kapitono laipsnio enkavedistas, pasisodinęs kunigą prieš save kitoje pusėje stalo ir nepasakęs reikalo, pradėjo šlykščiai koliotis, pavartodamas visus obsceniškiausius rusiškus keiksmus. Kunigas žiūri su užuojauta į besikoliojantį valdininką ir linguoja galva.

— Ko taip linguoji galva kaip arklys? — suriko enkavedistas.

— Nagi žiūriu ir galvoju, ką padaro iš žmogaus bedievybė. Prisimenu carų laikų rusus: aukštesnėse pareigose kultūringi, žmoniški, dažnai net geraširdžiai. Keiksmai buvo neišauklėtų asmenų savybė. O dabar štai aukštas valdininkas, savo pareigas eidamas, pašaukei mane inteligentą, kunigą ir įstaigoje, nepasakęs man net reikalo, taip šlykščiai keiki.

Rusas pakeitė toną, pradėjo kalbėti žmoniškai, bet, tur būt, nujausdamas, kad nieko nelaimės, nieko nepasakęs, nieko nesiūlęs, kunigą išleido.

Kunigas dr. Juozas Čepėnas buv pagrobtas kelyje ir uždarytas Kauno kalėjime. Jį kaltino, kad esą jis kažkokiai moteriai davęs 40,000 egzempliorių proklamacijų ir liepęs jas išbarstyti gatvėse. Kunigui buvo lengva įrodyti, kokią nesąmonę kalba NKVD, kad 40,000 ir nedidelių lapelių tai ne vienai moteriai įsikišti į rankinuką ar į kišenę. Tačiau kunigo nepaleido, jis buvo kasdien kaltinamas vis naujais prasimanymais. Tikslas vis tas pat: įgąsdinti ir pasiūlyti šnipinėjimą. Vieną kartą ir kunigas J. Čepėnas buvo šlykščiausiais žodžiais koliojamas. Kiek paklausęs kunigas pertraukė besikoliojantį enkavedistą ir sako:

— Nežinau, už ką mane taip keikiate. Mane tardė ir caro žandarai, kuriuos patys vadinate nekultūringais, tačiau jie vis tiek buvo nepalyginamai kultūringesni, negu jūs dabar.

Tolesniuose tardymuose, vis nieko neišgaudami iš kunigo, enkavedistai pradėjo vartoti ir fizinę jėgą, kas jų elgesyje yra procedūros rutina. Vieną kartą, vis negalėdami kunigo nuginčyti, vienas enkavedistas sugriebė kunigą už švarko atlapų, pradėjo jį taip tąsyti, kad ištrūko visos švarko sagos. Kunigui pažvelgus jam į akis, jis metė kunigui į veidą degančią cigaretę. Užsidegęs kunigas šoko prie enkavedisto, pakeltu balsu, išmetinėdamas jo elgesį:

— Tu manęs neerzink. Mirti aš nebijau. Pats dar jaunas kankini ir tyčiojiesi iš žmogaus, sulaukusio 60 metų. Aš visą savo gyvenimą dirbęs, štai dabar nekaltas pas jus kalėjime. Tu taip pat nesi garantuotas, kad nepatirsi kalėjimo ir bado. Tuo labiau, kad esi akiplėša.

Kunigas griebė enkavedistą už krūtinės, bet tas pašoko atbulas ir griebėsi už revolverio.

— Jeigu aš ir mirsiu iš tavo rankos, tai nekaltas, už

tiesą, o tu būsi niekšas, nes būsi nužudęs nekaltą kunigą, — šaukė kunigas.

Įsikarščiavęs kunigas griebė kėdę ir, kaip plunksną iškėlęs, šoko prie enkavedisto šaukdamas:

— Tuoj sutriuškinsiu kaušą! Net smegenys ant sienų ištikš.

— Nedrįsk, nusiramink, piktai kalbėjo enkavedistas, atkišęs revolverį.

Kunigas dr. J. Čepėnas, panašiai tardomas, buvo išlaikytas kalėjime iki karo pradžios. Jeigu ne karas, būtų gal niekad iš jo neišėjęs.

Patilčių klebonas kunigas Juozas Danielius buvo pašauktas atvykti į Marijampolės apskrities valdybą. Reikalas nebuvo pasakytas. Nuvažiavo kartu su vienu parapiečiu. Kai įėjo įstaigoje į kambarį, tai iš ten daugiau neišėjo. Parapietis, palaukęs iki vakaro, grįžo vienas namo, nežinodamas, kas nutiko su jo klebonu. Klebonas grįžo po kelių savaičių vos gyvas, nekalbus. Vėliau paaiškėjo, kad, vos įėjusį į įstaigą, jį nugriebė belaukią enkavedistai ir pro kitas duris išsivedė į savo įstaigą. Čia klebonas bartas, koliotas, grasintas sušaudymu už kažkokį antisovietinį veikimą. Tačiau sovietų valdžia esanti labai kultūringa ir humaniška, jį net nusikaltėliams duoda progą pataisyti savo klaidas. Ir kunigui J. Danieliui buvo pasiūlyta ta nepaprasto humaniškumo malonė: vietoje to, kad būtų sušaudytas, jis galįs pasirašyti pasižadėjimą, kad bendradarbiaus su NKVD, seks savo parapiečius ir kaimyninius kunigus. Klebonas griežtai atsisakė. Buvo uždarytas Marijampolės kalėjime ir vis kiekvieną naktį varginamas tais pačiais nebūtais klatinimais, koliojimais, grasinimais ir pasiūlymu pasirašyti bendradarbiavimo pažadą. Neperkalbamas po kelių savaičių gavo pasirašyti pažadą, kad niekam nekalbės apie įvykį, ir buvo paleistas.

1940 m. vasaros pabaigoje tėvas Jonas Bružikas, SJ,

vedė misijas Sasnavoje. Vieną dieną jis buvo jėga pagrobtas ir išvežtas. Visos pastangos sužinoti, kas su juo nutiko, kur jis yra, buvo veltui. Tik prasidėjęs karas jį išlaisvino iš Marijampolės kalėjimo. Pagrobusieji jį čia atvežė, kalėjimo administracija priėmė, per devynis mėnesius tik vieną kartą buvo trumpai apklaustas asmens žinių. Matyt, NKVD nesitikėjo, kad jį prikalbins šnipinėti, tad niekad jo netardė ir taip be jokio kaltinimo, be teismo išbuvo kalėjime devynis mėnesius ir, jeigu ne karas, būtų iš jo niekad neišėjęs ar po kiek laiko būtų buvęs išvežtas kur nors į Sibiro koncentracijos stovyklas.

1941 m. vasario 18 dienos vakare Panevėžyje buvo prie katedros šventoriaus civilių žydų būrio sulaikytas kunigas Didžiokas, begrįžtąs iš savo draugo kunigo T. Norbuto. Nors iš daromų žygių buvo aišku, kad NKVD įstaigos žino ir įvykį, ir kur kunigas yra, bet visos pastangos nedavė jokių rezultatų. Tik gandai sako, kad kurį laiką jis buvęs Panevėžio kalėjime, o paskui išvežtas į Rusiją, bet ir po karo iš niekur jis neatsiliepė. Nors policijai buvo pasakyti asmenys, kurie kunigą pagrobė, bet už tai jų niekas netardė.

Taip pat 1941 metų pavasarį, vieną sekmadienį, begrįžtą iš kaimyno kunigo kelyje buvo pagrobti Eržvilko klebonas Antanas Petraitis ir jo vikaras kunigas Buteikis. Tuo pačiu laiku buvo paimtas iš Kauno Šv. Trejybės bažnyčios klebonas kun. dr. Pranas Petraitis — Antano brolis. Jie visi trys buvo uždaryti Kauno kalėjime. Jie buvo tardomi, ar turį ryšių su Vokietija, kas jų bendradarbiai. Kunigai Petraičiai beveik kiekvieną naktį kankinami, mušami iki sąmonės netekimo, galutinai buvo išvežti į Vilnių ir išliko gyvi Červenės tragedijoje, kurią yra aprašęs pulk. Petruitis knygoje: KAIP JIE MUS SUŠAUDĖ. Kunigas Buteikis po dvidešimt dienų ir naktų tortūrų ir mušimo išprotėjo, karo pradžioje buvo rastas Kauno kalėjime, bet laisvėje neatsigavo ir netrukus mirė.

Šie paminėti asmenys ir jų išgyvenimai nėra kuo nors būdingesni už daugybę kitų. Jie paminėti todėl, kad juos yra užrašę jie patys taip, kaip čia atpasakota. Liko tik mažas skaičius kunigų, kurių NKVD nebūtų tardę, terorizavę. Pakartotinai šaukti į NKVD, grasinami ir niekinami panašiai, kaip čia paminėtieji, buvo 115 kunigų. Jiems visiems buvo siūlyta pasirašyti pažadą bendradarbiauti — šnipinėti. Tokius pažadus pasirašė 12. Iš kurių toks parašas buvo sunkiai išgautas, tie beveik visi nebuvo daugiau šaukti į NKVD. Keli buvo pakartotinai šaukiami, vis paskiriant kiekvieną kartą skirtingą vietą pasimatymui su ten atsiųstu NKVD agentu. Iš šių 12 pasirašiusių pažadą trys tapo etatiniais NKVD tarnautojais. Karui prasidėjus, visi šie dokumentai pateko į lietuvių rankas, man teko visus juos perskaityti, tik nebuvo leista jų nusirašyti. Kaip vėliau man paaiškėjo iš Lietuvos saugumo, anie visi trys kunigai, kurie sutiko būti etatiniais NKVD tarnautojais, tarnavo Lietuvos saugume tautininkų laikais, sekdami kunigus. Kadangi Lietuvos saugumo visi dokumentai pateko į NKVD rankas, rusams okupavus Lietuvą, tai ten pateko ir tų trijų kunigų pavardės. Jiems NKVD pasiūlė ultimatumą: arba kulką į kaktą, arba tęsti savo darbą toliau. Tokius ultimatumus gavo daugelis kunigų, bet šie trys nusigando ir priėmė NKVD tarnybą. Du lietuviams nieku sunkiai nenusikalto. Trečią keli lietuviai kaltino, kad kai kuriuos jis pats įdavęs į NKVD rankas, arba pats tardęs NKVD įstaigoje, ten dėvėdamas NKVD uniformą. Vokiečiams užėmus Lietuvą, pirmiesiems dviems pasiūlė toliau tarnauti GESTAPO, o trečią uždarė Kaune į kalėjimą: 1944 m. kovo mėnesį jis buvo sušaudytas. Kitus du aš pašaukiau po vieną pas save, vienam ir antram papasakojau jų istoriją. Abu juodu labai nustebo, kad aš tai žinau, bet aš nesileidau į jokias kalbas, o pasakęs, ką žinau, liepiau išeiti. Vienas iš šių dviejų 1944 metais liko Lietuvoje, rusų buvo išvežtas į Rusiją, 1956

metais grįžo ir yra miręs Lietuvoje. Apie jį verta paminėti, kad jam dar esant klieriku seminarijoje ir paskiau jau esant kunigu, ne vienas reiškė nuomonę, kad jis būtų reikalingas psichinio patikrinimo. Ne kartą vyresnieji tokius "nepaprastus" palaiko savotiškais genijais. Antras iš šių dviejų 1944 metais pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją, iš ten vėliau emigravo ir yra jau miręs.

Nuo okupacijos pirmųjų dienų kiekvienas kunigas turėjo savo seklį. Pažįstantiems Rusijos komunistų sistemą, tai yra normalus dalykas. Ten valdžia ir ypačiai jos slaptoji policija serga šnipinėjimo ir sekimo manija. Patirtis parodė, kad ten ir valdžios viršūnių žmonės ir patys NKVD agentai seka vienas kitą.Lietuvoje nebuvo tiek komunistų, kad kiekvienam kunigui paskirtų kompartietį seklį. Tų seklių dauguma buvo per prievartą užverbuoti kurie nors iš vietinių žmonių. Jų dauguma kunigui pasisakė, kad jam pavesta kunigą sekti ir pranešinėti. Ne vienu atveju seklys, prieš vykdamas paskirtu laiku į paskirtą vietą susitikti su NKVD agentu, pasitardavo su kunigu, ką anam papasakoti. Rusams buvo lengviau miestuose surasti kunigui nepažįstamą seklį. Turėjau tokį ir aš, bet iš daugelio pavyzdžių paminėsiu arkivyskupo metropolito sekretoriaus kan. prof. S. Ūsorio seklį. Jį visur sekiojo priskirtas žydelis. Kunigui esant kurijoje, jis sukinėdavosi prieš mano duris. Kunigas eidavo rytą į baziliką mišioms, ir žydelis sekdavo jį į baziliką ir išsėdėdavo bažnyčioje, kol ten būdavo kan. S.Ūsoris. Jeigu kada savo sekamąjį praganydavo, skambindavo telefonu į jo kambarį, į kuriją, į seminariją ar kitur, kol surasdavo, kur yra jo sekamasis. Iš panašių daugybės atvejų ir su kunigais ir pasauliečiais buvo pilna visokių anekdotiškų nuotykių. Iš tos maniakiškos nuomonės, kad kiekvienas, net ir NKVD agentas, gali būti kokios nors kitos valstybės šnipas, lengva susikurti vaizdą,

kaip visa Rusijos komunistinė sistema yra savotiška maniakų teroru palaikoma kūryba.

17. Ateistų prievarta, visuomenės reakcija. Komunistai dar ir iki šiol patys netiki, kad jų skelbiamas ateizmas gali atsilaikyti prieš teistines teorijas. Visa jų ateistinė kova yra tik negatyvi, o ne pozityvi. Teistinę propagandą, net paprastą laisvę pareikšti teistines mintis, teorijas komunistai draudžia ir persekioja. Ir kunigams komunistai leidžia skelbti moralės reikalavimus, kurie yra būtini ir jų sistemoje, bet persekioja tuos kunigus, kurie bažnyčiose skelbia tikėjimo dogmas ir jas aiškina. Komunistų skelbiamos ateistinės teorijos turi būti priimtos be abejonių, be kritikos, net be paklausimų ar paaiškinimų. Negrįžtant į tolimą praeitį, bent mūsų šimtmetyje nėra pasaulyje tokios religijos, kuri iš savo sekėjų reikalautų tokio aklo tikėjimo, kokio reikalauja Rusijos komunistai jų skelbiamam ateizmui. Taip yra ne tik šiandien, o nuo pat 1918 metų revoliucijos iki dabar.

Kaip buvo minėta anksčiau, okupacijos pačioje pradžioje buvo nusavinti visi knygynai. Beveik kiekvieną dieną policija gaudavo sąrašus knygų, kurios turi būti išrinktos iš mokyklų ir kitokių knygynų. Buvo ir bendra instrukcija, kad reikia išrinkti visokias knygas, nesiderinančias su komunistine doktrina. Tokių nusavintų knygynų tikrintojai, tvarkytojai nebuvo tiek išsilavinę, kad suprastų vienos ar kitos knygos vertę. Pirmoje eilėje šiam tikslui buvo renkami kompartiečiai ar prie jų dabar prisigretinę oportunistai, be išimties mažamoksliai. Kur tokių neatsirasdavo, tai šis knygynų ir knygų tikrinimo darbas būdavo pavedamas vietos policijai. Visi šie turėjo teisę išimti iš knygynų savo nuožiūra viską, ką tik jie norėdavo. Policija turėjo teisę paimti knygas net iš privačių asmenų. Tuose policijai siunčiamuose sunaikintinų knygų

sąrašuose buvo originalių veikalų Lietuvos rašytojų, buvo vertimų, literatūros, mokslo knygų ir visa religinė ir patriotinė literatūra. Buvo tokių policininkų ir kitokių tikrintojų, kurie nesunaikino šių iš viešo vartojimo išimtų knygų, o slapta atiduodavo patikimiems pažįstamiems asmenims.

Kaip buvo elgiamasi su knygynais, yra pavyzdys Marijampolės Tėvų Marijonų knygyno likimas, kuris buvo vienas iš turtingiausių ir vertingiausių Lietuvos knygynų. Kai raudonoji armija išvarė vienuolius ir užėmė vienuolyno pastatus, atskiras knygyno namas liko kol kas neužimtas. Karininkas, kuris tvarkė užimtus pastatus, knygyno duris užrakino ir užantspaudavo. Tačiau netrukus pastebėta, kad knygyno katalogo spausdintos kortelės yra paupyje suverstos ir degintos. Buvo aišku, kad knygynas jau atplėštas ir ten šeimininkauja kareiviai. Susirūpinę knygyno likimu, vienuoliai įprašė Kauno universiteto bibliotekos vedėją prof. Vaclovą Biržišką, kad marijonų knygyną paimtų ir įjungtų į universiteto biblioteką. Prof. V.Biržiškai su dideliais vargais pavyko susitarti su komunistų valdžia ir atsiųsti iš Kauno darbininkus su sunkvežimiais knygas pargabenti į Kauną. Tačiau prieiti prie knygyno pavyko tik iš trečio karto. Ten pastatytos kareivių sargybos į knygyną neleido, karininkas žadėjo knygas atiduoti tik tuo atveju, jeigu jos bus gabenamos ne sunkvežimiais, bet geležinkelio vagonais (Manoma, kad norėta knygyną išgabenti ne į Kauną, o į Rusiją). Pagaliau knygos, surištos pundais, buvo išgabentos į Kauną ir ten sukrautos vieno namo požemyje. Turimomis žiniomis, antrosios rusų okupacijos laikais, po 1944 metų, marijonų knygyno knygos buvo išbarstytos, sunaikintos. Dabar bibliografijoje aprašant kurią retą knygą, sakoma, kad ji prieš karą buvusi Marijampolės marijonų knygyne, o dabar jos likimas nežinomas.

Niekas ir niekad neapskaičiuos, kiek šios rūšies barbariškos žalos buvo padaryta Lietuvoje per vienus rusų okupacijos metus, nes niekas negalėjo suregistruoti, kiek ir kokių dokumentų, knygų buvo sunaikinta. Komunistai jau tada parodė siekią sunaikinti visokį praeities atminimą, paskui melagingai iškreipti tautos istoriją, kad jaunos kartos neturėtų su kuo palyginti jų skelbiamų teorijų ir gyvenimo realybės, kad tikėtų, jog praeityje buvo tik tamsa ir skurdas, o su jais prasidėjo šviesos ir gerovės laikotarpis.

Nuo pat okupacijos pradžios pradėtas priverstinis ateistinis indoktrinavimas. Tam buvo skirtos ne tik nedarbo dienos, o neretai ir darbo dienomis po darbo valandų visi kurios nors įmonės darbininkai ar įstaigos tarnautojai turėdavo pasilikti valandą ar ilgiau išklausyti kurį nors kalbėtoją kokia nors komunistine ar ateistine tema, kartais pamatyti iš Rusijos atvežtą filmą. Tokio turinio kalboms ar filmams darbininkai, tarnautojai, studentai, moksleiviai turėdavo rinktis beveik kiekvieną sekmadienį, paprastai tokiomis valandomis, kada bažnyčiose būdavo mišios.

Jeigu savaitėje pasitaikydavo komunistinės šventės ar kitokia nedarbo diena, tai tokios dienos vieton darbo diena būdavo artimiausias sekmadienis. Civilinės nedarbo dienos, vieton naikinamo sekmadienio ar kitos šventės proga, paprastai skelbiama daug nieko neįtikinančių motyvų ir visada užbaigiama pagrasinimu tiems, kurie tokį sekmadienį ar kitos šventės dieną neateitų į tarnybą, į darbą ar į mokyklą. Tos civilinių švenčių ar nedarbo dienos žmonėms būdavo blogesnės už darbo dienas, nes visi tarnautojai, darbininkai, moksleiviai būdavo varomi dalyvauti eisenose, ilgas valandas aikštėse ar gatvėse klausytis partiečių ar kitokių kalbėtojų, kurių kalbose galvojančiam žmogui nebūdavo ko klausytis, o eiliniam žmogui nebuvo nieko suprantamo. O po tokių kalbų negalėdavo būti ne tik diskusijų, bet net nė paklausimų

nebuvo galima, o dažniausiai būdavo reikalaujama tik ploti ar kitaip pritarti. Jeigu iš tokio mitingo pasišalintum, nesulaukęs jo pabaigos, beveik be išimties sekančią dieną atsidurtum kalėjime ar bent darbo netektum. Užteko kelių mėnesių, kad tokių civilinių švenčių, nuolatinių mitingų po darbo valandų darbo dienomis visi ėmė ne tik bodėtis, o tiesiog bijoti.

Kariuomenėje, įstaigose, darbovietėse politrukai nuolat primindavo, kad sovietinės valstybės kariui, įstaigos tarnautojui, darbininkui, studentui bažnyčios lankymas, kitokios religinės praktikos yra nesuderinamos su sovietinės valstybės dvasia. Tik priminimų nepakakdavo. Nenorintiems prisiderinti, visada būdavo pagrasinama sankcijoms. Tokia teroro nuotaika ir tokia nekultūringa kova prieš religiją turėjo komunistų propagandai priešingas pasėkas. Žmonės pradėjo pastebimai daugiau lankyti bažnyčias, pradėjo lankyti ir tie, kurie anksčiau dėl kokių nors priežasčių arba visai nelankė, arba nebuvo bent reguliarūs bažnyčios lankytojai. Komunistai ėmėsi viešų gąsdinančių priemonių. Ne vienoje vietoje, žmonėms renkantis į bažnyčią, stovėdavo prie durų seklys, kai kur jis įeidavo ir į bažnyčią, užsirašinėdavo ateinančių pavardes, kai kur juos fotografuodavo. Žmonės ir su tuo greitai apsiprato. Nors fiziškai į tai nereaguodavo, bet žiūrėdavo, kaip į kvailių ir valdžios apmokamų dykaduonių elgesį. Kad ir nedaug, bet buvo faktų, panašių į šį. Vieną kartą toks seklys užsirašinėjo, fotografavo sekmadienį į bažnyčią besirenkančius studentus. Po pamaldų, jam einant nuo bažnyčios, jį pasivijo du jaunuoliai, jo fotokamerą sudaužė į šaligatvį ir jį patį gerokai apkūlė.

Prasidėjus mokslo metui, mokyklose jau nebuvo ne tik religijos pamokų, maldos prieš pamokas ir po pamokų, kambariuose kryžių nei kitokių religinių ženklų, bet net ir mokyklų vadovėliai buvo smulkmeniškai išcenzūruoti nuo

visko, kas juose galėjo būti proreligiška ar patriotiška. Vietoje to buvo įvestos ateizmo ir bendrai komunizmo pamokos. Kaip buvo minėta, kur komunistai galėjo tokių rasti, gimnazijoms ir kitokioms mokykloms buvo paskirti politrukai. Mokytojai, mokiniai, jų tėvai liko, kuo buvę iki šiol. Valdžiai nebuvo lengva net didesnėse mokyklose surasti nors vieną mokytoją, patikimą kompartijai, nes lietuvių mokytojų tarpe tokių nebuvo. Net į apskričių inspektorių pareigas komunistai neturėjo ko skirti į vietas jiems nepatikimų. Jeigu ir surado vieną kitą, apie kurį buvo manoma, kad jis nebuvo praktikuojantis religininkas, tai ir iš tokių vieni buvo neviešai praktikuoją religiją, kiti buvo aiškūs patriotai, o jeigu būtų atsiradęs ne tikintis, ne patriotas, tai ne vien dėl to, o dėl daugelio kitų motyvų toks netiktų būti kitų vyresniu. Dauguma mokytojų buvo nusiteikę verčiau patekti į kalėjimą, negu būti okupanto paaukštintais. Mokytojų nuotaikas pavaizduosiu vienu įvykiu. 1940 vasarą, dar neprasidėjus mokslui mokyklose, vieną dieną, grįždamas autobusu iš provincijos, susitikau seniai man pažįstamą mokytoją. Už nelankstumą tautininkams iš didelės mokyklos vedėjų jis buvo išsiųstas į mažą nuošalaus kaimo mokyklą. Jis buvo geras mokytojas, geras lietuvis, tvarkingas žmogus. Naujas Švietimo Ministeris J. Žiugžda, beieškodamas laikui tinkančių kandidatų į apskričių mokyklų inspektorius, sustojo ir prie jo pavardės ir jį paskyrė vieno apskrities mokyklų inspektorium. Užkalbintas pasisakė gavęs tą paskyrimą ir važiuoja į Kauną pasimatyti asmeniškai su ministeriu ir prašyti, kad į tokias pareigas jo neskirtų. Jeigu priims paskyrimą, tai mokytojai ir kiti žmonės galį pamanyti, kad jis esąs prokomunistas. Jis prašysiąs palikti tame kaimo užkampyje, kur esąs dabar. Įkalbinėjau jį neatsisakyti. Negi bus geriau, kai į tokias pareigas bus paskirtas nelietuvis ar kitoks mokytojų engėjas.

Mokytojams yra gerai žinomas, su jais bendradarbiaudamas, galės padaryti daug gero ir mokytojams, ir jaunimui. Vėliau patyriau, kad ministeris jo atsisakymo nepriėmė, jis buvo paskirtas apskrities inspektorium ir neteko girdėti apie jį nieko neigiamo. Mokslo metams jau prasidėjus, viename apskrityje naujas inspektorius atsilankė M. mokykloje. Jis ir prieš tai buvo jau žinomas savo elgesiu, o dabar greitai pagarsėjo einąs pavėju, pataikaudamas komunistams ir okupantui. Mokytojos M. skyriuje inspektorius kalbėjo vaikams apie Vincą Kudirką, kad jis buvęs tikras marksistas ateistas, buržujų priešas ir panašiai, vienu žodžiu, toks, kokio šiandien norėtų iš jo komunistai. Inspektorius nieko neužsiminė apie Vinco Kudirkos patriotizmą, kaip jis pajuokė caro žandarus ir ano laiko rusų okupaciją. Inspektoriui baigus savo kalbą, prabilo susijaudinusi mokytoja: "Vaikai, jūs žinote, kad Vincas Kudirka buvo padorus žmogus, tikras lietuvis, mylėjo savo tautą ir tėvynę ir visus lietuvius mokė ją mylėti. Mūsų giedamas Lietuvos himnas yra Vinco Kudirkos sukurtas". Vaikai nustebę žiūrėjo į mokytoją. Ne dėl to, ką mokytoja kalbėjo, o dėl jos drąsos. Inspektorius nuraudo, bet nereagavo. Ar dėl to, ar ne, bet 1941 m. birželio mėnesio masinių deportacijų metu ir ta mokytoja buvo areštuota ir išvežta į Rusiją sunkiems darbams. Tas pats inspektorius vienoje mokykloje, kalbėdamas į vaikus, neigiamai atsiliepė apie Dievą, apie Maironį, apie Vincą Kudirką. Po savo kalbos inspektorius klausinėjo vaikus, tikrindamas jų bendrą žinojimą. Viena mergaitė, apie 10 metų amžiaus, paklausta atsistojo ir visaip klausinėjama tylėjo. Susinervinusi mokytoja paklausė, kodėl ji tylinti, ji gi žinanti atsakymus į jai duodamus klausimus. "Tokiam aš neatsakinėju", atsakė mergaitė. Gal ne dėl to, bet tos mergaitės šeima ir ji pati birželio 15 buvo areštuoti ir išvežti į Rusiją.

Visuomenės reakcija į ateistinę propagandą. Aukščiau trumpai paminėjau tarnautojų, darbininkų, studentų reakciją. Aplamai visuomenėje kunigų, vienuolių niekinimas, pašalinimas religijos iš mokyklų, religinio patarnavimo iš ligoninių, ateistinė propaganda veikė visai priešingai. Visuomenė parodė didesnį susidomėjimą religija ir didesnį prisirišimą, negu buvo ramiais laikais. Čia tik pavaizduosiu tas nuotaikas keliais pavyzdžiais iš mokyklų ir kitų sričių.

Kadangi mokyklose nebeliko maldos, tai daug kur vaikai, ar tai tėvų pamokyti, ar kai kur susitarę savo iniciatyva, eidami į mokyklą ir grįždami iš jos, užeidavo į bažnyčią pasimelsti. Ne visur buvo galima patogiai užeiti į bažnyčią, bet daug kur mokiniai susitarę kalbėdavo maldą prieš pamokas, mokytojui dar neatėjus, ir po pamokų, mokytojui išėjus, kai kur tačiau kalbėdavo maldą, ir mokytojui esant kartu. Daugelis mokytojų rasdavo netiesiogių progų paaiškinti ir tikėjimo klausimus. Mokyklose lankantis visokiems partiniams pašaliečiams, buvo daug incidentų, kai vaikai patys sugalvodavo visokių klausimų ir juokų, pajuokiančių okupantus, skelbiamas ateistines teorijas. Tokiais atvejais kompartijos užpulti mokytojai teisindavęsi, kad pirmiau jų mokyklose tokių dalykų nepasitaikydavę, tik dabar į mokyklos darbą besimaišą visoki pašaliečiai sugriovę vaikų drausmę, juos sudemoralizavę, visokiomis neišmintingomis pasakomis patys paragina vaikus duoti kompromituojančius klausimus irt.t.

Švietimo Ministerija gavo iš daugelio vietų prašymus su tėvų parašais, kad į mokyklas būtų sugrąžintos tikybos pamokos. Žinoma, tie prašymai liko be pasėkų. Buvo Lietuvoje keli atvejai, kur tėvai neleido pašalinti iš mokyklų kryžiaus. Jų pergalė ilgai nebūtų tęsusis, bet iki 1941 metų vasaros jie buvo laimėję. Kitur iš mokyklų pašalintus

kryžius, paveikslus sunešė į bažnyčias ar šeimos priėmė į savo namus. Bažnyčiose prie tokių kryžių ar paveikslų vaikai eidavo melstis, eidami į mokyklą ir iš mokyklos ar šventadieniais ateidami į mišias. Lietuvoje savotiškai išgarsėjo Eišiškių įvykis. Iš mokyklos metamą kryžių vienas berniukas pasiėmė į savo tėvų namus. Jis pats prie to kryžiaus taip melsdavosi, kad jį pagaudavo tarsi kokia ekstazė, sakykim, savotiškas nervų įtempimas. Aš jo netyriau, bet tokioje būklėje jį mačiau ir girdėjau jo atsakinėjimus į įvairius klausimus, kurių jis iš niekur negalėjo sužinoti. Žmonės klausinėdavo jį tokios būklės metu tokių dalykų, kurių ir jie patys negalėdavo žinoti, kaip, pavyzdžiui, ar asmens, tam berniukui visai nežinomi, išvežti į Rusiją yra gyvi ar ne. Į vienus tokius klausimus berniukas atsakydavo nežinąs, į kitus atsakydavo teigiamai. Vokiečių okupacijoje jį pradėjo klausinėti, ar vokiečiai karą laimės, ar pralaimės. Jis visada atsakydavo, kad pralaimės. Tas gandas pasiekė vokiečių GESTAPO. Vieną dieną jis buvo išvežtas ir to krašto žmonės mano, kad vokiečiai jį kur nors nužudę, jis daugiau negrįžo, iš niekur neatsiliepė.

Savo priešateistine ir prieškomunistine laikysena, tur būt, visus bus prašokęs vidurinių mokyklų ar gimnazijų jaunimas. Jie visur aiškiai parodydavo savo ir religingumą, ir patriotizmą. Paminėsiu kelis faktus tik religinio charakterio. Pradedant mokslo metus 1940 metų vasarą, buvo privačiai paskelbtos tradicinės pamaldos bažnyčiose, kaip būdavo kiekvieną metą mokslo metų pirmos dienos rytą. Ir šį kartą mokiniai dalyvavo jose ne tik gausiai, o net ir demonstratyviai. Ne vienoje vietoje patys taip susiorganizavo, kad iš mokyklos visi kartu rikiuotėse nuėjo į bažnyčią ir po pamaldų tokioje pat tvarkoje grįžo. Nors komunistai buvo tuomi tiesiog pritrenkti, bet kol kas represijų nesiėmė. Beveik visose mokyklose mokiniai savo iniciatyva kalbėdavo maldą prieš pamokas ir po pamokų. Kai

kur net NKVD reakcija į tai buvo tiek stipri, kad mokiniai atsisakę viešos bendros maldos, melsdavosi individualiai ir tyliai. Daugelyje tačiau mokyklų ši viešos bendros maldos praktika išsilaikė iki mokslo metų pabaigos — 1941 m. vasaros. Kur tik buvo vidurinė mokykla ar gimnazija, ten sekmadieniais, įprastu laiku, būdavo pamaldos jaunimui. Šiose pamalodose moksleiviai lankėsi tradiciniai uoliai. Daug kur po pamokų mokyklose būdavo bažnyčiose tikybos pamokos. Jaunimas uoliai lankė tas pamokas. Suprantama, kad šie paminėti faktai davė daug darbo komunistų žvalgybai: išaiškinti organizatorius, registruoti dalyvaujančius. Daug kur ir daugelis mokinių buvo pakartotinai barami kai kurių mokytojų, šaukiami į NKVD, ten prisiklausė visokių grasinimų. Kryžių ir religinių paveikslų vietoje klasėse kabojo Markso, Lenino, Stalino paveikslai. Paminėsiu kelis nuotykius iš mokinių reakcijos į šį pakaitalą. Kai kur mokyklon mokiniai atsinešdavo savo kryžių, prieš pamokas jį pakabinę ar padėję visiems matomoje vietoje, sukalbėdavo maldą ir kryžių paslėpdavo suole. Pamokoms pasibaigus, vėl prieš kryžių visi sukalbėdavo maldą ir eidavo namo. Marijampolės amatų mokyklos mokiniai patys padarė kryžių ir pakabino darbo klasėje vietoje išmesto kryžiaus. Po pamokų jo neišsinešė, o paliko klasėje. Rytojaus dieną jo nerado. Tada jie padarė kitą ir vėl pakabino, bet sekančią dieną ir to nerado. Vieną rytą buvo rastas tvirtas kryžius, didelėmis vinimis taip prikaltas prie sienos, kad be įrankių nebuvo galima jo nuimti. Tauragės gimnazijoje vieną rytą vienoje klasėje buvo rastas sienoje juoda anglim išpieštas didelis kryžius tarp ten kabojusių dviejų komunistinių asmenybių: Markso ir Lenino, o apačioje kryžiaus įrašas: "Viešpatie, tu vėl tarpe dviejų latrų".

1941 metų vasarą turėjo įvykti Maskvoje meno dekada. Ir Lietuvos mokyklų jaunimas buvo raginamas dalyvauti

toje dekadoje. Švietimo Ministerija įsakė atsiųsti ką nors iš mokinių darbų. Šėtos gimnazijos mokiniai pagamino daug piešimo darbų, daugiausia vis Lietuvos gamtos vaizdų. Darbų tikrintojai tačiau nerado nė vieno tinkančio Maskvos dekadai. Kiekviename paveiksle prie ūkininko sodybos ar pakelėje, ar prie upelio vis buvo įterptas ir tradicinis lietuviško stiliaus kryžius. Šie visi darbai pateko į Kauno NKVD. Jeigu laikas būtų leidęs, NKVD būtų "pamokiusi" šiuos jaunus menininkus. Rusus iš Kauno išvijus, šie visi paveikslai buvo rasti NKVD.

Buvo įsakyta gimnazijose steigti komjaunimo kuopas. Lietuvių jaunimas į komjaunuolius nesirašė, susirašė tik kitataučiai. Vilkaviškyje tačiau įsirašė ir viena lietuvaitė. Ji buvo ne iš komunistų, o šiaip iš neturtingos šeimos, gal tikėjosi sau kokios nors pagalbos. Netrukus ji tačiau susirgo ir Kauno Universiteto klinikose mirė. Prieš mirtį jai buvc suteiktas religinis patarnavimas. Tada Vilkaviškio gimnazijoje buvo komunistuojantis mokytojas Š. Jis pasiūlė tėvams parvežti iš Kauno jų mirusią dukrelę, gražiai palaidoti, tėvams tai nieko nekainuos, jeigu sutiks ją palaidoti be religinių apeigų. Išgirdę tai, mokiniai pasisiūlė savo draugę parvežti ir gražiai palaidoti su religinėmis apeigomis. Tėvai pasirinko mokinių pasiūlymą. Jaunuoliai perbėgo per lietuvių šeimas, parinkdami pinigų parvežimo, karsto išlaidoms. Parvežę traukiniu iš Kauno į pavakarę, procesijoje su kryžium, vėliavomis, kunigu atlydėjo mergaitės lavoną į bažnyčią. Paprašė kunigus, kad sekantį rytą būtų laidojimo mišios bažnyčioje, kad po mišių leistų palikti karstą bažnyčioje, o į kapus palydėti po pietų — po pamokų. Sekantį rytą gimnazijoje pirmoje pamokoje nebuvo nė vieno lietuvio moksleivio, net ir žydukai ne visi: visi buvo bažnyčioje draugės laidotuvių mišiose. Stovėdamas gimnazijos duryse, mokytojas Š. įpykęs klausinėjo grįžtančius mokinius, kur jie buvo. Visi atsakė tą

patį: kad buvę bažnyčioje draugės laidotuvių pamaldose. Kartu su kitomis mergaitėmis pareina ir viena žydaitė.

— Na, o kur gi tu buvai? — užrinka ant jos mokytojas.

— Bažnyčioje, draugės laidotuvėse, — atsakė mergaitė.

Mokytojas, žado netekęs, pasitraukė nuo durų, nespėjęs aprėkti visų grįžtančių.

Mokiniai užsigeidė, kad, lydint draugę į kapus, grotų orkestras. O tada ugniagesių ir šaulių čia buvę orkestai buvo jau "suvalstybinti", jo direktorium buvo ne koks nors muzikas, o komunistuojantis to miesto žydelis. Paprašius, kad orkestras pagrotų mergaitės laidotuvėse, buvo atsakyta, kad orkestras pagros veltui, jeigu mergaitę į kapus lydės be kunigo. Reikės mokėti šimtą litų, jeigu bus lydima su kunigu. Moksleiviai vėl perbėgo per šeimas, užmokėjo orkestrui šimtą litų ir savo draugę lydėjo į kapus procesijoje su kunigu ir su orkestru, o paskui karstą ėjo didelė miesto gyventojų minia. Minioje buvo ir mokytojai, tik visi pastebėjo, kad nebuvo mokytojo Š.

Nors keliais žodžiais būtinai reikia paminėti lietuvių karių elgesį. Tiesa, kad Lietuvos kariuomenė netrukus buvo išformuota, bet kur ir kol rusai jų neišformavo, neiškrikdė, lietuviai kariai visą laiką išliko tikri pamaldžios liaudies vaikai. Kai buvo uždrausta karininkams vesti sekmadieniais karius į bažnyčią, tai sekmadienį ar kurią kitą šventą dieną, atėjus laikui eiti į bažnyčią, kariai pasirinkdavo vieną iš savo tarpo tai progai savo vadu ir visi tvarkingai žydiuodavo į bažnyčią. Netrukus komunistai sugalvojo būdą, kaip sutrukdyti kariams dalyvauti bažnyčiose pamaldose. Pamaldų valandą politrukas skelbdavo karių mitingą, rodydavo kokią nors filmą. Daugelis tačiau karių vis tiek

eidavo į bažnyčią, o ne į mitingą ar filmą. Kad sulaikius karius nuo bažnyčios, buvo įvesti privalomi kariniai pratimai ir sekmadieniais priešpietiniu laiku. Vis tiek tačiau daugelis karių šventadieniais lankydavo bažnyčią nors popietiniu laiku.

Visam jaunimui pavyzdžiu ir paskatinimu buvo universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų studentai. Jų religinis gyvenimas dabar atrodė net gyvesnis, negu buvo iki šiol. Daugelis ėmėsi studijuoti religinius klausimus uoliau, negu iki šiol. Viena iš šio reiškinio priežasčių buvo priverstinai klausomos ateistinės paskaitos, propaganda, užsipuolimai prieš religiją. Tokiomis progomis girdimi religijai priekaištai nepatenkindavo jų protų; aiškumo ieškodavo ir tokie, kurie anksčiau tokiais klausimais mažai domėjosi.

Kauno universiteto studentai turėjo gerą chorą, kuris ir dabar sekmadieniais giedodavo studentams skirtų pamaldų metu studentų bažnyčioje, Vilniaus gatvėje. 1941 metų pavasarį šis choras jėzuitų bažnyčioje turėjo įspūdingą religinį koncertą, kurio klausėsi minia, kokia tik galėjo toje bažnyčioje sutilpti. Kol kas komunistų valdžia nedrįso kaip nors jėga sukliudyti tokį studentų pasireiškimą, nors visiems buvo aišku, kad neilgai tai bus toleruojama.

Komunistų žygiai prieš religijos mokymą ir prieš šventes. Ne Švietimo Ministerija, o NKVD per apskričių, miestų, valsčių savivaldybes pradėjo akciją prieš jaunimo mokymą religijos net ir bažnyčiose. 1941 metų balandžio mėnesio 25 dieną pasirodė toks slaptas raštas savivaldybių įstaigoms:

Slaptai-asmeniškai

LTSR
Kauno Apskrities
Vykdomasis Komitetas
1941 m. balandžio 25 d.
Nr. 8
Kaunas.

Visiems Kauno Apskrities
valsčių ir Jonavos miesto
Vykdomųjų Komitetų Pirmininkams.

Pavedu tuojau, šį raštą gavus, iškviesti pas save visus Tamstai pavesto valsčiaus ribose gyvenančius dvasiškius (kunigus, popus, rabinus ir kt.) ir paskelbti jiems apie griežtą uždraudimą mokyti vaikus tikybos, paimant iš kiekvieno pridedamam lapelyje parašus. Prieš duodant pasirašyti, raštelyje įrašoma dvasiškio pavardė, vardas, gyvenamoji vieta.

Kiekvieną dvasiškį pavedu iškviesti atskirai arba nuvykti pas jį į namus. Šis raštas dvasiškiui nerodomas.

Užpildytus lapelius slaptu asmenišku raštu iki š.m. gegužės 10 dienos prisiųsti man. Vienkart būtinai grąžinamas šis raštas ir likę nesunaudoti lapeliai.

Kadangi šis reikalas yra visiškai slaptas, todėl pavedu jį laikyti griežtoje paslaptyje, su nieku tuo reikalu nesikalbėti ir nerodyti. Rašto registruoti nereikalinga, todėl prašau jo nerodyti ir sekretoriui.

(parašas neįskaitomas)
Vykdomojo Komiteto pirmininkas.

Kartu su šiuo aplinkraščiu kiekvieno valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkui buvo atsiųstas reikiamas skaičius egzempliorių sekančio lapelio:

Parašo raštelis.

Aš, žemiau pasirašęs dvasiškis N.......... N...........gyvenantis ....apskrityje, ...valsč........... kaime šiuo pasirašau tame, kad man 1941 m. balandžio mėn.... dieną yra paskelbta, jog man yra griežtai uždrausta ir aš neturiu teisės mokyti tikybos mokinius, tai pat ir nemokyklinio amžiaus vaikus kaip mokyklose, taip vaikų ar savo namuose ir bendrai niekur. Taigi, visai neturiu teisės su jais kalbėtis tikybiniais klausimais.

Vienkart man pranešta, jog už šio įspėjimo nevykdymą būsiu patrauktas atsakomybėn, kame ir pasirašau.
(parašas) ....

Pirmieji buvo pradėti šaukti vienur į vietos komitetus, kitur į policiją kunigai Kauno apskrityje. Nors iš kunigo nebuvo reikalaujama kokių nors kitokių pažadų, o tik parašo, kad jam tai yra pranešta, katalikų kunigai nesirašė po šiuo raštu. Pavyzdžiui, iš Pakuonio tas raštas grąžintas su sekančiu prierašu:

Kunigas Vincas Radvinavičius nuo parašo atsisakė.

Raugevičius
Vykdomojo Komiteto Pirmininkas

Aukštosios Panemunės vikaras kunigas J. Uleckas, pakartotinai pašauktas į vietos Vykdomąjį Komitetą ir kiekvieną kartą vis atsisakęs pasirašyti, buvo pašauktas į Kauną pas Apskrities Vykdomojo Komiteto pirmininką, kuris kunigą smarkiai išbarė ir pagrasino, kad turi arba pasirašyti, arba bus uždarytas čia pat į kalėjimą. Tada kunigas paėmė lapą ir čia pat taip pasirašė: Priverstas pasirašau. Kunigas J. Uleckas.

Kai tik pasiekė Kauno kuriją žinia, kad iš kunigų reikalaujama tokio parašo, gauti tų slaptų raštų tekstai, kunigams buvo išsiuntinėtas įspėjimas raštu, kad tokio

rašto nepasirašytų. Šis kurijos raštas nebuvo užslėptas nuo valdžios instancijų. Tai pagelbėjo: kelis kunigus pašaukę ir, matyt, sužinoję apie šį kurijos įspėjimą, kitų kunigų nešaukė ir tokių parašų nereikalavo.

Kaip buvo jau anksčiau užsiminta, okupacinė valdžia nuo pat pradžios pradėjo akciją prieš krikščioniškas šventes. Ta akcija labai greitai įgavo konkrečius būdus. Iš komunistų viso elgesio matėsi, kad tikinčiųjų visokio organizuotumo, taigi ir švenčių, komunistai bijo ne vien antireliginiais motyvais. Būdami tokia mažuma, kokia jie yra net pačioje Rusijoje, komunistai gyveno nuolatine baime, kad religininkai gali kurią nors dieną ar naktį juos visus iššluoti lauk. Visa jų atspirtis buvo Lietuvą užplūdusių pusė milijono raudonarmiečių. Tačiau ir raudonosios armijos priedanga komunistams nepajėgdavo užslėpti baimės. Tai pajutome artėjant Visų Šventųjų ir Vėlinių dienoms. Komunistai vaizdavosi, kad tomis dienomis katalikai, susirinkę į bažnyčias ar į kapinynus, tikrai bandys kokį nors sukilimą. Prieš šias dienas buvo išsiuntinėtas VRLK Apskričių Skyrių Viršininkams toks raštas:

1940 m. spalio 27 d.
No. 1669

Visiškai slaptai.

VRLK apskričių skyrių viršininkams

Penktadienį lapkričio 1 d. tikintieji katalikai švenčia vad. "visų šventųjų" šventę, o šeštadienį, lapkričio 2 d., — vad. "Vėlines".

Švenčių proga visose bažnyčiose laikomos ypatingos pamaldos, o Vėlinių naktį surengiamos eitinės su žvakėmis į kapus.

Netenka abejoti, kad dvasininkai pastaruoju laiku labai suaktyvinę savo kontrevoliucinę veiklą, stengsis panaudoti

savo agitacijai, antisovietiškų išsišokimų kurstymui, kontrevoliucinių atsišaukimų platinimui ir panašiai.

Be to LTSR VRLK esama signalų, jog nacionalistai moksleiviai rengiasi vėlinių dieną suruošti antisovietiškų demonstracijų kapuose, prie žuvusių baltųjų kareivių kapų.

Tikslu užkirsti kelią galimiems kontrevoliuciniams išsišokimams, antisovietinių atsišaukimų platinimams ir panašiai,

ĮSAKAU:

1. Švenčių dienomis nusiųsti operatyvinį sąstatą į tikinčiųjų susirinkimo vietas, kapus ir pan. Tam tikslui panaudoti ir civiliškai parengtą miliciją.

2. Ta pačia prasme orientuoti ir agentūrą, įpareigoti ją apie visus jos pastebimus antisovietiškus veiksmus: kontrevoliucinių atsišaukimų platinimą, antisovietiškų prakalbų sakymą ir kt., neatidėliojant pranešti VRLK skyriui.

3. Asmenis, pasireiškusius antisovietiškais veiksmais, suimti nesukeliant triukšmo ir pritaikinant tinkamą pretekstą.

B. Baranauskas
LTSR vidaus reikalų liaudies
komisaro pavaduotojas

Ta proga ir man teko pirmą kartą lankytis NKVD būstinėje, ką savo ano meto prisiminimuose esu užrašęs maždaug šitaip: 1940 m. spalio mėnesio 29 dieną buvau raštu Guzevičiaus pašauktas tą pat dieną 11 valandą atvykti į NKVD. Tai ne juokas. Žinojau jau daug istorijų, kuo ir kaip toki atsilankymai baigdavosi. Ir aš tikėjausi provokatoriškų kaltinimų, grasinimų, o gal net gražių pasiūlymų. Galvojau, ką atsakyčiau. Skirtu laiku nuvykau į Laisvės Alėjos No. 6.

Vos įėjus į vestibulį, prie laiptų stovi uniformuotas ir ginkluotas enkavedistas. Jis, žodžio neištardamas, ranka parodė į leidimų biurą. Ir čia sėdi uniformuotas enkavedistas. Klausia: kas aš, pas ką, kokiu reikalu.

— Komisaras kviečia, — atsakiau.

Enkavedistas kažkam patelefonavo, paklausė ar tokį leisti, ar ne. Nieko nesakydamas, parašė raštelį: mano pavardė, vardas, kambario nr., kur turiu eiti, minutė, kurią kvitas parašytas, laisva vieta, kada iš kambario išeisiu. Tada leido lipti laiptais aukštyn į trečiąjį aukštą. Ir laiptais ir koridoriuose skubiai į visas puses vaikščiojo uniformuoti ir civiliuose rūbuose enkavedistai. Komisaro prieškambaryje, prie stalelio, sėdi uniformuotas enkavedistas ir žydaitė vertėja.

— Tamsta pavėlavai, komisaras jau laukia, — juokaudama mandagiai pasakė vertėja.

— Laiku atvykau, bet užtrukau, kol įleido, — atsakiau.

Įleido į komisaro kabinetą. Radau belaukiančius komisarą Guzevičių, Brašiškį, milicijos viršininką, vieną civiliniais rūbais. Pasisveikinome, paprašė sėsti. Atsisėdau. Keletą minučių visi tylėjome; įspūdis, kad dar kažko laukia. Po šių tylos minučių įeina žemas, storas, enkavedisto uniforma žydas. Visi sustoja. Guzevičius nuolankiai parodo jam fotelį. Šis patogiai išsitiesia. Tai būta Gladkovo — NKVD komisaro. Iš dalyvaujančių aukštų pareigūnų buvo galima spėti, kad reikalas bus ne visai eilinis. Guzevičius pradeda lietuviškai aiškinti man reikalą. Netrukus būsianti Vėlinių diena. Tos dienos vakarą į kapus gausiai prisirenka žmonių. Kad neįvyktų nesusipratimų, reiktų kad jie arba visai nesirinktų, arba kad nebūtų nors procesijų ir eisenų. Paaiškinau, kaip iki šiol būdavo, kad procesijų ar eisenų iš bažnyčių į kapus nebus, o kad žmonės renkasi savųjų kapų lankyti, šito dvasininkai negali kliudyti dėl daugelio motyvų.

— O jeigu iš kiemų ar gatvėse pasirodys su eisenomis? — paklausė Brašiškis.

— Mes tvarkomės tik bažnyčiose, o už tai, kas gali įvykti kur nors kieme ar gatvėje, atsako pasaulinė valdžia, — atsakiau.

Vėlinių tema mūsų pokalbis buvo neilgas; po mano atsakymo atrodė, kad susirinkusieji neturi ką daugiau pasakyti. Mūsų pokalbį Guzevičius nuolankiu tonu atpasakojo rusiškai Gladkovui. Išklausęs Guzevičiaus pranešimo, Gladkovas, nieko nesakęs, neatsisveikinęs, išėjo. Tada Guzevičius kreipėsi į mane, kad reikia visiems būti lojaliais, visiems geruoju sugyventi, todėl vyriausybė norinti, kad tikinčiųjų vadovybė savo pretenzijas atvirai pareikštų. Pasinaudojęs tokia proga, padėkojęs už šį pasiūlymą, išdėsčiau daug komisarams jau girdėtų reikalų: kad paleistų kunigą Kostricką, kad paleistų liepos 12 dieną suimtuosius (šiuo reikalu arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas jau seniai parašė raštą Paleckiui ir Gedvilai, bet iki šiol nesulaukė jokio atsakymo), kad grąžintų į mokyklas tikybos pamokas, kad leistų katalikišką spaudą. Nepažįstamas civilis tuoj užriko, kad kunigo Kostricko esą negalima paleisti, nes jis sušaukęs slaptą susirinkimą. Atsakiau, kad nebuvo jokio nei viešo, nei slapto susirinkimo, o buvusi paprasčiausia savų žmonių arbatėlės diena, vieša ir viešoje vietoje. Guzevičius pasižymėjo kažką į popieriaus lapą ir žadėjo reikalą ištirti. Kitais klausimais prabilo Brašiškis. Aš prašąs negalimų dalykų. Reikia neužmiršti, kad komunizmas su religija kovoja. Aš jam atsakiau, kad kovos mes nesmerkiame ir nebijome. Mes nepretenduojame, kad mūsų skelbiamas tiesas priimtų ir tie, kurie jų teisingumo nesupranta. Tačiau mes pripažįstame tik kultūringą kovą, kuri leidžia vieniems ir kitiems laisvai pareikšti savas nuomones. Reikia skirti kovą nuo tironijos. Pagaliau pačiame komunizme, kaip iki šiol

visokiame socializme, yra sujaukti du atskiri dalykai: ekonominiai, politinė sistema su filosofine ateizmo doktrina, kurios savo tarpe neturi nieko bendro. Šio sujungimo pasėka yra tik ta, kad bet koks socializmas lieka nepriimtinas nė vienam tikinčiajam. Kad tokį junginį paliko Marksas, tai suprantama, nes jis kovą prieš religiją norėjo suvesti į kovą prieš krikščionybę. Tačiau reikia stebėtis, kad socializmo sekėjai nesuprato šio junginio netikslumo iki šiai dienai. Kol šie dalykai neišskiriami, socialistai neturi teisės pykti ant tikinčiųjų, nes jie patys be reikalo provokuoja tikinčiuosius, būtinai jungdami su ekonomine sistema bedievybę, lyg tai būtų neišskiriami dalykai. Brašiškis pradėjo čia pat vartyti mašinėle spausdintą P. Pijaus XI encikliką prieš komunizmą. Jam patariau pasižymėti, kad enciklikoje kalbama apie bedieviškąjį komunizmą. Nejaučiau jokio noro čia užtrukti, mačiau kad neturime konkrečių kitų reikalų, tad paklausiau, ar galiu išeiti. Išėjus prieškambaryje sėdįs enkavedistas mano turimam lapelyje užspaudė trikampį raudoną antspaudą, įrašė išėjimo minutę. Žemai prie laiptų stovėjęs sargybinis patikrino, kiek laiko užtruko, kol atėjau iš viršaus, ir išleido.

Sekmadienį, lapkričio 3 dienos rytą, išvykau į Kulautuvą ten laikyti mišių ir pašventinti naujas kapines. Apie Vėlinių vakaro įvykius Kauno kapuose spėjau išgirsti tik labai netikslių gandų. Popiet grįžęs iš Kulautuvos, radau komisaro Guzevičiaus raštelį, kad 13 valandą atvykčiau į jo įstaigą Laisvės Alėjos Nr. 6. Buvo jau gerokai po 13 valandos. Susisiekiau su Guzevičium, pranešdamas, kad tik dabar grįžau. Sakė atvykti, kad ir pavėluotai. Taip ir maniau, kad bus kalba apie vakar vakaro įvykius kapuose, apie kuriuos nieko tikslaus nežinojau. Nuvykus vėl ta pati procedūra su kontrole, leidimu įeiti. Šį kartą radau Guzevičių vieną, neskusta barzda, išvargusį. Tyliai paprašė

atsisėsti. Tylėdamas rūkė cigaretę, be ypatingo dėmesio vartė popierių pluoštą.

— Tai reiškia kovojame? — paklausė prikimusiu balsu Guzevičius.

— Mes dar ne, — atsakiau.

— Na, o vakarykštis įvykis kapuose? Kieno čia darbas? — piktai sako Guzevičius.

— Tik dabar grįžtu iš kelionės ir apie vakar dieną nesu beveik nieko girdėjęs. Kas ten vyko, tai reikalas tų, kurie ten dalyvavo, — atsakiau.

— Taip tai taip. Betgi juos kas nors organizavo, programą nustatė. Iš kur gi tiek susirinko? Pradėjo: "Marija, Marija.., toliau: "Lietuva, Tėvyne mūsų"... ir vėl iš naujo: "Marija, Marija"... Matai, Lietuvą nuo maskolių gina. Didvyriai... — kalbėjo Guzevičius.

— Tamsta esi senas Kauno gyventojas ir pats žinai, kad tą vakarą kas metai Kauno tikintieji renkasi į kapus. Kai dalyvaudavo kunigas, viskas ribodavosi religinėmis pamaldomis, o kai religinių pamaldų neleidote, tai minia giedojo, kas jai į galvą atėjo, — atsakiau aš.

— Kam čia išsisukinėti. Šios bylos duomenys viską aiškiai pasako. Vartydamas pamažu lapus, bet aiškiai iš jų neskaitydamas, tęsė: štai — ateitininkas, ateitininkas, buvęs vienuolis...

— Buvęs vienuolis gali man tą patį reikšti, ką Tamstai buvęs komunistas. Ateitininkas?... Apie visus ten buvusius galima bendrai pasakyti, kad visi katalikai, nes kitokie melstis neina. Bet kas iš to seka? Konspiracija?

— Na, tą patį sako ir sulaikytų parodymai. Visi siūlai veda į vieną vietą, — kalbėjo Guzevičius.

— Tamsta provokuoji, — atsakiau griežtai. Būdamas Tamstos vietoje, paėmęs kelias vaizdžias parodymų vietas, paskaityčiau, kad nebūtų kuo teisintis. Prašau ką nors charakteringo, inkriminuojančio paskaityti.

Guzevičius tylėdamas vertė, vertė keletą lapų ir, nieko nepaskaitęs, pasidėjo prieš save, sakydamas: — Kol tardymas nebaigtas, nepatogu.

— O man atrodo, kad apie įvykį mudu abu permažai žinome, kad ilgiau apie jį kalbėtume. Ir Tamsta, ir aš tiksliau pasiinformuokime ir galėsime kitą kartą pasikalbėti. Gerai? — atsakiau.

— Na gerai, — prislėgtu balsu atsakė Guzevičius.

Atsisveikinome ir išėjau.

Kalėdų šventėms komunistinė valdžia ruošėsi dar uoliau.

Dar apie mėnesį prieš Kalėdas buvo išsiuntinėtas toks raštas:

(Šis raštas buvo rusų kalba. Čia jo vertimas į lietuvių kalbą)

Visiškai slaptai

LTSR NKVD Vilniaus miesto ir apskrities Viršininkui,

Apskričių skyrių ir padalinių Viršininkams,

Operatyvinio skyriaus Centro Viršininkui,

drg. . . . .

mieste. . . . .

Gruodžio 25-26 dienomis katalikai švenčia Kristaus gimimo šventę. Ryšium su tuo (pradedant lapkričio mėnesiu) kunigai kalėdoja, tradiciškai lanko parapiečius, kurio metu renka aukas bažnyčioms, dvasinėms įstaigoms ir dvasininkams — kunigams, vargonininkams, zakristijonams ir kitiems, o taip pat egzaminuoja vaikus iš katekizmo. Ir daug kur lankymo laikas pranešamas tikintiesiems iš anksto specialiu raštu, atspaudintu rotatorium ar šapirografu.

LTSR NKVD turimos žinios liudija, kad šiais metais

dvasiškija išnaudoja kalėdojimą savo pasipriešinimams: agitacijai prieš dalyvavimą rinkimuose, prieš sovietiškos spaudos skaitymą, priešsovietinių gandų platinimui, kėlimui tarpe gyventojų nepasitenkinimo Sovietų valdžios vartojamom priemonėm ir t.t.

Kad sukliudžius panašios rūšies faktus, nedelsdami paraginkite visą žinių agentūrų tinklą ir praveskite naujus užverbavimus tarpe dvasiškių ir jų aplinkos asmenų, priimančių kalėdojančius kunigus, kad išaiškinus dvasiškių visus antisovietinius išsišokimus kalėdojimo metu.

Pasireiškusius dvasiškių antisovietiškus faktus dokumentuokite liudininkų neviešo apklausinėjimo keliu arba surašant memorandumą pagal turimas agentūros žinias.

Apskričių skyrių ir padalinių viršininkams, kur tai atrodo įmanoma, dera iššaukti autoritetingus dvasiškijos atstovus (kanauninkus, prelatus, dekanus, bet ne vyskupus) ir kultūringame pokalbyje juos griežtai įspėti, kad mes nekliudome jų religinių pareigų, bet nepakęsime tomis progomis jų antisovietiškų išsišokimų ir agitacijos, visus kaltuosius trauksime atsakomybėn. Iššaukimus vykdyti dienos metu arba į organų, arba į partijos, arba į sovietines įstaigas, atsižvelgiant į tai, kas atrodo patogiau ir tikslingiau. Pokalbis turi praeiti išimtinai mandagioje, taktingoje ir kultūringoje formoje, visoki šiurkštumai, įžeidimai ar užsipuolimai netoleruotini, ir už juos aš griežtai reikalausiu atsiskaityti.

Visokią medžiagą apie kunigų antisovietinę veiklą kalėdojimo metu nedelsiant pagal elgesį nukreipti į 2-jį skyrių UGB NKVD LTSR.

LTSR Vidaus Reikalų Komisaras
Guzevičius

Kaunas, 1940 m. lapkričio 29 d.

Tuo pačiu laiku buvo išsiuntinėtas antras lietuviškas raštas:

z#— lapkričio 1940 m.
N. 1919
Kaunas.

Visiškai slaptai.

LTSR VRLK Vilniaus M.V. viršininkui
LTSR apskričių skyrių ir padalinių viršininkams
drg. . . . .

Gruodžio 25-26 dienomis katalikai švenčia vadinamas Kalėdas. Tomis dienomis (pradedant naktimi iš gruodžio 24 d. į 25) bažnyčiose laikomos pamaldos ir sakomi pamokslai. Abidvi dienos tikinčiųjų laikomos didžiomis šventėmis, atsieit ne darbo dienomis.

Nacionalistinis kontrarevoliucinis elementas ir ypatingai dvasininkai šiais metais stengsis panaudoti Kalėdas savo priešiškam darbui, ypač šiomis kryptimis:

a) mėginimais nukreipti nuo darbo įmonėse ir mokslo mokyklose;

b) agitacija prieš dalyvavimą rinkimuose iš bažnyčių ir mokyklų-tikybinio turinio daugiau ar mažiau užmaskuotais pamokslais, o taip pat paruošiant tikinčiuosius individualiai arba grupėmis bažnyčiose, zakristijose, parapijų namuose;

c) kontrarevoliucinės literatūros platinimu — kiek tikybinio tiek ir kitokio turinio;

d) bandymais išvesti tikinčiuosius į gatves demonstruoti arba su kelti kitokių ekscesu ir t.t.

Tikslu užkirsti tokios rūšies faktams jūs privalote:

1) Dar kartą išstudijuoti 1940 metų lapkričio 27 dienos direktyvą Nr. 1919 ir ją tiksliai vykdyti.

2) Įpareigoti visą agent-informatorių tinklą kelti aikštėn antisovietinius dvasininkų ir jiems artimų sluoksnių (ateitininkų ir kitų) pasirengimus; nuo gruodžio 20 iki 27 dienos susitikinėti su agentūra pagal nustatytą grafiką.

3) Kartu su milicijos organais užtikrinti viešosios tvarkos apsaugą švenčių dienomis, vengiant, tačiau, milicijos pastovių (postų) susigrūdimo prie bažnyčių.

4) Imtis priemonių užtikrinti normalų darbą įmonėse ir mokslą mokyklose.

5) 23, 24, 25, 26 dienų naktimis organizuoti miesto apšvietimus bei patruliavimus. Tam tikslui susitarus su partijos Apkomo sekretorium pritraukti partijos bei komjaunimo aktyvą ir jį instruktuoti.

Visų antisovietinių išsišokimų faktus neatidėliojant dokumentuoti ir pranešti man.

LTSR Vidaus reikalų liaudies komisaras
Guzevičius

1940, gruodžio 12 d.

Šie abu raštai pasako, kokią nuomonę apie savo sistemą turėjo patys komunistai, kaip, jų manymu, lietuviai turėtų žiūrėti į Sovietų sistemą ir kaip jie elgtųsi, būdami kunigų vietoje.

Pirmame rašte minimos turimos žinios apie kunigų jau padarytus išsišokimus buvo grynas Guzevičiaus vaizduotės kūrinys. Tuo metu kalėdojimas tik kai kur buvo pradėtas, ir jokių išsišokimų komunistai neužregistravo, jokių kaltinimų niekam tada už kalėdojimą nebuvo pateikta.

Antrame rašte, kalbėdamas apie "kontrarevoliucinės literatūros platinimą kiek tikybinio, tiek ir kitokio turinio",

Guzevičius buvo visai užmiršęs, kad katalikų visokia literatūra buvo sulikviduota, nebuvo leista spausdinti absoliučiai nieko. Kalbant apie "bandymus išvesti tikinčiuosius į gatves", Guzevičius gerai žinojo, kaip katalikai švenčia Kalėdas, bet jis manė, kad ir katalikai elgsis panašiai, kaip elgdavosi komunistai, kol nebuvo ar nėra valdžioje.

Artėjant Kalėdų šventėms, buvo pradėta intensyvi propaganda dirbtuvėse, valdiškose įstaigose, mokyklose ir prieš Kalėdų šventimą, ir aplamai prieš Kristų. Komunistų laikraščiuose buvo įdėta daug straipsnių, daugiausia vis verstų iš senų Bezbožniko numerių, neigiančių Kristaus asmens istoriškumą, pajuokiančių krikščionybę. Įstaigose, įvairiose darbo vietose buvo ruošiami mitingai, kur kalbėti vykdavo net pats Justas Paleckis, titulinis LTSR prezidentas, pačios žymiausios partijos figūros. Tuose mitinguose po antikalėdinės kalbos visur buvo siūlomos rezoliucijos, reikalaujančios panaikinti Kalėdų šventę. Kaip paprastai, taip ir šių rezoliucijų siūlymai būdavo kartu su pagrasinimu, kad reakcijonieriškumas nebus toleruojamas. Tačiau komunistų rojaus nepilnų šešių mėnesių patirtimi darbininkai, tarnautojai, studentai ir visi kiti buvo jau tiek apsivylę, varinėjami po mitingus vietoje švenčių poilsio, kad neteko kantrybės. Prieškalėdiniai mitingai komunistams vyko visai blogai. Pačiuose pirmuosiuose Kauno darbininkų mitinguose pradėjus kalbėti prieš Kalėdų šventes suvarytų į mitingus darbininkų reakcija buvo tokia, kad pačiam Justui Paleckiui teko nešdintis iš mitingo, nespėjus pasakyti visų savo tikslų. Po kelių tokių mitingų Kaune komunistai nedrįso daugiau jų šaukti nei Kaune, nei kitur. Nors Kalėdų šventes ir pačius krikščionis spaudoje visaip nekultūringai iškoneveikė, bet gruodžio 25-26 dienas paskelbė nedarbo dienomis. Tai padarė, vengdami save kompromituoti

visuomenės akyse, nes tomis dienomis vis tiek nebūtų atėję nei darbininkai į darbą, nei jaunimas į mokyklas.

Tokiomis nuotaikomis baigėme 1940 — rusų okupacijos pirmą pusmetį.

1941 metų sausio 9 dieną pasitaikė proga pasiųsti Apaštališkam Nuncijui Berlyne trumpą 1940 metų apžvalgą, kurią jis gavo ir pasiuntė Vatikanui.(16)

18. Kauno Kunigų Seminarijos išvaikymas. 1941 metai prasidėjo labai įtemptoje nuotaikoje. Maskva per tariamą Lietuvos sovietinės respublikos vyriausybę paskelbė sausio 12 dieną rinkimus į Aukščiausią Sovietų Tarybą. Žinoma, kandidatų pasirinkimo nebuvo: galėjai balsuoti tik taip ar ne už pateiktus kandidatus. Visiems buvo aišku, kad viskas yra jau iš anksto nuspręsta, kaip ir kokius rinkimų rezultatus paskelbti: koks, kur procentas balsavo, kad 2-3 procentai ar tik keli asmenys balsavime nedalyvavo, nors iš tikro kai kur dalyvavo ne daugiau 2-3 procentų turėjusių teisę balsuoti. Nežinia, ar juokais, ar per neišmanymą, bet, pavyzdžiui, Alytaus balsavimo komisija paskelbė, kad ten dalyvavo 103 procentai visų turėjusių teisę balsuoti. Lietuviai žinojo bolševikų balsavimo sistemą, taigi sausio 12-os dienos balsavimais nesidomėjo. Komunistai tai jautė ir 11-12 dienomis pasiuntė visą armiją civilinių, policijos ir net raudonarmiečių per kiekvienus namus, raginančių eiti balsuoti. Daugeliu atvejų šie agitatoriai atsinešdavo net ir dėžę, kad galėtum balsavimo kortelę atiduoti namie, nereiktų eiti į balsavimo punktą. Dauguma lietuvių tuos agitatorius sutikdavo ir išleisdavo neištarę žodžio, buvo ir tokių, kurie, agitatorius iškolioję, išvarė. Kunigų seminarija jau buvo susirinkusi po Kalėdų atostogų. Agitatoriai buvo atėję net kelis kartus į seminariją raginti darbininkus ir klierikus, kad šie eitų balsuoti. Seminarijos profesorius agitatoriai atlankė kiekvieną

asmeniškai. Jeigu kurio nerado kambaryje, grįždavo vėliau ir net po kelis kartus. Kunigų profesorių reakcija buvo įvairi: vieni visą dieną neparėjo į kambarį, kiti sakė agitatoriams nesirūpinti. O, pavyzdžiui, kanauninkas Mykolas Vaitkus atsilankiusiam pas jį vyriškiui ir jaunai žydaitei pasakė ramų, ilgoką pamokslą, prašydamas jo mintis perduoti savo viršininkams. Jis kalbėjo, kad tokie rinkimai yra piliečių ne tik įžeidimas, bet iš niekinimas, juos pajuokiant kaip kvailius, kai jie verčiami balsuoti už jau seniai paskirtus asmenis, kai balsavimo rezultatai, kokie jie tikrai bebūtų, bus paskelbti melagingi, kad, tai svarstant, jam neaišku, kas yra bepročiai: ar tie, kurie tokius balsavimus ruošia ir skelbia, ar tie, kurie juose dalyvauja. Jo, kaip žmogaus, garbė neleidžia eiti į tokio balsavimo įstaigą ar namie atiduoti savo balsą. Šį savo atsakymą kanauninkas M. Vaitkus pranešė ir man, galvodamas: jeigu jį areštuotų, kad man būtų žinoma už ką. Iš seminarijos nenuėjo balsuoti ne tik klierikai, bet ir darbininkai, nors tikrai nei vieniems, nei kitiems seminarijos vadovybė nedarė vienokių ar kitokių sugestijų. Gal ir eidami balsuoti būtų gavę tą patį įsakymą, gal dieną vėliau, bet dabar tos pat nakties apie 11 val. 30 min. buvo atneštas raštas, įsakantis, kad per 12 valandų turime iš seminarijos išeiti ir ją užleisti raudonarmiečiams. Buvo parašyta, kad išsinešti galima tik asmeninius daiktus: rūbus ir kitus panašius. Anksti rytą atvyko raudonarmiečių sargybos ir vienas karininkas majoro laipsniu prižiūrėti mūsų išvykimą. Po daugelio žygių išsikraustymo laikas buvo pratęstas dar 12 valandų, taigi turėjome laiko visą vieną dieną. Kas ką nešėsi kaip asmeninius daiktus, kareiviai viską tikrino, o karininkas užrašinėjo, kas ką išsinešė ir kas kuriame kambaryje liko. Kunigo dr. Mykolo Ražaičio kambaryje buvo amerikietiškas didelis Zenit radio aparatas. Karininkas labai susidomėjo, kas tai būtų. Kad tai radio, jis netikėjo, neįtikėjo nė

parodžius, kaip jis veikia. Galutinai užrašė: radio barometr ir po ilgų derybų leido jį išnešti, bet paėmė adresą, kur jis bus laikomas.

Išnešamus iš seminarijos daiktus klierikai krovė, kur buvo įmanoma: aplinkinių bažnyčių zakrístijose, pas privačius žmones — kur kas įsileido. Seminarijos knygyną teko palikti: jo išnešti neleido.

Tos pat dienos rytą telefonu buvo painformuoti visi vyskupai — paprašyti atvykti į Kauną pasitarimui. Tąpat dieną atvyko vyskupai J. Kukta iš Kaišiadorių, vyskupas V. Borisevičius iš Telšių savo ir vyskupo J. Staugaičio vardu, vyskupas V. Padolskis iš Vilkaviškio savo ir vyskupo A. Karoso vardu. Dar vyskupams neatvykus, buvo tartasi su seminarijos ir fakulteto profesoriais. Kai kurie iš jų siūlė paleisti klierikus namo ir sušaukti, kai bus gautos kitos patalpos. Kiti tačiau šiai nuomonei nepritarė ir gana įtikinančiais motyvais. Atvykę vyskupai visi pritarė, kad klierikų paleisti nereikia, o, vienaip ar kitaip susitvarkius, tęsti mokslo metus be pertraukos. Pasitarę paskelbėme paskutinio kurso klierikams rekolekcijas, nes ateinantį sekmadienį buvo rengiamasi šventinti diakonais. Kitiems klierikams palikome per tą savaitę savo iniciatyva susirasti gyvenimui vietą.

Sekančią 14 dieną vyskupai J. Kukta, V. Borisevičius, V. Padolskis ir aš visą dieną išvaikščiojome įvairius komisariatus, miesto įstaigas, stengdamiesi gauti kokias nors patalpas, jeigu jau ne klierikų gyvenimui, tai nors paskaitoms. Atsakymas visur buvo neigiamas. Vyskupas V. Borisevičius ir aš buvome priimti Maskvos atstovo-polpredo Pozdniakovo. Su juo kartu buvo ir komisaras Guzevičius. Nereikėjo mudviejų reikalo ilgai aiškinti — mūsų situaciją jie žinojo. Polpr. Pozdniakovas, kaip diplomatas, buvo įpratęs išklausyti ramiai ir priešingų komunizmo sistemai nuomonių. Su juo buvo galima ir

laisviau pasikalbėti, ir jis neprarasdavo pusiausvyros. Mūsų pokalbis šį kartą buvo maždaug toks. Pozdniakovas klausia, ar mes iš viso elgiamės išmintingai jaunus žmones angažuodami kunigystei. Dabar tapę kunigais, ką jie veiks už kelių metų? Jeigu dar be tos patirties, kokią sovietinė Rusija turinti dabar, tokioje fanatiškoje religingoje tautoje, kokia buvo rusų tauta, po 20 metų religijos liko tik tiek, kiek jos yra Rusijoje dabar, tai į mažą Lietuvą komunistinė sistema atėjo su ateistinės veiklos 20 metų patirtim ir Lietuvoje Katalikų Bažnyčia bus pulta ir sutriuškinta visa jėga. Kam bus reikalingi dabar ruošiamieji kunigai? Aš jam atsakiau, kad Lietuvoje jie dar bus reikalingi. O kai dėl Rusijos, tai atsakiau tokiu pasiūlymu: jeigu tai jis gali, tai prašau išrūpinti man leidimą ir dešimčiai mano paties pasirinktų kunigų laisvai pasivažinėti porą metų po Rusiją, ir per tą laiką mes parodysime, ar Rusijoje dar yra tikėjimas, ar jau nėra. Pozdniakovas patylėjo ir sako:

— Užteks apie tai. O ką pats galėtum dėstyti Maskvos universitete?

Aš juokais atsakiau, gal galėčiau viską, kas man tektų.

Komisaras Guzevičius lyg ir užsigavusiu tonu pridurė: nors ir marksizmą. Atsakiau, kad kaip tik dabar filosofijos istorijos paskaitose aiškinu marksizmą.

— Tik, žinoma, kritiškai, — su sarkazmu pridėjo komisaras Guzevičius. Aš atsakiau, kad ne kritiškai nėra prasmės aiškinti, tik tekstą paskaitant. Mes ir Evangeliją, ir Tomą Akvinietį, taigi ir marksizmą aiškiname kritiškai.

Pagaliau ir polpredas Gladkovas nieko gero mums nepasakė. Patarė kalbėtis su Švietimo Komisaru, su Kauno miesto butų skyrium. Ten mūsų žmonės jau lankėsi, nieko negavome. Tada susitvarkėme, kad bent laikinai paskaitos bus Bazilikos, Šv. Trejybės, Studentų bažnyčių zakristijose. Prelatas Blažiejus Česnys pats skaitė ir leido kitiems skaityti teologams paskaitas savo bute.

Seminarijos rektorato trečiame aukšte buvo vertingas religinis muziejus. Užimant raudonarmiečiams visus namus, dalį šio muziejaus lietuviai pervežė į Vilnių, o dalį, ypačiai liturginius rūbus, raudonarmiečiai sunaikino, supiaustydami į gabalus ir pasidėdami prieš duris kojoms nuvalyti.

Sausio 20 dieną pradėjome reguliariai kasdienines paskaitas. Visi klierikai buvo jau susiradę gyventi vietą šeimose. Valgykla buvo įruošta prelato B. Čėsnio patalpose. Taip tęsėme iki birželio 19 dienos — mokslo metų užbaigos. Nors ir su tokiais trukdymais, nepaprastose sąlygose, bet programos atžvilgiu metas buvo visai normalus.

Gegužės 29 dieną buvo gautas iš Vidaus Reikalų Komisariato raštas, kad toliau visai nebus leista veikti jokiai kunigų seminarijai. Šį pranešimą pasakiau tik arkivyskupui, kitiems vyskupams, profesoriams. Gi užbaigus mokslo metus, atsisveikinimo žodyje profesoriams ir klierikams studentų bažnyčioje paskelbiau, kad būsimieji mokslo metai prasidės reguliariai rugsėjo mėnesio pradžioje.

Su komisaru Guzevičium teko susitikti vasario 19 dieną kitais reikalais. Tos dienos 7 valandą vakarą enkavedistas atnešė lapelį, adresuotą Arkivyskupui Metropolitui, kad šis už valandos, t.y. 20 valandą, atvyktų į Vidaus Reikalų Komisariatą. Vykti, nevykti... Pavyko telefonu pasiekti Guzevičių. Arkivyskupas pats jam atsakė nesveikuojąs, neturįs susisiekimui priemonės, vėlyba valanda, tad atsisakė atvykti ir siūlė pasimatymą atidėti kitai dienai. Komisaras norėjo kalbėtis, atvykti būtinai šiandien. Arkivyskupas pasiūlė kalbėtis su jo pagelbininku — su manim. Nuvykau. Buvo jau 9 valanda vakaro. Leidimus įeiti į NKVD rūmus tada išdavinėjo ne tuose pat namuose, o šalia, Vytauto prospekte, mažame namelyje,

buvusioje kirpykloje. Įėjau į NKVD rūmų prieangį be leidimo. Prie durų stovėjęs ginkluotas enkavedistas paaiškino, kad pirma turiu eiti gauti leidimą, o tik tada galėsiu įeiti. Aš atsakiau, kad esu komisaro pašauktas ir kad taip esu jau visą valandą pavėlavęs ir neisiu niekur ieškoti leidimo. Sargybinis vis tiek atsakė, kad be leidimo neįleisiąs. Tada jam atsakiau, kad jis praneštų komisarui, jog aš buvau atvykęs, bet neįleistas grįžtu namo. Šis prie durų ir kitas už langelio buvę enkavedistai sujudo. Vienas garsiai pašaukė ir atsirado trečias. Šiuodu anam liepė paskambinti telefonu komisarui, pasakyti, kad atvykęs kažkoks sviaščenikas, nesutinkąs eiti leidimo gauti, ar jį įleisti, ar ne. Trečiasis pakalbėjo telefonu ir mane įleido. Lipu laiptais aukštyn ir galvoju: įėjau, tai įėjau, bet jeigu, man viduje bebūnant, pasikeis sargybiniai, tai, įėjęs be raštelio, nežinia, kaip išeisiu.

Komisarą Guzevičių radau dar savo kabinete, atrodė susirūpinęs.

— Matai, tamsta, — jis sako, — darosi negražūs dalykai. Žmonės iš Vokietijos ginklus gabena, prisideda ir kunigai. Vieną iš tokių įtartą, pavardės nebeatsimenu, Panevėžyje liepiau sulaikyti. Provokatoriai paleido mieste gandus, kad žydai kunigą pagrobė. Rytoj Panevėžyje jomarkas, gali kilti neramumų, gali įvykti kraujo praliejimas. Aš esu pasiuntęs ginkluotą jėgą. Tegul arkivyskupas šį pat vakarą siunčia telegramą vyskupui Paltarokui, kad šis nuramintų žmones. Piktai išsireiškė vyskupo Paltaroko adresu.

Aš atsakiau, kad įtarimai, jog kunigai užsiima ginklų gabenimu, yra be pagrindo, kad tai mus įžeidžia. Suimtasis kunigas yra Ladas Didžiokas; jis buvo pagrobtas gatvėje būrio civilių žydų; Panevėžio saugumas išsigina apie tai nieko nežinąs; žmonės mano, kad tai buvo tik žydų sauvalė ir pagrįstai pyksta. Mes esame tikri, kad kun. L. Didžiokas

yra nieku nekaltas ir pakartotinai prašau jį paleisti. Apskritai, kalbėjau toliau, ir mes jau pastebime tą pačią dvasią NKVD, kokia paprastai visur yra saugumiečių tarpe. Jie bijosi, kad nieko neveikią nebūtų paleisti iš tarnybos, tad kuria visokius gandus, provokacijas, norėdami įtikinti viršininkus, kad jie reikalingi.

Bet šį kartą Guzevičius buvo susierzinęs. Jis pradėjo man sakyti pamokslą, jog nereikia būti naiviais, vokiečių nelaukti, nes jie vis tiek neateisią, o jeigu ir ateitų, tai Lietuvai iš jų nėra ko gero tikėtis. Šiuo klausimu nenorėjau leistis į kalbas, pažadėjau perduoti arkivyskupui, ką girdėjau, atsisveikinome ir laimingai išėjau.

Kovo mėnesį buvo gausiai susirašinėjama su Vatikanu.

Kovo 7 dieną rašo į Vatikaną Vilniaus arkivyskupas R. Jalbrzykowski. Jis atsako į 1940 m. gruodžio 6 dienos Vatikano Valstybės Sekretoriaus kardinolo Maglione laišką, kuriame, tarpų kitų reikalų, užmenamas reikalas pakviesti į Vilnių iš kitų diecezijų kunigų ar vienuolių, kad patarnavus Vilniuje susirinkusiems studentams, kariams ir kitiems jų suprantama kalba. Nors laiške šis žodis nepaminėtas, bet aiškiai mintyje turimi lietuviai. Arkivyskupas atsako bendru pranešimu apie dieceziją, tikinčiųjų dvasią ir sąlygas bolševikų okupacijoje, pamini, kad veikia kunigų seminarija, neminėdamas, kur ir kaip, kad iš Vilniaus diecezijos kunigų 7 yra bolševikų kalėjime, trys klebonai ištremti į Sibirą, 8 kariuomenės kapelionai yra Rusijoje karo belaisvių stovyklose. Atsako, kad šiuo metu Vilniuje yra 20 lietuvių kunigų, jų daugiau, negu užtenka patarnauti ten esantiems lietuviams, ir jis nematąs reikalo kviesti jų iš kur nors daugiau.(17)

Kovo 3 dieną P. Pijus savo ranka parašė laiško projektą, skirtą Lietuvos vyskupams, kunigams, vienuoliams ir visiems tikintiesiems.(18) Šis laiškas tačiau nebuvo išsiųstas. Jis buvo praplėstas, adresuotas visų trijų

Pabaltijos kraštų tikintiesiems, parašytas kovo 12 dieną, P. Pijaus pasirašytas kovo 13 dieną ir išsiųstas į Berlyną Apaštališkam Nuncijui, kad šis perduotų adresatams(19) Jame nėra jokių konfidencialių dalykų, patvarkymų, o yra tik užuojautos, paguodos, padrąsinimo žodžiai. Tačiau adresatus šis laiškas pasiekė tik prasidėjus vokiečių-rusų karui.

Kitas kovo 14 dienos laiškas, adresuotas Kauno arkivyskupui J. Skvireckui, teigiamas atsakymas į prašymą kai kurių privilegijų, reikalingų ano laiko aplinkybėmis.

Kovo 21 dienos data Vatikane gautas mano laiškas, adresuotas Vatikano Valstybės Sekretoriui kardinolui Maglione.(20) Jame trumpai paminiu lietuvių dvasines ano meto nuotaikas, paminiu, kad ypačiai pirmadienių vakarais klausau Vatikano radiją. Paminiu, kad yra areštuotų jau apie 30 kunigų, jau tūkstančiai areštuotų pasauliečių, apie kurių likimą negalime niekur gauti žinių. Paminiu taip pat, kad į Vokietiją pasitraukė jau apie 30 kunigų; iš jų keli tiktų tolesnėms studijoms ir prašau Vatikano pagalbos, jeigu iš tokių, kuris šiuo reikalu kreiptųsi į Apaštalų Sostą. Vatikanui ryšininku su tais kunigais pasiūliau kun. S. Ylą, Kauno Teologijos-Filosofijos fakulteto profesorių, tada buvusį Berlyne.

Šie paminėti raštai neturėjo tų pasėkų, kokių tomis dienomis pageidavome ar kokie reikalai juos padiktavo, tačiau jie lieka liudininkais, kad tarp Lietuvos Bažnyčios ir Apaštalų Sosto ryšiai nenutrūko, ir išvykus iš Lietuvos Apaštališkajam Nuncijui, kaip Apaštalų Sostas sekė mūsų likimą ir kaip greitai stengdavosi atsakyti į mūsų raštus.

19. Balandžio 24 dieną įvyko vyskupų konferencija. Šioje konferencijoje nutarta, kad vyskupai J. Kukta, V. Borisevičius ir V. Brizgys dar kartą lankysis valdžios įstaigose, stengiamasi gauti patalpas kunigų seminarijai.

Svarstytas bažnyčioms uždėtų mokesčių klausimas. Kunigų gyvenamos patalpos taip pat apsunkintos didesniais mokesčiais, negu kitų piliečių panašios patalpos, kad žydai rabinai įskaityti į amatininkų kategoriją, o katalikų kunigai į kulto tarnų. Svarstyta sustiprintoji ateistinė propaganda ir akcija mokyklose. Svarstytas taip pat valdžios pasikėsinimas į šventes, kaip poilsio dienas, kuriomis žmonės, užuot pailsėję, pasimeldę, privarginami priverstinose eisenose, mitinguose ir panašiuose įvykiuose.

Konferencijoje nutarta: kiekvienos savaitės bažnytinį kalendorių — šventes ir kt. skelbti bažnyčiose ir laikyti pakabintus prie bažnyčių durų; parapijose ruošti kateketiniai-apologetines konferencijas, atsakančias į ateistinius religijos užpuolimus ir priekaištus; parašyti vyriausybei memorandumą, išvardijantį jos nusikaltimus, ypač pabrėžiant elgesį su suimtais kunigais ir kitais Lietuvos piliečiais; painformuoti klebonus, kad Dievo Kūno šventės procesijos būtų daromos, kaip kur leis sąlygos: senoviškai gatvėse, šventoriuose ar bažnyčiose.

Vykdant šios konferencijos nutarimą, buvo parašytas ir valdžios įstaigoms įteiktas toks memorandumas:

SSSR įgaliotiniui prie LTSR

Sena lietuvių tauta, kai kuriais laiko periodais skaudžiai bandoma ir gyvenusi nepalankiose sąlygose, išsaugojo savo tautybę, savo tautinę kultūrą ir katalikų religiją.

Dėl naujai kilusių pasaulio neramumų lietuvių tautai ir valstybei tenka gyventi šalia kitų TSRS pirklausančių respublikų.

Lietuvos visuomenės absoliučią daugumą sudaro tikį ir savo tikėjimą viešai praktikuoją katalikai. Ta Lietuvos tikinčioji visuomenė ir jos dvasiškija, gerbdama sąžinės laisvės principą ir būdama pakankamai tolerantinga kitų pažiūroms, skaudžiai atjaučia jai daromas neužtarnautas

skriaudas, kurias čia ir norime priminti. Pareiškiame tačiau, kad, primindami mums nemalonius faktus, mes visai susilaikome nuo pačios sistemos vertinimo.

Elgesyje su mumis katalikais daug kur nesilaikoma net Konstitucijos. Pas mus dabar veikiančios konstitucijos 99 straipsnyje sakoma: "Lietuvos TSR piliečiams užtikrinama asmens neliečiamybė. Niekas negali būti suimtas kitaip, kaip tik teismo sprendimu ar prokuroro akcija".

Tuo tarpu yra kalinami 24 kunigai. Beveik apie visus iš jų nei bažnytinė vyriausybė, nei jų artimiausi giminės nežino, nei kuo jie kaltinami, nei kur jie laikomi. Yra pasauliečių ir kunigų, kurie buvo tiesiog pagrobti gatvėje ar kitur dažniausiai nakties metu (pvz. kunigas Didžiokas Panevėžyje, kun. P. Petraitis Kaune, kun. Jančiauskas Kalvarijoje, kun. Bružikas Sasnavoje ir kt.). Apie kai kuriuos iš jų pagrobtus, klausiami teisingumo ir saugumo organai, patys yra pareiškę nieko apie tai nežiną (pvz. kunigo Didžioko Panevėžyje suėmimas). Mes tikime, kad tai galėjo būti kieno nors sauvališkas darbas. Tik gaila, kad tie pagrobtieji ir šiandien yra kalinami.

Visų dėmesį atkreipia ir ta aplinkybė, kad vienur saugumo organai su pakviestaisiais informacijos ar tardymo tikslais elgiasi žiauriai, nekultūringai — muša, koliojasi, pvz. Tauragėje, kitur jie yra kultūringesni. Tuos saugumo organų elgesio skirtumus galima išaiškinti tik sauvale.

Tos pačios konstitucijos 95 straipsnis deklaruoja piliečių sąžinės laisvę. Nepaisant šios garantijos, tarnautojui, darbininkui, kariui yra grasoma įvairiomis bausmėmis už viešą religijos išpažinimą, pvz. bažnyčios lankymą, juo labiau už religijos gynimą.

Kaliniai neturi jokios galimybės net mirties atveju patenkinti savo dvasinių reikalų. Sulaikytą asmenį uždarant į kalėjimą, iš jo atimami visokie religiniai ženklai.

Tikintis žmogus šiandien bijo eiti į ligoninę, senatoriją, kliniką, nes kai kuriose iš jų bet koks religinis patarnavimas yra padarytas beveik negalimu (pvz. Marijampolėje), draudžiama religinė literatūra. Komisarų Tarybos Pirmininkas Gedvila savo kalboje spalio revoliucijos minėjimo proga ir kitais atvejais yra pareiškęs, kad komunistai nekliudą melstis, savo religiją išpažinti kur ir kada kas nori, bažnyčioje ar kitur. Gaila, kad žemesniųjų darbai yra taip toli nuo viršūnėse stovinčių asmenų viešų pareiškimų.

Dar daugiau. Nuo šių metų gegužės mėnesio pradžios oficialūs valdžios žmonės, vykdomųjų komitetų atstovai, saugumo organai lankosi į kunigų butus, kviečia juos į savo įstaigas ir visokiais grasinimais juos baugina už religijos mokymą. TSRS baudžiamojo statuto paragrafas 122 mums yra žinomas ir iš įstatymo nustatytų ribų kunigai neišeina. Paminėti valdžios atstovų daromi žygiai ir grasinimai mūsų akyse yra sauvalė.

Įvairūs pareigūnai iki įkyrumo reikalauja ir iš tikinčiųjų mokytojų, kad prieš savo sąžinę propaguotų mokyklose vaikų tarpe ateizmą. Tokia prievarta ne tik giliai užgauna tikinčiuosius mokytojus, bet griauna mokyklos gerą nuotaiką, kenkia mokslui.

Kaip tikintiesiems padarytas skriaudas, randame reikalinga priminti dar ir kitus faktus.

Šiandieninė valstybinė spauda, neišskiriant nė Vyriausybės organo — Tarybų Lietuvos, katalikų dvasiškijos darbą — religijos ir doros mokymą aptaria tokia terminologija, kurią kitų kraštų ateistai iš savo leksikono jau seniai yra pašalinę.

Lietuvos TSR Vyriausybė pakartotinai pareiškė nekliudysianti katalikams turėti bent vieną kunigų seminariją. Tuo tarpu visų trijų buvusių seminarijų patalpos atimtos, atimtas visoks inventorius ir iki šiol

neduota jokių kitų patalpų, kuriose seminarija galėtų veikti.

Nors Lietuvos vienuolynuose buvo susirinkę beveik išimtinai darbininkų ir darbo valstiečių vaikai, visi Lietuvos vienuolynai gyveno iš savo darbo, bet tos tikinčiųjų bendruomenės išvaikytos.

Liaudies gerovės vardu beveik visuose miestuose ir miesteliuose faktiškai atimtos klebonijos ir kt., ką tikinčioji liaudis pati buvo parūpinusi savo dvasininkų ir bažnyčios tarnų išlaikymui. Tuo padaryta didelė skriauda tikinčiai, taigi beveik visai Lietuvos liaudžiai. Ji dabar iš naujo turi aprūpinti savo dvasininkus ir bažnyčios tarnus. Šiandieniniams Lietuvos darbo visuomenės siauriems ištekliams tai labai didelė našta. Kai kur prieita net ligi to, kaip pvz. Vilkaviškyje, kur klebonija yra prieš pat bažnyčią ir kurioje šiandien turi talpintis ne tik parapijos kunigai su parapijos raštine, bet ir vyskupai su savo įstaigomis, išvaryti iš savo butų vyskupas ir du kunigai, o tuose butuose įsteigtas venerinių ligų dispanseris. Vyskupams kitų butų nedavė, privertė susispaudus pasilikti tame pat name. Suprantama, kad panašus elgesys, kuriuose tikintieji įžiūri pasityčiojimą iš dvasiškijos ir jų pačių, erzina visuomenę.

LTSR Konstitucijos 95 straipsnis skelbia piliečių teisių lygybę, tiesioginį ir netiesioginį teisių apribojimą baudžia įstatymas, tuo tarpu būtų, patalpų tarifai kulto tarnams paskelbti kelis sykius didesni, negu kitiems piliečiams, pajamų mokestis 40% didesnis, negu kitiems piliečiams.

Veikiančios Konstitucijos garantijų nepaisant, Lietuvos katalikams nepalikta nė vienos spaustuvės, iki šiol neleidžiama ne tik laikraščio ar žurnalo, bet net informacinio biuletenio, dargi net paprasto kalendoriaus.

Dar daugiau. Buvo leista suvalstybintoje "Spindulio" spaustuvėje atspausdinti du katekizmu: "Tėve Mūsų" ir "Sveika Marija", buvo išreikalauti pinigai už spausdinimą, buvo leista įrišti, išreikalauti pinigai ir už įrišimą. Kada visas

darbas buvo baigtas ir apmokėtas, tada buvo paskelbta, kad katekizmai esą sukonfiskuoti. Nepaisant padarytų žygių, ir iki šiol nei katekizmai neišduoti, nei pinigai negrąžinti.

Pareikšdami šias mintis, mes nemanome skelbti kokią nors kovą ar nelojalumą mūsų respublikos reikalams. Tai visa būtų naudinga tik dar labiau griauti žmonių gyvenimą. Mes tik apeliuojame į teisingumą ir humaniškumą, kad būtų atsižvelgta į tikinčiuosius lietuvius, tvarkant mūsų krašto reikalus.

Šia proga mes prašome:

1. Sudrausti valdžios žmones, savavališkai trukdančius kunigams mokyti religijos bažnyčiose ir apskritai šalia mokyklų ir mokslo įstaigų.

2. Nekliudyti tikintiesiems tarnautojams, darbininkams ir kitiems viešai išpažinti savo religinius įsitikinimus.

3. Neversti užsiimti ateistine propaganda tų asmenų, kuriems tai daryti neleidžia jų sąžinė.

4. Duoti ir tikintiesiems tą pačią spaudos laisvę, kokią šiandien Lietuvoje turi ateistinė spauda.

5. Sugrąžinti nors vienas iš trijų užimtų seminarijų patalpas ar duoti kitas tam darbui tinkamas patalpas.

6. Leisti religinį patarnavimą kalėjimuose ir padaryti tą patarnavimą prieinamesniu klinikose, sanatorijose, ligoninėse ir socialinio aprūpinimo namuose.

7. Grąžinti užimtas klebonijų patalpas.

8. Leisti naudotis kurijų, seminarijų ir kunigų savišalpos indėliais.

9. Leisti leidėjams atsiimti sukonfiskuotus katekizmus ir kitas religinio turinio knygas.

Šiame rašte išreikštos mintys yra ne kelių asmenų grupės, bet beveik absouliučios daugumos Lietuvos

gyventojų. Todėl turime vilties, kad iš tų minčių seką ir mūsų pareikšti konkretūs pageidavimai bus patenkinti.

Šį raštą įteikė vysk. J. Kukta ir vysk. V. Borisevičius Maskvos Įgaliotiniui Kaune ir M. Gedvilai komunistų partijos pirm. asmeniškai visų Lietuvos vyskupų vardu. Tai buvo paskutinis mūsų demaršas pas okupacinės Rusijos valdžios atstovą. Netrukus po šio rašto gavome pranešimą, kad nuo šios vasaros Lietuvoje nebus leista nei viena kunigų seminarija. Reikia manyti, kad tas sprendimas buvo padarytas jau anksčiau, o ne dėl šio vyskupų rašto. Kaip ir ką okupacinė sovietų vyriausybė būtų atsakiusi, netrukus kilęs karas paliko reikalą neišspręstą.

Iš daugelio simptomų jautėme didėjančią įtampą, artėjančią kažkokią katastrofą. Tuo pačiu metu, gegužės mėnesį, kai buvo rašomas šis raštas, tarėmės su arkivyskupu, kad reikia greitai ir skubiai aplankyti visą arkivyskupiją ir norintiems suteikti sutvirtinimo sakramentą. Sutarėme, kad aplankysiu tik dekanatų centrus, o iš kitų parapijų norintieji atvyks ten, kur kuriam bus patogiau, į vieno ar kito dekanato centrą. Viena vasara aplankyti visas parapijas buvo neįmanoma. Lankymą pradėti tuoj, pasibaigus mokyklose mokslo metams. Paruoštas lankymosi kalendorius buvo išsiuntinėtas visiems kunigams, kad praneštų žmonėms, kurią dieną, kurioje vietoje bus teikiamas Sutvirtinimo sakramentas. Pirmoji vieta buvo Jonava birželio 22 dieną.

Nebuvo numatyta, kad dar prieš tai bus pradėta masinė žmonių deportacija. Jai prasidėjus, birželio 15 dieną, po vidurdienio, atėjo į Šv. Trejybės kleboniją milicininkas ir sakė klebonui kunigui Broniui Paukščiui, kad šis eitų ir pasakytų man, jog jie laukia atsakymo, ar mane areštuoti, ar ne. Jeigu bus atsakyta, kad areštuoti, tai atvyksią vakare mane paimti. Tai išgirdęs, nuėjau į Aleksoto kleboniją,

galvodamas tenai pernakvoti. Atėjęs tačiau ir čia radau paniką. Klebonas ir kiti ten gyvenę kunigai pasiruošę klebonijoje nenakvoti. Su kunigu L. Tulaba, seminarijos profesorium, kuris, po mūsų išvaikymo ir seminarijos namų, čia gyveno, sutarėme eiti į kaimą pas vieną pažįstamą ūkininką. Eidami pakliuvome į rusų kariškų sargybų rankas, bet iš jų išsiteisinome. Atėję pas ūkininką, radome tą pačią nuotaiką: vyrai jau pasislėpę laukuose, šeimininkė su vaikais, sulaukusi tokių lankytojų, dar labiau išsigando, kad, bolševikų sekami, galime užtraukti nelaimę ir jos šeimai. Tačiau čia pasilikome nakvynei, nes eiti dar kur nors toliau buvo jau pervėlu. Naktis praėjo ramiai, rytą grįžome į Aleksoto kleboniją, iš čia susisiekiau telefonu su kurija, atsakė, kad iki šiol manęs niekas neieško, tad grįžau į savo kambarį. Nutariau ryt dieną iš Kauno kelioms dienoms pasišalinti. Sėdęs į autobusą, nuvykau į Vilkaviškį, iš čia į Lankeliškius. Pabuvęs čia porą dienų, penktadienį grįžau į Kauną, nes sekmadienį, birželio 22 dieną, turėjau būti Jonavoje, teikti žmonėms Sutvirtinimo sakramentą.

Vykdamas traukiniu iš Vilkaviškio Kauno link, sustojau Pilviškiuose patirti, ar išlikęs mano draugas kun. Petras Žilinkas. Jį radau klebonijoje, bet ir čia buvo ta pati panika. Čia ilgai netrukęs, grįžau į gelžkelio stotį, kad spėčiau į traukinų Kauno link. Čia belaukiant pravažiavo ilgas gyvulinių — prekinių vagonų traukinys. Vagonai buvo pilni mūsų tremiamų žmonių, užkalti, lydimi ginkluotų enkavedistų. Iš vieno vagono pro mažą langelį žiūrėjo teisėjas Dobrovolskis ir jo sūnelis. Ir juodu mane pamatė. Pamojavome vieni kitiems rankomis, pasakėme su Dievu. Vėliau patyriau, kad tame traukinyje buvo daug man brangių bičiulių iš Vilkaviškio, Kybartų, Gražiškių ir kitur.

Dar būdamas namie, iš savo kambario lango mačiau vokiečių lėktuvus, bombarduojančius Kauno aerodromą. Kai kartu su kunigu Jonu Aviža autobusu vykome į Jonavą,

pravažiuodami matėme, kaip iš greitosios pagalbos nešė į Raudonojo Kryžiaus ligoninę sužeistus rusų lakūnus. Buvo kilęs abejojimas važiuoti ar ne važiuoti į Jonavą, bet galvojau sau: jeigu tai tik nesusipratimas, tai nėra ko nei džiaugtis, nei nusigąsti, nei dėl to nuo kelionės susilaikyti. O jeigu tai būtų jau karo pradžia, tai Jonava nuo Kauno netoli, rusai viena diena nepasitrauks, spėsime į Kauną sugrįžti.

Atvykę į Jonavą, išgirdome iš susirinkusių žmonių, kad tą patį rytą subombarduoti ir kiti aerodromai. Apie 9 val. atskridusi lėktuvų eskadrilė išmetė keletą bombų, apšaudė iš kulkosvaidžių Jonavos tiltus, netoli esantį poligoną. Žmonių buvo labai daug, visi nerimavo, skubėjo, nes komunistai ragino visus eiti kasti apkasų, taisyti subombarduotus aerodromus. Prieš vidurdienį vėl atskrido lėktuvai, pradėjo šaudyti rusų zenitinė artilerija. Žmonių tarpe kilo labai didelė panika, buvo sunku juos nuraminti. Juos išrykiuodami pradžioje šventoriuje, paskui bažnyčioje, patarnavę vienam kitam šimtui, tuos paleisdavome. Taip iki vidurdienio suteikiau Sutvirtinimo sakramentą daugiau kaip 1,000 žmonių: vaikų, užaugusių jaunuolių. Tačiau, kai buvome jau baigę darbą, nors buvo dar vos po vidurdienio, jau nebuvo jokio susisiekimo su Kaunu — nei traukinio, nei autobuso, jau prasidėjo chaosas. Ilgokai ieškoję, kunigai dar surado žmogų, kuris turėjo vieną arklį ir sutiko mus pavėžinti Kauno link, bet jau buvo vėlu, o tokiose nuotaikose keliauti naktį buvo perdaug nesaugu. Taigi pirmadienio rytą, atsilaikę mišias, vėl susiradome aną žmogų, ir jis, mes trys: aš, kun. J. Aviža, klierikas Juknevičius vienaarkliu vežimu pajudėjome Kauno link — ne plentu, o kita puse Neries paprastu keliu. Plentas jau buvo pilnas bėgančių raudonarmiečių, o dar daugiau civilių. Pavažiavus kelis kilometrus, mus pasivijo du vežimai, kuriuose buvo apie dešimt civiliai apsirengusių žydų.

Vienas laikė rankose medžioklinį šautuvą; ar kiti turėjo kokių ginklų, nepastebėjau. Mus paviję sustabdė, paskelbė areštuotais, mus tris persodino į vieną iš savo vežimų ir šuoliais, kiek tik arkliai galėjo bėgti, grįžome atgal į Jonavą. Mieste žmonės, išėję iš namų, stovėdami žiūrėjo į mus, vieni juokėsi, kiti ašarojo, nes visi atpažino, kas ir ką veža. Nuvežė mus į NKVD. Atvažiavę radome duryse stovintį NKVD uniformoje žydą su karišku šautuvu rankoje. Mus pamatęs, jis įėjo į vidų, vadinas, jis mūsų laukė, čia atvežti su jo žinia. Mus įvarė į vidų. Uniformuotas enkavedistas sėdėjo prie rašomo stalo, pasistatęs šautuvą tarpe kojų. Jis atrodė nemigęs, nenusiskutęs. Viduje stovėjo pasieniais apie 20 žydų — vyrų ir moterų.

— Kas esate? — klausia enkavedistas rusiškai.

— Esu Kauno vyskupas, o šiuodu mano palydovai, — atsakiau.

— Kur tokiu laiku važinėji?

— Turėjai, Tamsta, matyti, ką vakar čia veikiau.

— Aš į jūsų bažnyčias nevaikščioju.

— Viskas vyko šventoriuje, buvo keli tūkstančiai žmonių.

— Kodėl vakar norėjai važiuoti?

— Kad baigiau darbą, kuriam vakar atvykau.

— Kodėl šiandien važiuoji Kauno link?

— Kad esu iš Kauno. Kur gi kitur galėčiau važiuoti?

— Tai neaišku...

— Jeigu kas Tamstai neaišku, paklauski telefonu narkomą Gladkovą. Aš sugrįžęs jam skųsiuosi, kad trukdote man eiti pareigas.

— Ar turi Gladkovo leidimą? — atgijo enkavedistas. Ar raštu?

— Raštiški leidimai šiuo atveju man nereikalingi. Dabar visi vyskupai važinėja: ir Panevėžio, ir Telšių, ir

Vilkaviškio. Tai paskelbta viešai bažnyčiose, ir visi žmonės tai žino.

— Ar galima pamatyti, kas yra valizose?

Aš pirmas, paėmęs savo nedidelį lagaminą, padėjau prieš jį ant stalo, atidariau. Atidarė ir kiti. Radę tik rūbų, liturginių daiktų, atrodė visi tarsi apsivylę, nes tikėjosi rasti ką nors kita. Civiliniai liudininkai, nieko nekalbėdami, pradėjo krikti pro duris. Tardytojas, apsikabinęs šautuvą, sukniubo ant stalo, atrodė labai išvargęs ir kažko prislėgtas.

— Prašau mane ir mano palydovus nuvežti į kleboniją, — sakau.

— Mes neturime kuo vežti, atsakė enkavedistas.

— O tuo pačiu vežimu, kuriuo čia atvežėte.

— Jis buvo tik šiam reikalui paimtas iš gatvės, o dabar jau nėra.

— Matote, — sakau, — kaip žmonės, išėję į gatvę, stebi, kas čia vyksta. Kai eisime pro juos, visi jaudinsis, klausinės.

— Tai eik šalinėmis gatvėmis, — atsakė enkavedistas.

Pasiėmėme savo lagaminus, apsiaustus ir išėjome. Jeigu būtume prašęsi paleidžiami, gal būtų ir nepaleidę, bet kai užsiprašiau vežimo visai neklausęs, ar mes laisvi, tai leido išeiti be ilgų derybų.

Sugrįžome į kleboniją; numetęs lagaminą, sėdėjau klebonijos sodelyje; nežinojome, kaip ir ką daryti: laukti čia ar dar ką nors bandyti. Netrukus atbėgo kun. J. Aviža, susijaudinęs iki ašarų. Jis, įsijungęs klebonijos radiją ir išgirdęs, kad Kauno radijo stotis jau aktyvistų rankose, buvo pagrotas Lietuvos himnas, dabar duodami įvairūs įsakymai. Nubėgau ir aš prie radijo. Įspūdis buvo žodžiais neišreiškiamas. Atsimenu, kad tik tiek pasakiau: Bravo, vyrai, o toliau buvo persunku ką nors kalbėti... Klierikas Juknevičius išėjo pasižvalgyti po miestą. Parėjęs papasakojo, kad visi enkavedistai jau išvyko sunkvežimiu

Ukmergės link. Prie įstaigos durų paliktas popierius, įspėjantis visus laikytis ramiai, nes jie tuoj sugrįšią. Ir važiuodami stovintiems ar sutiktiems gatvėse kartoję vis tą patį.

Bandydami išvykti iš Jonavos, galvojome pasiekti Lapius. Netrukus sužinojome, kad tąpat rytą, kai mes bandėme vykti iš Jonavos, Lapiuose komunistai ieškojo kunigų, jų neradę, sušaudė kelis pasauliečius vyrus, miestelio pareigūnus. Jonava liko be valdžios, bet mieste ir aplinkui buvo labai daug raudonarmiečių. Kur nors judėti buvo pavojinga. Nors nebuvo saugu ir klebonijoje, bet nebuvo kur kitur vykti. Mieste panika didėjo. Popiečiu pradėjo pasiekti būriai bėglių — Kauno žydų. Pradėjo bėgti ir pačios Jonavos žydai, visi vis Ukmergės link. Pirmadienio vakare buvo girdimi šautuvų, kulkosvaidžių šūviai apylinkėse, vėliau ir pačiam mieste. Šaudymas vis stiprėjo. Kas ir ką šaudė, buvo neaišku. Taip spėjome, kad prasidėjo partizanų veikla. Antradienį ir trečiadienį žmonės, niekieno nekludomi, nešė iš krautuvių, kas ką nugriebdami. Retkarčiais šaudė rusų artilerija. Antradienį, apie vidurdienį, vienas sviedinys pataikė į bažnyčios bokštą. Trečiadienį nuo Kauno pusės vis stiprėjo artilerijos garsai, nuo Ukmergės Kauno link traukė visa rusų armija. Ketvirtadienio rytą, vos pradėjus aušti, iš vakarų pusės veržėsi į Jonavą vokiečių dviratininkų daliniai. Pasiekę miestą, metę dviračius, pakelėje ėmė namą po namo, pro langus mesdami į vidų rankines granatas. Rusai atsišaudydami traukėsi iš miesto. Netrukus iš kitos pusės Neries upės pradėjo smarkiai šaudyti į miestą rusų artilerija. Griuvo namas po namo. Karininko vedamas, būrys vokiečių pasiekė ir kleboniją. Pamatęs pro langą, kad jie eina į namą, išėjom jų pasitikti, ir paaiškinau, kas name gyvena: pirmame aukšte vaistinė, antrame klebonija. Karininkas kariškai, ne hitleriškai, pasisveikino ir, išklau-

sęs mano paaiškinimo ir nieko nesakęs, išėjo toliau. Griuvo parapijos namas, kitoje bažnyčios pusėje — mokykla. Mes iš klebonijos bėgome į bažnyčios kriptą. Vos tik išbėgus iš namo, didelis sviedinys pataikė į antrą aukštą, kur mūsų būta, ir jį nugriovė. Išbuvome bažnyčios kriptoje iki popietės. Vokiečiai pasiekė Neries tiltus. Iš kitos pusės Neries rusų artilerijos ugnis vis stiprėjo. Popiete Jonava jau visa degė, didelė miesto dalis buvo jau tik griuvėsiai. Atrodė, kad nuo degančios šalia bažnyčios mokyklos, nuo klebonijos galėjo užsidegti ir bažnyčia. Paraginau savo bičiulius — kleboną kunigą Statkevičių, kun. Avižą ir klieriką Juknevičių — ir visi bėgome iš po bažnyčios į laukus. Nors nebuvo laiko žvalgytis aplinkui, bet, bėgant gatvėmis, vaizdas buvo klaikus. Kai kur užgriautos ir gatvės, aplink tik griuvėsiai ir ugnis. Visur tuščia, tik vienas kitas žmogus bėga laukų link, kaip ir mes. Visur aplinkui, bent taip atrodė, girdėjosi šaudymas. Laimingai išbėgome iš miesto griuvėsių. Laukuose pilni grioviai, duburiai Jonavos miesto gyventojų. Visi išbėgę tuščiomis rankomis. Užvakar ir vakar iš krautuvių parsineštos gėrybės ir savas turtas dūmais kilo aukštyn. Pro tuos žmones bėgdami, kalbėjomės, kad jie būtų išmintingiau pasielgę savą turtą nešdami į laukus, negu svetimą iš krautuvių į namus. Žmonių lavonų neradome. Tik vienoje vietoje, prie tako, kuriuo bėgome, šalia sviedinio išraustos duobės gulėjo dvi kareivio kojos. Visą kūną gyvą ar negyvą, matyt, buvo nunešę ar nuvežę kareiviai. Išbėgę iš miesto ir sviedinių ugnies, susisėdome ant žemės, nes tikrai buvome pavargę. Kiek atsikvėpę ėjome Kulvos link, ją pasiekėme jau temstant. Nors klebonijoje jau buvo atneštų sužeistų karių ir civilių, bet vokiečių sanitariniai vežimai juos greitai išveždavo toliau. Nors mus net keturis nelauktus, bet kunigas klebonas Siekliuckas priėmė labai broliškai. Čia pabuvome iki sekmadienio ryto. Dar būdami Kulvoje,

sužinojome, kad Skoruliuose, netoli Jonavos, civiliniai komunistai, radę klebonijoje tris kunigus, Praną Vitkevičių, Vėgėlę ir Stankevičių, čia pat nužudė. Tai įvyko tą patį pirmadienį, kai mes buvome sulaikyti Jonavoje.

Sekmadienį, birželio 29 dieną, susiradę ūkininką, kuris sutiko mus pavėžinti į Kauną, pavakare grįžome į Kauną. Čia išgirdau, kad birželio 22 dieną Lankeliškiuose, kur aš buvau prieš kelias dienas, raudonarmiečiai, paėmę kleboną kunigą Vaclovą Balsį, ten gyvenusį buvusį Marijampolės gimnazijos kapelioną kunigą Joną Petriką ir prieš kelias dienas ten atvykusį buvusį Vilkaviškio seminarijos profesorių kunigą Justiną Dabrilą, nuvežė į Budavonės mišką ir nužudė taip sužalodami, kad buvo sunku atpažinti. Pamažu pradėjo ateiti žinios apie kitus panašius įvykius. Buvo rasti nužudyti dar šie kunigai:

kanauninkas Vaclovas Dambrauskas, Kuršėnų klebonas,

kanauninkas Matas Lajauskas, Malėtų klebonas,
kanauninkas Jonas Navickas, Viekšnių klebonas,
kunigas Andrius Juškevičius, Merkinės klebonas ir dekanas,

kunigas Jonas Daugėla, Stirnių klebonas,
kunigas Benediktas Vanagas, Kruopių klebonas,
kunigas Jonas Tuminas, Palomenės administratorius,
kunigas Benediktas Šveikauskas, Rokiškyje emeritas,
kunigas Povilas Racevičius, Joniškio vikaras,
kunigas Valentinas Balčius, Pusnės klebonas.

Be žinios buvo dingę 62 kunigai. Du iš jų broliai, Antanas ir Pranas Petraičiai, grįžo, išlikę gyvi Červenės žudynėse, o apie kitus nepavyko nieko sužinoti.

Apie masines deportacijas, masines pasauliečių žudynes, prieš pasitraukiant rusams iš Lietuvos, nors tie visi išžudytieji, išvežtieji buvo katalikai, čia nekartosiu, nes apie tai yra jau ne vieno rašyta.

Neapskaičiuojant, kiek buvo padaryta medžiaginių nuostolių, atimant visokią nuosavybę, žalą sekvestruotiems trobesiams, komunistai per vienus metus Lietuvoje sunaikino: Teologijos-Filosofijos fakultetą Kauno universitete, keturias kunigų seminarijas, 37 vienuolijas su 87 vienuolynų namais, Katalikų Mokslo Akademiją, 18 gimnazijų (licėjų) ir vidurinių mokyklų, 18 privačių pradžios mokyklų, 35 vaikų darželius, vieną kurčių-nebylių institutą, 10 namų našlaičiams, 10 vaikų globos namų, 25 senelių namus, 2 ligonines, vienus jaunuolių pataisos namus, 6 didelius — centrinius knygynus, 823 parapinių ir kitokių katalikiškų knygynų, 643 katalikų archyvų, 32 katalikiškų laikraščių, dienraštį ir kitokių periodinių leidinių su apie 7,500,000 prenumeratorių, 7 spaustuves.

Šie išvardinti dalykai buvo ne tik nusavinti, bet visiškai sunaikinti, išskyrus spaustuves, kurių vienos buvo sujungtos su kitomis, kitos išvežtos. Svarstant, kiek vienais metais padaryta medžiaginių nuostolių, kiek nuostolių kultūrai, kiek nekaltų gyvybių, kraujo, kančių, fizinio ir moralinio skausmo, areštų, tortūrų, deportacijų, žmogaus protas yra persilpnas apimti ir suprasti Lietuvoje siautėjusią Rusijos okupacijoje komunizmo stichiją.

20. Raudonarmiečiai ir religija. Visas pasaulis jau įsitikino, kad komunizmo nei sistema, nei ateizmas nėra visos rusų tautos priimtas. Keliais pavyzdžiais parodysiu anų 1940-1941 metų raudonarmiečių nuotaikas. Plačiai neaiškinsiu, kas daroma raudonojoje armijoj prieš karių religingumą. Užteks prisiminus, kad kiekvienas dalinys, armija, divizija, pulkas, batalionas, kuopa, turi specialų politruką, o šis turi visą būrį neviešų savo talkininkų. Jų visų tikslas karius ne šviesti, o sekti ir jiems indoktrinuoti komunizmą. Šioje programoje labai svarbią vietą užima ateizmo propaganda. Už kriminalus kareivis mažiau

baudžiamas, negu už domėjimąsi kuo nors kitu, o ne komunizmu, už bet kokį religinį pasireiškimą. Pakartojant vieno jauno inžinieriaus žodžius, užaugusio ir auklėto tik komunistinėse įstaigose, visi jaunuoliai, taigi ir kareiviai, turi išklausyti viską, ką tik galima išgalvoti prieš Dievą, prieš religiją ir absoliučiai nieko už religiją.

Per vienus okupacijos metus Lietuvoje užregistruoti tik keli raudonarmiečių išsišokimai, kurie buvo gal ne tiek antireliginiai, kiek aplamai vandališki. Paminėsiu du. Panevėžiuko bažnytkaimio šventoriuje raudonarmiečiai sudaužė kelis antkapių kryžius, kėsinosi bažnyčioje sudaužyti tabernakulį altoriuje. Netoli Panevėžio, Pajuosčio dvare, raudonarmiečia išplėšė Meistavičių šeimos kapų koplyčią. Išėmę atidarė karstus, išvertė lauk kaulus. Galima manyti, kad jie ieškojo brangenybių. Karstus ir kaulus atvežė prie Panevėžio kapinyno, suvertė į krūvą, apipylė benzinu ir uždegę paliko. Kapų sargas surinko kaulų likučius, sudėjo į čia pat numestą metalinį karstą ir užkasė Panevėžio kapuose. Kiek mums žinoma, už šiuos paminėtus ar panašius faktus nusikaltėliai nebuvo bausti.

Paminėsiu kelis priešingus faktus, sakančius, kad komunistai negali pasitikėti raudonarmiečių bedieviškumu. Okupacijos pačiomis pirmomis dienomis, pirmiau negu buvo nusavinti knygynai, dar buvo neatimti Kauno Kunigų seminarijos vadinamieji naujieji namai, kuriuose tilpo ir turtingas seminarijos knygynas, vieną popietę, man vaikščiojant seminarijos sodelyje, įėjo pro vartus jau užaugusi jauna mergaitė. Iš vargingos aprangos buvo lengva atspėti, kad tai raudonarmiečių šeimos narys. Ji kažko paklausė durininką, tas parodė į mane. Priėjusi klausė mane rusiškai, kas čia yra vyriausias, kur čia katalikų centras. Paklausiau, kas ji yra ir koks jos reikalas. Pasisakė esanti raudonarmiečio karininko duktė, baigusi dešimties metų mokyklą, ieškanti kur nors surasti rusų kalba

Evangeliją. Nustebęs paklausiau, ką ji žino apie Evangeliją. Ji atsakė, kad mokykloje ir kitur girdėjusi apie Evangeliją tik kaip apie legendą, pagal kurią gyvenęs kadaise dievažmogis Kristus, kad Europoje ir kitur kai kurios tamsios tautos į Jį tikinčios. Tikėjusi kadaise ir rusų tauta, bet, daugiau apsišvietusi, dabar toms pasakoms jau nebetikinti. Štai su savo tėvais kurį laiką ji buvusi Gardine, dabar Lietuvoje. Jos žodžiais, čia žmonės — tai ne tie, kas rusai, viskuo už juos pranašesni, ir vis tiek tiki, savo religiją viešai praktikuoja. Ji norinti pati paskaityti Evangeliją. O aš kiek anksčiau, vieną kartą eidamas Laisvės alėja pro vokiečių knygyną, pastebėjau lange gražiai įrištus leidinius: viename nedideliame tome visas Šventas Raštas, o antrame, mažesniame, tik visas Naujas Įstatymas rusų kalba biblistų išleistas Londone. Visas Šventas Raštas kainavo 10 litų, o Naujasis Įstatymas tik vieną litą. Pagalvojau, kad kada nors tai gali būti pravartu, ir užėjęs nupirkau kelis egzempliorius. Dabar šiai mergaitei daviau vieną Naujo Įstatymo egzempliorių sakydamas, kad tik paskolinu ir kad perskaičiusi man grąžintų. Pažadėjo. Po poros dienų tikrai sugrįžo ir atsivedė kitą jaunesnę mergaitę. Atnešė paskolintą knygelę ir klausė, kur galėtų sau tokią įsigyti. Iš atsargumo nedaviau jai jau skaitytos knygelės, o paaiškinau, kur gali rasti, paklausiau, ar turi pinigų. Atsakė pinigų turinti. Jos labai domėjosi seminarija, kokio mokslo ir amžiaus jaunuoliai priimami, ko mokomi. Nusivedžiau jas į seminarijos knygyną. Jos apžvelgusios, patylėjusios pasakė, kad niekad nieko panašaus nemačiusios. Beeidami tarp lentynų, priėjome rusų klasikų raštų rinkinius rusų kalba. Jos dar labiau nustebo, sakėsi girdėjusios jų vardus, bet niekad jų nemačiusios, neskaičiusios. Paskui senoviniai įvairūs leidiniai, rankraščiai — visa tai buvo virš jų supratimo. Išeidamos teiravosi, ar galėtų Kaune kur nors išgirsti vargonų muziką. Vieną kartą girdėjusios Gardine

katalikų bažnyčioje, ir tai joms paliko neužmirštamą įspūdį. Parodžiau iš tolo aplinkines bažnyčias, paaiškinau, kad pas mus katalikų bažnyčiose visose yra vargonai, paaiškinau kokiu laiku galima jose girdėti grojant. Daugiau jos nesugrįžo ir nieko apie jas negirdėjau.

Netrukus po šio susitikimo su dviem jaunuolėm, atėjo vieną popietę Šv. Trejybės klebonas kunigas Bronius Paukštys. Klebonijos raštinėje jis palikęs laukiantį raudonarmiečių pulkininką, kuris prašąs pakrikštyti į Kauną atsivežtus jau paaugusius jo vaikus. Patariau jį nukreipti pas ortodoksų arkivyskupą ar kunigą Kaune, nes jis tikriausiai yra ortodoksas. Mes galėtume krikštyti, tik užtikrinus vaikų katalikišką auklėjimą. Po valandėlės kunigas vėl sugrįžo ir pasakojo, kad karininkas bijąs kreiptis į ortodoksų vyskupą ar kunigą, nes vyskupas esąs atsiųstas iš Maskvos (tai buvo tiesa) ir, pirmiau, negu nuo jo namo pareisiąs, jau bus painformuotas NKVD. Jo žmona esanti katalikė, ji galės vaikus auklėti, kaip ji išmano, o jam pačiam svarbu tik kad vaikai būtų pakrikštyti. Pritariau, kad pakrikštytų. Tą patį vakarą karininkas grįžo su žmona ir vaikais, ir kunigas B. Paukštys juos pakrikštijo. Laukėme, ar nebus iš to kokių negerų gandų, bet tai niekad niekur nebuvo minima.

Vis dar okupacijos pirmomis dienomis atėjo į Aleksoto kleboniją raudonarmietis ir, duodamas klebonui kunigui Motiejui Stankevičiui pinigų, prašė pasimelsti už jo brolį. Anot kareivio, jo brolis žuvo Finlandijos kare ir kaip šunelis, be jokio religinio patarnavimo, be maldos, palaidotas pamiškėje. Klebonas pažadėjo atlaikyti mišias. Kareivis susijaudinęs sako: Parašysiu tėvui, kad už jo sūnų bus atlaikytos pamaldos katalikų bažnyčioje. Ot, senukas verks.

Armijos politrukams sunkiai vyko kontroliuoti karius. Ne vienoje bažnyčioje sekmadieniais iškilmingų mišių (sumos) metu buvo galima matyti ir raudonarmiečių. Jie

ateidavo ne obstrukcijoms, o iš žingeidumo, nes savo gyvenime tokių dalykų jie nebuvo matę. O, pavyzdžiui, Kauno bazilikoje Kalėdų vidurnakčio pamaldose žmonių minioje matėsi ir uniformuotų karininkų, o dar daugiau persirengusių civiliais rūbais. Vienas uniformuotas, pavėlavęs ir negalėdamas įsibrauti į pripildytą baziliką, bebandydamas visas duris, pataikė į zakristiją ir iš čia tiesiai į sanctuarijumą šalia altoriaus, kur buvo visa bazilikos kapitula, klierikai. Vargšas taip išsigando, kad kanauninko Dogelio šaukiamas net neatsisuko, o bėgte išbėgo.

Vakarais seminarijos bažnyčioje kiekvieną dieną būdavo gana įdomios vakarinės pamaldos. Dalyvaudavo ne tik klierikai, kunigai, bet sueidavo beveik visi seminarijos darbininkai. Seminarijos naujieji namai buvo jau sekvestruoti, bet dar neužimti, tik prie jų stovėdavo du sargybiniai. Darbininkai pasikalbėdavo su sargybiniais. Vieną vakarą sargybiniai, girdėdami seminarijos bažnyčioje vyrų balsų gražų giedojimą, pasiteiravo darbininkų, kas tai būtų. Darbininkų pakalbinti, sargybiniai abu paliko namą ir su darbininkais atėjo į bažnyčią, paguldę šautuvus ant grindų, patys visą laiką išklūpojo, paskui dėkojo darbininkams, sakydami, kad tokio gražaus išgyvenimo jie neužmirš.

Kalvarijoje iš parapijos namų šalia bažnyčios buvo išvaryti parapijos tarnai, o jų butuose buvo apgyvendintos raudonarmiečių šeimos. Negelbėjo jokios politrukų priemonės sulaikyti moteris ir vaikus nuo bažnyčios pamaldų metu. Politrukas bandė sekmadieniais mišių metu rodyti rusėms moterims ir jų vaikams filmus, bet šios eidavo į bažnyčią, ne į filmą. Tų namų gyventojai greitai pasidarė kasdieniniai bažnyčios lankytojai, o ypačiai laidotuvių, moterysčių laiminimo progomis. Po kelių mėnesių rusai tas šeimas iš parapijos namo kažkur išvežė.

Toje pat Kalvarijoje vaistininkas Romans Niziolomskis

paliko ir toliau vadovauti iš jo paties nusavintai vaistinei, jų bute jam ir jo žmonai davė vieną kambarį, o likusius visus kitus kambarius paskyrė apgyvendinti tame mieste esančio raudonarmiečių dalinio vienam politrukui su žmona. Tarp senų šeimininkų ir naujų įnamių santykiai buvę be konfliktų. Politrukas ir jo žmona greitai pajuto, kad namų šeimininkai yra visais atžvilgiais už juos gudresni, tad niekad nesileido į kalbas politinėmis ar religinėmis temomis. P. S. Niziolomskienė pamokydavo rusę ir kaip kambarį susitvarkyti, ir kaip apsirengti, ir kaip valgį pasigaminti. Karo pradžioj, birželio 22 dienos rytą, politrukas su žmona turėjo skubiai bėgti, nes iki vokiečių užimtos Seinų krašto teritorijos buvo tik 12 kilometrų. Vokiečių tankai galėjo būti čia pat kiekvieną minutę. Susimetę šį tą į sunkvežimį, politrukas ir žmona vadina bėgti kartu ir šeimininkus, bet, šiems atsisakius, atsisveikindami pasakė: Pasilikite su Dievu ir išvažiavo. Jiems išvykus, šeimininkai patikrino kambarius, ar neliko ko nors kompromituojančio — ginklo ar ko kito. Atidarę spintą, rado prikabintų paliktų rūbų, o juos praskleidę, rado už rūbų paslėptą pakabintą ikoną — Šv. Marijos paveikslą. Politrukas saugojo kareivius nuo kokių nors religinių "prietarų", o namie abu su žmona praktikavo tai, nuo ko draudė kareivius.

Šie keli pavyzdžiai parodo ano meto iš dalies dvasią raudonarmiečių, gimusių jau komunistiniame režime, mokyklose, kariuomenėje išklausiusių viską, kas tik buvo iki šiol sugalvota pasakyti prieš religiją. Daugelis iš jų neišmoko religijos ir savo šeimoje, bet visa ateistinė propaganda nepajėgia sunaikinti žmoguje natūralaus domėjimosi tuo, prieš ką komunizmas taip nekultūringai ir žiauriai kovoja.

II VOKIEČIŲ OKUPACIJA 1941-1944 METAIS

Nuo pat pradžios turėjome galimybę Vokietijos nacizmą stebėti iš arti. Tuo labiau, kad Vokietija nebuvo užsidariusi, kaip Rusija, po Vokietiją laisvai keliavome, norintieji nuvykdavo į Vokietijos kalnus ar kitas vietas atostogų, laisvai sekėme ir jos spaudą, ir visą gyvenimą. Ne vien dėl konflikto su naciais Klaipėdos krašte, bet ir dėl režimo Vokietijos viduje nebuvo Lietuva prielanki nacizmui, išskyrus negausius vienetus su polinkiu. Per tris pilnus metus patyrę vokiečių nacizmą Lietuvoje, galime sakyti, kad jis užsitarnauja ne geresnio įvertinimo už Rusijos bolševizmą. Vokietijos nacizmo jau nebėra. Pasaulis galėjo laisvai patikrinti jo pomirtinį palikimą. Jeigu šiandien kur nors vienas kitas save vadina naciu, tai tokiam tinka senas posakis: Homines historiarum ignari semper remanent pueri. Lietuviškai — Žmonės, nežiną istorijos, visada pasilieka vaikais. Vaikais ta prasme, kad jie aukština kaip naujieną tai, ką praeitis jau ištyrė ir atmetė, tik jie to nežino. Kurie šiandien pasaulyje vadinasi komunistais, naciais, vieną ir antrą pažinusių skoniui tokie atrodo turį tiek pat sveikos nuovokos, kiek ir tie, kurie vadinasi velnio legionu.

1941 metų birželio mėnesio 22-os dienos rytą, sekmadienį, vos tik pradėjus švisti, Vokietijos armijos visu pasieniu puolė Rusijos armijas Lietuvoje ir Lenkijoje. Pusė milijono rinktinių Rusijos karių Lietuvoje neparodė to atsparumo, kokio buvo galima laukti. Galima sakyti, kad jos subiro nuo pirmųjų vokiečių šūvių. Jau pirmą karo dieną Vokietijos kariuomenė įžengė gilokai į Lietuvos teritoriją. Kas vyko karo fronto operacijų ugnyje, sunku išspręsti, kas įvyko tendencingai, kas atsitiktinai ar ko nebuvo galima išvengti. Kol Vokietijos armijos užėmė Lietuvą, žuvo ne mažai civilinių Lietuvos žmonių iš vokiečių karių rankų, sudegė kelios bažnyčios. Tabariškėse, netoli Kauno, vienas vokiečių kareivis mirtinai nušovė Kauno seminarijos diakoną Vaclovą Stulginskį. Kodėl kareivis tai padarė, liko neišaiškinta. Tabariškių gyventojai vieni sakė, kad diakonas V. Stulginskis slėpėsi bažnyčioje rusų-vokiečių susišaudymo metu. Kiti sakė, kad diakonas bažnyčioje meldęsis — kalbėjęs breviorių, pasigėręs vokiečių kareivis, o tokių buvo, užėjęs į bažnyčią ir, nieko nesakęs, nušovęs diakoną, besimeldžiantį prie altoriaus. Alytuje, frontui jau praėjus, vokiečių kariai susikovė su užsislėpusiais rusais ir prie jų prisijungusiais ginkluotais civiliniais žydais. Susišaudymo metu klebonas ir vikaras, tada abu pasaulietiškais drabužiais, iš klebonijos nubėgę į bažnyčią. Tai matę vokiečiai juodu surado bažnyčioje, išvedė į šventorių ir abu nušovė.

Vos tik pasklidus karo žiniai, prasidėjo visoje Lietuvoje atviras sukilimas prieš rusus. Antrą karo dieną, birželio 23, sukilėliai užėmė Kauno radijo stotį ir per ją pranešė, kad yra ir jau veikia Nepriklausomos Lietuvos laikinoji vyriausybė. Per radiją, kurio tada atidžiai klausėsi visa Lietuva, sukilėlių ir vyriausybės vardu buvo raginami buvę nepriklausomos Lietuvos valdininkai, policininkai grįžti į senas savo tarnybas vieton pabėgusių ar pasišalinusių rusų meto

tarnautojų. Po dienos jau viso krašto administracija buvo lietuvių rankose, nors su Kaunu ir vyriausybės centru dar nebuvo kitokio kontakto, kaip tik šie radijo pranešimai iš Kauno. Tuo metu, būdamas dar rusų laikomoje teritorijoje, Jonavoje, pats patyriau, kad net ir ten, iš kur rusų armija dar nebuvo pasitraukusi, žmonės klausė ir vykdė gaunamus per Kauno radiją įsakymus ir potvarkius. Kur dingo komunistinė vyriausybė nuo birželio 22 dienos, niekas nežinojo, ji iš niekur neatsiliepė. Taigi, kur vokiečių armijos pasiekė po birželio 23 dienos, ten jau rado lietuvių administraciją daugiausia su pareigūnais, buvusiais prieš 1940 metų birželio 15 dieną. Jeigu kur buvusieji to laiko tarnautojai buvo rusų nužudyti ar ištremti, ten tuščias vietas užėmė atitinkamų savivaldybių paskirti asmenys.

Bažnyčia taip pat nedelsė pasinaudoti pasikeitimu. Vos tik rusų kariuomenė kur pasitraukdavo, seni valdytojai ėmė savo žinion kunigų seminarijas, vienuolynus, klebonijas ir kt. Komunistų pašalinti kapelionai grįžo atgal į ligonines, į kalėjimus. Nors buvo jau prasidėję vasaros atostogos, bet laikinoji Lietuvos vyriausybė netrukus paskelbė grąžinanti į mokyklas kapelionus ir tikybos pamokas. Nors gerai žinojome Vokietijos nacių sistemą ir jų elgesį Čekoslovakijoje, jų užimtos Lenkijos dalyje, tačiau lietuviai stengėsi visose srityse pastatyti ateinančius vokiečius prieš faktus ir parodyti, kad mes jau turime tvarką, savo sistemą ir stengsimės tai išlaikyti. Reikia pripažinti, kad armija, kol buvo jos kompetencijoje, pasirodė esanti ne tas pat, kas nacių partija. Tikėjomės, kad, vykstant karui, Vokietijos naciai, paisydami savo gero, parodys daugiau politinės išminties ir tolerancijos užimtuose kraštuose, negu jos parodė pačioje Vokietijoje, o ypač užimtose Čekoslovakijoje ir Lenkijoje. Mums atrodė, ir mes, tur būt, neklydome, kad Rusiją nuginkluoti pačios raudonosios armijos rankomis užtektų paskelbti, kad vokiečiai eina Rusijos ne pavergti, o

išlaisvinti iš komunizmo ir ją ir jos pavergtas tautas. Pačioje pradžioje pajutome, ir ateitis greitai tai dar labiau patvirtino, kad Vokietijos naciai politinės išminties neturėjo, o buvo tik siaura naciškai partinė ambicija. Pasitvirtino senas posakis, kad vokiečių armijos laimi mūšius, o politikai pralaimi karus.

Vos tik užėmus Vokietijos armijoms Lietuvos teritoriją, pasiekė iš Berlyno žinia, esą keliomis savaitėmis prieš karo pradžią su Rusija, Berlyne Užsienių Reikalų Ministerijos ir GESTAPO atstovai, pasikvietę kelis lietuvius, tarėsi, ar Lietuvoje atsirastų toks vyskupas ar koks žymesnis kunigas, kuris sutiktų kurti Lietuvoje "tautinį bažnyčią", nepriklausomą nuo Romos. Ten dalyvavusieji lietuviai pasisakė neigiamai, pareikšdami, kad Lietuvoje tokio asmens nesuras, kad toks bandymas labai pakenktų lietuvių tarpe vokiečių vardui. Patikrinus keli šio fakto dalyviai patvirtino, kad toks pasitarimas buvo. Neteko girdėti, kad vėliau vokiečiai būtų darę ta linkme kokių nors bandymų.

1. Pirmi kontaktai su vokiečiais. Iš fronto ugnies, išgyventos Jonavoje, grįžau į Kauną sekmadienį, birželio 29 dienos pavakarę. Sugrįžęs radau savo kambaryje du civiliu vokiečiu, kurie pasiaiškino, kas jie yra, siūlė arba man pačiam imtis iniciatyvos, arba jiems rekomenduoti asmenį, kuris tiktų suorganizuoti Tarėjų Tarybą prie okupacinės vokiečių valdžios. Atsakiau, kad tik dabar grįžtu iš fronto zonos, dar nesutikau jokio asmens, nežinau, kas yra išlikęs Kaune ar aplamai Lietuvoje. Iš radijo žinau, kad yra pasiskelbusi Lietuvos vyriausybė, sukilėlių štabas, tad reiktų kalbėtis su jais, o pats atsisakiau su kuo nors tartis. Man, kaip vyskupui, tai netiktų. Jie išvyko. Tuoj pasiunčiau vieną iš kunigų surasti vyriausybės būstinę ir ten painformuoti apie šį pokalbį. Netrukus lankėsi pas mane

formaliam vizitui sukilimo vadovybės asmenys — Levas Prapuolenis su palyda, su kuriais taip pat aptarėme aną mano pokalbį su vokiečiais.

Jau pati pirmoji vokiečių karinė vyriausybė Kaune nenorėjo kalbėtis su mūsų laikinąja vyriausybe, nenorėjo angažuotis Lietuvos bažnytinėms sferoms, tačiau man atrodė, kad tokioje situacijoje armijos kompetencija yra ne spręsti vietos politines situacijas, o klausyti savo krašto vyriausybės. Fronto triukšmui aprimus, Kauno vyskupai, pasitarę su Lietuvos vyriausybės žmonėmis, paskelbė Kauno bazilikoje pamaldas už žuvusius lietuvius ir už Lietuvoje žuvusius vokiečių karius. Tai buvo pranešta ir vokiečių karo komendantūrai. Ta proga bazilikoje mišias laikiau aš, dalyvavo ne tik Lietuvos vyriausybės žmonės, o ir vokiečių kariniai atstovai. Taip pat netrukus Lietuvos vyriausybė, ir Kauno vyskupai paraginome, kaip galėdami, žmones grįžti, kiek įmanoma, į normalias nuotaikas, į rimtį, prie darbo, vengti keršto. O tai buvo reikalinga, nes masinių išvežimų, masinių žudynių dėl karo fronto aplinkybių žmonės dar gyveno siaubingomis nuotaikomis, dar daugelis slapstėsi. Kaune pirmomis karo dienomis įvykęs epizodas — būrio žydų nužudymas, buvo simptomai, reikalaują tokio atsišaukimo, paraginimo.

Paskui kariuomenę atsirado Lietuvoje ir civilinė vokiečių valdžia. Su ja prasidėjo kitokie santykiai ir kitokios nuotaikos. Civilinėje valdžioje vokiečiai visi buvo arba nacių partijos, arba SS, arba SA nariai. Ta partinė civilinė valdžia vadinosi Komisarų valdžia. Vyskupai laukėme, kokią taktiką parodys generalkomisaras, apygardų, miestų ir kiti komisarai. Nerodė jokios iniciatyvos užmegzti santykius su vyskupais. Žinodami Vyriausybės ir Bažnyčios santykius pačioje Vokietijoje, patys pripratę prie visokių santykių, mes to ir nepasigedome. Po pusantro mėnesio vokiečiai paskelbė panaikinta Lietuvos laikinąją vyriausybę, o jos

vietoje paskelbė vokiečių civilinę valdžią (Zivilverwaltungą), o šalia jos ir jos valdžioje lietuvių Tarėjų Tarybą. Po šio akto liko organizuotas lietuvių tik pogrindis. Vieša ir nepriklausanti nuo vokiečių kontrolės liko tik Lietuvos bažnytinės provincijos hierarchija.

Dar nebuvo panaikinta laikinoji Lietuvos vyriausybė, kai Kauno miestui vokiečių paskirtas miesto komisaras Kramer pradėjo skelbti be lietuvių žinios dekretus, liečiančius žydus. Kauno vyskupai ir generalvikaras prel. prof. K. Šaulys parašėme raštą, kuriame buvo pabrėžta, kad visi Lietuvos žydai yra Lietuvos piliečiai, išskyrus nežymų skaičių, patekusių į Lietuvą karo metu iš Lenkijos ir Vokietijos, kad Lietuvos žydų didelė dauguma visada buvo lojalūs Lietuvai, kad jų daug kartu su lietuviais buvo kalėjimuose bolševikų okupacijos metu. Kaip pavyzdžiai buvo paminėti broliai dr. Elkesai, Farfunkelis, rabinas Sniegas, vyriausias rabinas Šapiro ir jo sūnus profesorius ir daug kitų. Raštas buvo įteiktas karo komendantūrai, prašant tai persiųsti kompetentingoms instancijoms. Kauno vyskupų vardu ir savo iniciatyva generalvikaras prel. prof. K. Šaulys daug kartų lankė šiais reikalais įvairias vokiečių karines įstaigas. Tuoj patyrėme, kad žydų klausimas esąs kažkokios Sonderkomandos išimtinoje kompetencijoje. Niekaip nepavyko surasti jos būsitinės ir ką nors ten tuo reikalu veikti.

2. **Rugpiūčio 6-7 dienomis Kaune įvyko Lietuvos vyskupų konferencija** — pirmoji po karo fronto ir vokiečių okupacijoje. Dalyvavo visi lietuviai vyskupai, įskaitant ir Vilniaus pagalbininką arkivyskupą M. Reinį. Pirmą dieną konferencija nutarė pasiųsti pas vokiečių generalkomisarą konferencijos delegaciją — vyskupą J. Kuktą ir vysk. V. Brizgį pareikšti vyskupų vardu kai kuriuos pageidavimus. Telefonu pašaukta generalkomisaro įstaiga. Iš ten atsakyta,

kad generalkomisaras turįs daug darbų ir jokių vizitų nepriima.

Šioje konferencijoj, sekant vykusius svarstymus iš eilės, nutarta paruošti ir pasiųsti Šventajam Tėvui pranešimą apie išgyventus metus Rusijos bolševikinėje okupacijoje, prašyti, kad būtų grąžintas į Lietuvą Apaštališkas Nuncijus. Kiekviena diecezija savo pranešimą paruoš iki rugpiūčio 15 dienos ir atsiųs arkivyskupui metropolitui.

Nutarta pasiųsti laišką ir padėkoti JAV vyskupams už pažadėtą paramą Lietuvos Bažnyčios reikalams (toks pranešimas buvo gautas iš vyskupo P. Bučio Romoje), jiems pranešti apie rusų okupacijos metu įvykdytus žiaurumus, apie deportuotus į Rusiją ir Sibirą ir prašyti juos gelbėti per Raudonąjį Kryžių ar kitaip.

Nutarta parašyti padėkos laišką Grenados arkivyskupui Ispanijoje, padėkojant už atlaikytas gedulingas mišias už sovietų nužudytus lietuvius, jį plačiau painformuojant apie Rusijos komunizmo siautėjimo rezultatus ir primenant ankstesnių laikų ir pirmojo karo metų santykius tarpe Ispanijos ir Lietuvos. Šiuos laiškus parašyti sutiko arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas.

Nutarta parašyti vyskupų laišką Lietuvos klerui, raginant dar didesniu uolumu šviesti lietuvių visuomenę religinėje, labdaros ir socialinėje veikloje. Parašyti atvirą laišką tikintiesiems, primenant išgyventą bolševikmetį, paminint pastebėtus trūkumus lietuvių religiniame gyvenime, pabrėžiant, kad religinis sąmoningumas yra geriausia priemonė prieš bolševizmą. Paraginti žmones ir ateityje nepaisyti melagingų bolševizmo pažadų, o gyvenimą kurti darbštumu ir susiklausymu. Paraginti žmones į gerus darbus, net iš anksto pasižadant, kada ir kokie darbai turėtų būti įvykdomi.

Iš kai kurių Tarėjų pasakojimų galima daryti išvadų, kad vokiečių civilinė valdžia žadanti kėsintis į tikybos mokymą mokyklose. Vyskupai nutarė pasiųsti generalkomisarui raštą, reikalaujantį respektuoti ir palikti Lietuvos įstatymus, liečiančius privačias mokyklas ir tikybos mokymą viešose mokyklose. Svarstytas klausimas steigti privačią katalikų mokytojų seminariją.

Nutarta parašyti raštą aplamai žydų klausimu, o ypač pabrėžiant reikalavimą, kad nebūtų varomi į geto ar kitaip liečiami krikštyti žydai.

Kunigų seminarijų klausimu Telšių vyskupai pareiškė atnaujiną savo atskirą buvusią seminariją. Vilkaviškio vyskupai savo sprendimą praneš iki rugpiūčio 15 dienos.

Nutarta kreiptis į Pirmąjį generalinį tarėją generolą P. Kubiliūną, primenant, kad kaip nuosavybės apskritai, taip ir bažnytinių nuosavybių padėtis būtų atstatyta prieš 1940 m. birželio 15 dieną buvusi būklė.

Vokiečiai neatšaukė komunistų paskelbtų nuosavybių sekvestravimo dekretų ir ne vienu atveju jau parodė laiką valstybės nuosavybe, ką buvo suvalstybinę bolševikai. Nepaisant vokiečių civilinės valdžios paskelbto dekreto, kad nuosavybių klausimai bus svarstomi po karo, beveik visi senieji savininkai, išlikę Lietuvoje nuo rusų žudynių ar deportacijų, ėmėsi patys valdyti savus namus, žemes ir kitokias nuosavybes, nesiklausdami valdžios leidimo. Panašiai buvo daroma ir su bažnytinėmis nuosavybėmis. Vos tik pasibaigus karo veiksmam, ir katalikai, nieko nesiklausę, perėmė patys tvarkyti visas bažnytines nuosavybes. Iš kitos pusės, vokiečių civilinės valdžios žmonės taip pat rodė, kad tokį lietuvių savininkų elgesį jie tik toleruoja, bet nelegalizuoja. Miestuose jie užimdavo namus savo nuožiūra, be jokių formalumų, įsakydami namų savininkams ir kitiems gyventojams tuoj pat ar per kelias dienas išsikraustyti, visai nesirūpindami, kur tie

žmonės gyvens. Kauno vyskupams ir kurijai sugrįžus į savo namus ir vos tik įsikūrus Kaune civilinei valdžiai (Zivilverwaltungui), atvyko keli vokiečiai ir pareiškė, kad tas namas esąs reikalingas generalkomisarui ir kad mes turime išsikraustyti. Atsakius, kad namas yra mūsų ir kad mes niekur nesikraustysime, jie atsakė, kad namas buvęs rusų suvalstybintas ir tokiu yra. Mes tai paneigėme, žinodami, kad tokio "dokumento" jie nesuras ir pareiškėme, kad mūsų įstaiga yra sena, dirba savo namuose, ir mes niekur nesikraustysim. Šiuo reikalu jie mūsų daugiau nevargino.

Nacių partijos žmonės, kariuomenės karininkai lankydavosi ne tik pasauliečių ūkiuose, o ir po vienuolynus, nesiklausdami šeimininkų leidimo ir neslėpdami, kad jie renkasi, kas kam teks po karo. Kauno SS personalas išvarė lietuvaites benediktines vienuoles iš jų namų ir iš ūkio Kačioniškyje ir ten įsiruošė sau poilsio vietą savaitgaliams ir kitokioms pramogoms. Generalkomisaras von Renteln, Kauno miesto komisaras Kramer dažnai lankydavosi arkivyskupo ūkelyje, Linkuvėlėje, pačiam arkivyskupui ten esant, jo visiškai nepaisydami, niekad net nepasisveikinę, prisirinkdavo vaisių, daržovių, tarsi rodydami, kad yra jie šeimininkai, o ne čia gyvenąs arkivyskupas.

Liko be vaisių visos pastangos atgauti katalikams nors vieną spaustuvę, gauti leidimą kuriam nors katalikiškam laikraščiui, nebuvo leista atsikurti katalikiškom ar patriotinėm organizacijom. Kai kurios organizacijos atsikūrė be jokių leidimų ir už tai nepatyrė kokių nors ypatingų represijų.

Rugsėjo pradžioje prasidėjo darbas mokyklose. Darbas buvo pradėtas mums įprasta tvarka — su kapelionais, su tikybos pamokomis, kūrėsi ateitininkų skyriai ir kt. Generalkomisariatas parodė aiškų nepasitenkinimą mūsų tvarka, bet jam buvo primintas pareiškimas, kad švietimo ir

kultūros reikalai paliekami lietuvių rankose. Kurį laiką šioje srityje didesnių nesklandumų nebuvo, visus iškylančius klausimus darniai sutvarkydavome su švietimo ir finansų tarėjais.

Netrukus tačiau Švietimo tarėjas paskelbė, kad gimnazijų žemesnėse klasėse paliekama religijos mokymui tik viena pamoka savaitėje. Pasiteiravus paaiškėjo, kad Švietimo tarėjas tai parašė generalkomisariato įsakymu. Vyskupų vardu buvo atsakyta platesniu raštu, nurodant to potvarkio teisinį netikslumą, nenaudingumą jaunimui ir todėl visuomenei ir prašant jį atšaukti. Potvarkis nebuvo formaliai atšauktas, bet nebuvo ir vykdytas — ir toliau paliktos visose klasėse tikybos dvi pamokos savaitėje.

Ir kunigų seminarijos ruošėsi pradėti mokslo metus normaliu laiku. Telšių ir Vilkaviškio vyskupai apsisprendė atkurti savas seminarijas. Kaune liko iki 1940 metų buvusi tarpdiecezinė Kauno, Kaišiadorių, Panevėžio vyskupijų seminarija ir Teologijos-Filosofijos fakultetas. Rugpiūčio 6-7 dienos vyskupų konferencijoje buvo nutarta apie seminarijų veiklą nieko nepranešti vokiečių okupacinei valdžiai, iš jos nieko neprašyti, įvairius reikalus, kokie iškiltų, tvarkyti su lietuviais tarėjais. Tačiau rugsėjo pradžioje, keliomis dienomis prieš pradedant Kauno seminarijai mokslo metus, buvo gautas iš Kauno miesto komisaro Kramerio, kurio pareigos buvo paralelės miesto burmistro (mayor) pareigoms, raštas rugpiūčio 23 dienos data, adresuotas Kauno kunigų seminarijos rektoriui, kuriame rašoma (vertimas iš vokiečių kalbaos): "Mane pasiekia gandai, kad Kaune organizuojama kunigų seminarija. Aš turiu pareikšti, kad iki karo pabaigos toki kursai nepageidaujami". Tuo metu seminarijos rektorium buvau dar aš, vicerektorius buvo tėvas S. Gruodis, SJ. Šis komisaro Kramerio raštas kai kuriuos profesorius sujaudino, buvo siūlyta greitai daryti kokių nors žygių

reikalą išsiaiškinti. Aš tačiau pareiškiau, kad ne tokios instacijos, kaip miesto Komisaro kompetencija, kištis į seminarijos reikalus, jam reikia tai parodyti, jokių žygių nedarysime ir rugsėjo 12 dieną, kaip buvo nutarta ir paskelbta, pradėsime mokslo metus. Buvo aišku, kad miesto komisaras savo iniciatyva to rašto nerašė, tačiau ne mūsų reikalas ieškoti to rašto šaltinio. Mokslo metus pradėjome, jokių obstrukcijų iš Kauno miesto komisaro nei kitų instancijų nejautėme. Dėl finansinės paramos — profesorių algoms ir kitiems reikalams tarėmės taip pat ne su vokiečiais, o su švietimo ir finansų tarėjais.

Apie tą patį laiką, rugpiūčio pabaigoje, buvo pašaukti pas Generalkomisarą Renteln Kauno ir Vilniaus universitetų atstovai, kuriem buvo pareikšta, kad iki karo pabaigos visos jėgos turinčios būti mobilizuotos karui ir darbui, kad universitetai negalės veikti. Ir čia lietuvių atsakymas buvo šaltas, atkaklus, ir universitetai veikė.(21)

3. 1941 m. spalio 7-8 dienomis vėl susirinko Lietuvos vyskupų konferencija. Jos programoje buvo: žygis žydų reikalu, raštas Rytų krašto generalkomisarui Lohse, atsakymas Švietimo tarėjui tikybos mokytojų skyrimo klausimu, katalikų organizuotumo klausimas.

Iš Kauno-Vilijampolės geto buvo aliarmuojančios žinios, kad ten viešpataująs teroras, kad geto gyventojai skirstomi į dvi grupes nežinomam tikslui, esą labai negerų gandų. Tuoj konferencijos pradžioje buvo bandyta siųsti pas generalkomisarą vyskupų konferencijos delegaciją, bet ir šį kartą buvo atsakyta, kad generalkomisaras esąs taip užimtas, jog negalįs priimti. Tada konferencijos vardu vyko pas vyriausią generalinų tarėją gen. Kubiliūną vyskupas V. Brizgys. Čia tačiau buvo tik tiek sužinota, kad žydų klausimą vokiečiai yra rezervavę sau ir lietuvių instancijoms neleidžiama į tai kištis. Jeigu tarėjai galėtų ką

padaryti, jie padarytų ir niekieno neraginti. Visi gerai žinojome vokiečių elgesį su žydais Vokietijoje ir kituose jų užimtuose kraštuose ir todėl neturėjome iliuzijų. Žydus gelbėti atsirado neorganizuotos iniciatyvos — pavienių asmenų, šeimų. Organizuota vieša veikla buvo neįmanoma. Pasitarę ėmėme veikti per kunigus. Apie tai plačiau šio rašinio pabaigoje — skyriuje žydų klausimu.

Nutarta parašyti Rytų Krašto generalkomisarui Lohse raštą, prašant nekliudyti ryšių su Apaštalų Sostu-Vatikanu sudaryti sąlygas, kad galėtų grįžti Apaštališkasis Nuncijus, grąžinti bolševikų atimtas bažnytines nuosavybes, leisti nors vieną katalikišką laikraštį ir nekliudyti gauti Vatikano leidinius Acta Apostolicae Sedis ir Osservatore Romano.

Švietimo tarėjas pranešė, kad, skiriant į mokyklas tikybos mokytojus, turi būti apie tai pranešta Švietimo tarėjui, o pareigas eiti galėsią tik gavę iš jo pritarimą. Vyskupai pasisako pasilieką prie Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 dienos buvusios tvarkos: paskirtus tikybos mokytojus kurijos praneša atitinkamam apskrities mokyklų inspektoriui, tas praneša Švietimo ministerijai. Mokytojas pradeda eiti pareigas, gavęs vyskupo pranešimą ir nelaukdamas Švietimo ministerijos patvirtinimo. Vyskupai šioje konferencijoje pakartotinai patvirtino jau anksčiau buvusią praktiką, kad tikybos mokytojais, reikalui esant, gali būti skiriami ir pasauliečiai. Pirmiau praktikoje būdavo skiriami tik mokytojai. Šį kartą nutarta, kad tokie kandidatai į tikybos mokytojus turi būti ne mažiau penkių gimnazijos klasių bendro išsilavinimo, iš tikybos turėtų išlaikyti egzaminus visos gimnazijos tikybos programos, jeigu kuris gimnazijos nebaigęs.

Šioje konferencijoje vyskupai nutarė siekti, kad kiekvienas lietuvis katalikas priklausytų nors vienai katalikiškai organizacijai ar brolijai, o jos visos kad susijungtų į vieną centrinę sąjungą.

Šia proga verta pastebėti, kad vyskupai ir šį kartą, atsakydami Švietimo tarėjui į tikybos mokytojų skyrimo procedūrą, kaip visais kitais atvejais tiek rusų, tiek dabar vokiečių okupacijoje, vadovavosi dėsniu ir jį ne kartą priminė pasaulinės vyriausybės instancijoms, kad okupuotame krašte lieka veikti, pagal tarptautinę teisę, to krašto įstatymai. Nei okupacinė valdžia, nei jai talkinančios vietinių žmonių instancijos nėra kompetentingos leisti įstatymus. Gi leidžiami įvairūs potvarkiai negali prieštarauti krašto įstatymams.

Spalio 10 dieną buvo išsiųstas į Romą arkivyskupo metropolito J. Skvirecko pranešimas. P. Pijui XII apie buvusius rusų komunistų okupacijos davinius. Raštas Vatikaną pasiekė.(22)

Po šios vyskupų konferencijos buvo pasiųstas generalkomisarui Kauno miesto komisaro Kramerio raštas, gautas prieš mėnesį laiko Kauno seminarijos reikalu. Kartu buvo įteiktas ir raštas, adresuotas generalkomisarui, paaiškinantis, kad vyskupų supratimu kalbėti tokia tema, kaip kunigų seminarijos veikimas, yra ne miesto komisaro kompetencija, kad Kauno kunigų seminarija ne organizuojama, o veikia jau daugiau kaip 300 metų, veikė net rusų bolševikų okupacijos metu, o dabar tik pradeda naujus mokslo metus normaliu laiku; kad Kauno seminarija nėra jokie "kursai", o yra aukštoji mokykla, su kuria kartu veikia ir Teologijos-Filosofijos fakultetas, kaip valstybinio universiteto dalis; kad jo veikla ir santykis su universitetu yra tarptautinės teisės-Konkordato srities klausimas. Šiame rašte nieko neprašome iš generalkomisaro, o yra tik informacija apie Kauno kunigų seminariją ir netiesiogis atsakymas į Kauno miesto komisaro raštą.

Po šio rašto, praėjus porai mėnesių, buvo gautas generalkomisaro atsakymas, kad seminarijai leidžiama veikti, nors tokio leidimo nebuvo prašyta.

Matyt, kam nors nepatiko tokie santykiai tarp Lietuvos katalikų hierarchijos ir civilinės valdžios (Zivilverwaltukngo), tokių gandų buvo. 1941 m. spalio mėnesio pabaigoje, buvo toks juokingas įvykis. Vieną rytą, apie 8 valandą, skamba asmeninis arkivyskupo metropolito J. Skvirecko telefonas. Atsiliepė pats arkivyskupas. Kažkas vokiškai jam sako, kad šiandien 9 valandą, taigi už valandos, jo laukia generalkomisaras. Tą dieną vyskupas pagelbininkas buvo kažkur išvykęs. Nors toks šaukimas atrodė gana įtartinas, bet, pašaukus telefonu generalkomisariatą, iš ten buvo atsakyta, kad generalkomisaras laukią ir ne ko kito, o asmeniniai arkivyskupo. Arkivyskupas manydamas, kad generalkomisaras turįs ką nors labai ypatingo pasakyti, nors pats laisvai kalbėjo vokiškai, pasiėmė kartu generalvikarą prel. prof. K. Šaulį, savo asmeninį sekretorių kan. S. Ūsorį ir nuvyko visi trys. Generalkomisarą rado laukiantį, bet tas labai nustebo, kad arkivyskupas atvyko su palydovais. Atsiprašęs paliko svečius, išėjo ir grįžo tik už kokių 20 minučių su dviem palydovais iš savo įstaigos personalo. Atrodė, kad šis susitikimas ir generalkomisarui buvo kažkieno padiktuotas. Pasikalbėjimas buvo be jokio turinio, neįdomus. Po to buvo laukta, kad generakomisaras arkivyskupą revizituos, bet nerevizitavo.

Partijos ir Ziviverwaltungo nepalankus nusiteikimas Bažnyčiai buvo jaučiamas nuo pat okupacijos pradžios. Kaip aplamai lietuviškiem, taip ir Bažnyčios reikalam palengvino ta aplinkybė, kad savo tarpe nesutarė Zivilverwaltungas, GESTAPO ir Karo komendantūra. Karo komendantas buvo kultūringas berlynietis generolas Justas, jo štabo viršininkas buvo pulkininkas Baur — austras ir aiškus katalikas. GESTAPO viršininkas buvo pulkininkas Jaegeris gana sukalbamas. Jo štabe buvo trys savotiškai įdomūs asmenys: majoras Schmitzas, Kauno gyventojams iš

anksčiau žinomas leitenantas dr. Scholzas, prieš karą buvęs Vokietijos ambasadoje tarnautoju ir vienoje Kauno gimnažijoje mokęs vokiečių kalbos, ir korporalas Muelleris. Per juos buvo išgelbėtas ne vienas lietuvis iš įvairių painiavų.

Lapkričio 1 dieną gautas laiškas iš Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo Maglione, kuriuo perduodama P. Pijaus XII užuojauta lietuvių tautai ir kartu pranešama, kad seminarijos reikalams siunčia teologinių knygų.(23)

4. Artėjant žiemai, vokiečių civilinė valdžia (Zivilverwaltungas) pasikėsino į bažnyčias. Gruodžio pradžioje buvau raštu pašauktas atvykti į generalkomisaro įstaigą. Sveikatos skyriaus viršininkas man aiškino, kad Lietuvoje prasidėjusi dėmėtoji šiltinė (Flecktifus). Tai nebuvo išgalvota. Tą faktą mes jau žinojome; epidemija plito ypač aplink karo belaisvių stovyklas. Viršininkas parodė man žemėlapyje epidemijos paliestas vietas. Kad sukliudžius epidemijos plitimą, reiktų uždaryti bažnyčias. Jis sakė mane pakvietęs tuo tikslu, kad šį įsakymą aš praneščiau kitiems Lietuvos vyskupams. Aš paaiškinau, kad tai ne mano ir ne arkivyskupo reikalas, o civilinių valdžios įstaigų. Čia pat pasakiau jam savo nuomonę, kad epidemijai mažiausia pavojingos yra bažnyčios, mažiau negu teatrai, kavinės, mokyklos. Eidami į bažnyčią žmonės apsiprausia, velkasi išeiginius rūbus, žiemos metu mūsų bažnyčios šaltos, šiai epidemijai mažiausia pavojingos. Nepaisant pakartotino aiškinimosi raštu, vokiečiai pradėjo skelbti, kurios bažnyčios turinčios būti uždarytos. Buvo atsakyta išsamiu raštu, kad kovai su šia epidemija žmonėms reikia daugiau kuro, muilo, maisto, kad žmonės galėtų palaikyti švarą, būtų atsparesni, kad epidemijos paliestose vietose reikia uždaryti kino teatrus, kavines, o ne bažnyčias. Keliose vietose vokiečių valdininkai bažnyčias uždarė ir

užantspaudavo. Jausdami tačiau žmonių nepasitenkinimą, netrukus jas vėl atidarė. Didesnis nesusipratimas buvo užregistruotas tik Kaune, Šv. Kryžiaus, Karmelitų bažnyčioje. Buvo bendras įsakymas uždaryti Kaune visas bažnyčias, bet to įsakymo niekas nepaisė. Vieną sekmadienį, 7 valandą rytą, kunigui vikarui išėjus mišioms prie altoriaus, priėjo prie jo pasaulietis ir sako vokiškai kunigui, kad šis lieptų žmonėms išeiti iš bažnyčios. Kunigas ir sako žmonėms lietuviškai: šis ponas liepia jums visiems išeiti iš bažnyčios. Tada anas pasaulietis sako piktai kunigui: nesakyk, kad aš liepiu išeiti, o kad tu liepi, ir pats pradėjo reikalauti, kad žmonės eitų iš bažnyčios. Kai kurie žmonės tvirtino, kad tai buvęs rusų okupacijos metu enkavedistas, dabar gi tas pat esąs jau vokiečių tarnyboje. Žmonės jį apstumdė ir išmetė lauk iš bažnyčios. Rytojaus dieną buvo gautas Kauno kurijoje iš GESTAPO raštas, reikalaujantis nubausti Šv. Kryžiaus parapijos kleboną už niekinimą pareigas einančio tarnautojo. To nepadarius, klebonas būsiąs suimtas. GESTAPui buvo atsakyta, kad tą valandą bažnyčioje klebono nebuvo, jis to incidento visai nežinojo, joks valdininkas į kleboną nesikreipė, tariamąjį tarnautoją žmonės atpažinę kaip buvusį NKVD agentą, dabar atėjusį trukdyti pamaldas net prie altoriaus; tuo pasipiktinę, žmonės užsidegę ir išvarę jį iš bažnyčios. Kurija įspėsianti tik vikarą, kad jis pats pat pradžioje nesustabdė incidento, išvarydamas iš bažnyčios jį, trukdantį prie altoriaus įsibrovėlį. GESTAPO teiravosi vieno kunigo, ar kurijos įspėjimas kunigui laikomas didele bausme. Kunigas atsakęs, kad kunigo tarnybinis įspėjimas yra nemažesnės reikšmės, kaip tarnybinis įspėjimas kariškiui. GESTAPO nusiramino, ir tas incidentas nebuvo daugiau minimas. Netrukus GESTAPO parašė kurijai, kad jų ankstenis raštas buvęs parašytas generalkomisariato įsakymu, tarsi norėdami pasakyti, kad ir anas įsibrovėlis buvo siųstas į bažnyčią ne

GESTAPO, o generalkomisariato. Po savaitės kitos buvo atšauktas įsakymas uždaryti bažnyčias, motyvuojant tuo, esą epidemijos pavojus praėjęs.

1941 m. gruodžio 22 dieną arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas ir aš pasiuntėme laišką P. Pijui XII Kalėdų proga. Laiškas Vatikaną pasiekė.(24) Į šį laišką gavome kardinolo Maglione, Vatikano Valstybės sekretoriaus, laišką sausio mėn. 26 d. data, Popiežiaus vardu dėkojantį už mūsų laišką.(25)

1942 metais, nors nesikartojo praėjusių metų nesusipratimai, tai atsirado naujų.

Nors tai ir nereikšminga, bet pilnumui verta paminėti vieną faktą. Vasario mėnesio pradžioje Kaune pradėjo plisti gandas, kad kažkas nepaprasto įvykę Girkalnio bažnyčioje, žmonės pradėjo kalbėti apie apsireiškimus. Išmintingai pasielgė Raseinių policijos viršininkas, kad, vos tą gandą išgirdęs, nuvyko į Girkalnį ir užrašė įvykyje dalyvavusių ar liudininkų pasakojimus. Netrukus ir arkivykupas pasiuntė tris kompetentingus kunigus ištirti gandą vietoje. Viską kartu sudėjus, buvę taip, kad vieno asmens poelgis, neturintis tokio tikslo, sukėlė keliolikos žmonių nesupratimą ir įvairius spėliojimus. Tą nuotaiką pasigavęs, anas asmuo, prie jo dar prisidėjo viena "regėtoja", ir juodu jau sąmoningai fabrikavo ir skleidė "šventą melą", gal ir gera intencija, tai vis tiek melą. Kauno kurijai į tai reagavus, gandas nutilo.

5. Iškilo naujų nesusipratimų tarp vyskupų ir vokiečių civilinės valdžios (Zivilverwaltungo). Vasaros pradžioje generalkomisaras įsakė Švietimo tarėjui **nutraukti sumas Teologijos-Filosofijos fakultetui ir tikybos mokytojams.** mokyklose. Universitetas gavo pasiūlymą Teologijos-Filosofijos fakultetą išjungti iš universiteto. Universiteto rektorius Gravrogkas ir kitų fakultetų dekanai griežtai

pasisakė prieš tokį siūlymą, pareikšdami, kad tai ne jų kompetencijoje. Švietimo tarėjas atsiuntė konfidencialiai asmenį jo vardu supažindinti mane, fakulteto dekaną, su gautu raštu, prašydamas parašyti stiprų atsakymą. Tokį raštą greitai parašiau, paaiškindamas, kad Teologijos-Filosofijos fakultetas yra konkordato — sutarties tarp Lietuvos vyriausybės ir Vatikano objektas, ir mes neturime teisės šį klausimą apskritai svarstyti, o tuo labiau sutartį laužyti. Žinoma, toks atsakymas nepaveikė generalkomisaro, kad jis aną įsakymą Švietimo tarėjui atšauktų. Be generalkomisaro žinios, susitariau su Švietimo ir Finansų tarėjais ir fakultetui priklausančios sumos nuo dabar buvo mokamos ne per universitetą, o betarpiai fakulteto dekanui.

Birželio 16 dieną mirė vyskupas Juozapas Kukta, Kaišiadorių vyskupas.

6. Labai jautrus klausimas iškilo, vokiečių civilinei valdžiai (Zivilverwaltungui) paskelbus įsakymą iki rugsėjo mėnesio 15 dienos **registruotis visiems Lietuvoje esantiems lenkams** ir lenkiškos kilmės Lietuvos piliečiams. Vyskupai per kunigus leidome gandą, raginantį, kad niekas nesiregistruotų. Tačiau sąrašus pradėjo sudarinėti patys vokiečiai per savo agentus. Tai buvo kelias visokiam kerštui, priemonė, kas žino kokiam pašaliečiui apspręsti žmogaus tautybę. Pagaliau toje pačioje valstybėje visokių tautybių lojalūs žmonės yra lygiateisiai. Vokiečių valdžia paskelbė vietas, į kurias tokie suregistruoti bus surinkti. Visi supratome, kad tų žmonių laukia tas pats likimas, kaip ir žydų. Nebuvo jokio užtikrinimo, kad į tokius sąrašus nepaklius asmenys, šeimos, savo kilme neturį nieko bendro su lenkiškumu, kad tai bus pretekstas vokiečiams naikinti lietuvius masiniai, kaip darė rusai. Pradėjo ateiti žinios jau apie suimtas šeimas ir išvežtas į Ežerėčio durpyną,

Suvalkijos pusėje, netoli Kauno, sunkiems darbams. Tokių suimtųjų turtą pasisavina vokiečiai.

Taip pat šią vasarą vokiečiai uždarė Vilniaus kunigų seminariją. Areštavę arkivyskupą Romualdą Jalbrzykowskį, uždarė tėvų marijonų vienuolyne Marijampolėje, seminarijos profesorius internavo Išlaužo ūkyje, tarp Garliavos ir Pakuonio, klierikus, kuriuos pagavo, išvežė į Vokietiją darbams.

7. Tokiose nuotaikose spalio **6-8 dienomis Kaune susirinko metinei konferencijai Lietuvos vyskupai.** Tarpe daugelio eilinių pastoracijos klausimų, šiuodu buvo svarbiausi: vienas — konferencijos vardu paruošti išsamų raštą vokiečių okupacinei valdžiai. Jame pasakyti atvirą tiesą, bet rimtu ir neužgaunančiu tonu. Visų kartu aptartas turinys ir pradėtas redaguoti dar vykstant konferencijai. Kol raštas buvo galutinai suredaguotas, paruoštas, truko kelios dienos. Spalio 13 dieną raštas buvo įteiktas generalkomisariatui, karo komendantūrai ir GESTAPO.

ARCHIEPISCOPUS
et
METROPOLITA KAUNENSIS
Nr. 1785

Ponui generaliniam komisarui Kaune
pirmąjį generalinį tarėją

Lietuvos katalikų vyskupai savo metinėje konferencijoje apsvarstė Lietuvos katalikų gyvenimą liečiančius klausimus. Vyskupai rado reikalą kai kuriuos didesnės svarbos klausimus išdėstyti Ponui Generaliniam Komisarui, tikėdami, kad jų teigiamas išsprendimas nebus delsiamas.

1. Bažnytinės nuosavybės reikalu. Įvairiomis progomis buvo skelbiama, kad netrukus bus atstatytos nuosavybės teisės. Visiems lietuviams, taigi ir jų vyskupams, šis klausimas yra labai aktualus. Nepaslaptis, kad beveik visa bažnytinė ir katalikiškų draugijų nuosavybė bolševikų buvo nacionalizuota, t.y. atimta. Lietuvos vyskupai jau ne pirmą kartą pareiškia, kad tokio nusavinimo katalikai nelaiko teisėtu. Nuosavybės teisės gerbimą mes katalikai laikome krikščioniškos civilizacijos pasireiškimu. Nuosavybę pripažįsta visos Europos tautos, ji pripažįstama ir Reiche. Mes pabrėžiame, kad į nuosavybės klausimą Katalikų Bažnyčia žiūri ne tik kaip į ekonominį klausimą. Nuosavybės gerbimas yra natūralios ir krikščioniškos dorovės postulatas, sustiprintas pozityvia Dievo teise.

Lietuvos visuomenė, smerkdama bolševizmą, smerkia visą jo palikimą, taigi ir nuosavybės atėmimą, bolševikų įvykdytą.

Yra žinių, kad vokiečių civilinės valdžios atstovai svarstą Lietuvos bažnytinių žemių reformos klausimą. Bažnytinių žemių reforma Lietuvos vyskupų tarpe yra laikoma pribrendusiu reikalu, bet Lietuvos vyskupai pareiškia, kad tokia reforma yra galima tik susitarus su Apaštalų Sostu.

Bolševikai yra atėmę iš kurijų ir parapijų įvairius dokumentus, metrikų knygas ir archyvus. Tai buvo padaryta ne dėl valstybinio reikalo. Parapijos ir kurijos valstybei reikiamas žinias yra suteikusios. Iš kurijų ir parapijų perimti archyvai ir metrikų knygos yra būtinos bažnytiniams reikalams. Šią nuosavybę grąžinti kurijoms ir parapijoms prašome be atidėliojimo.

Mus pasiekia žinia, kad žadama tam tikrą grupę Lietuvos piliečių iškelti iš jų nuo amžių gyventų vietų kažkur kitur, tą iškėlimą rišant su jų nuosavybės atėmimu, perduodant ją kitiems ir taip prasilenkiant su aukščiau

pareikštais nuosavybės dėsniais. Tai kelia suprantamą ir visai nepageidaujamą nerimą visuomenėje. Mes netikime, kad to reikalautų žymi lietuvių tautos dalis ar jos interesai, kad pagaliau tai būtų reikalinga gerai karo sėkmei. Mes visai prileidžiame, kad ir lietuvių tarpe gali atsirasti pavienių asmenų, kurie, nepaisydami krikščionių dorovės dėsnio: "Nedaryki to kitam, ko nenori, kad tau kiti darytų", kartais gali pasielgti visai nepateisinamai. Tuo labiau mes prileidžiame, kad kitataučių tarpe gali atsirasti ir atsiranda visuomenei kenksmingų kurstytojų, kurie už savo darbus užsitarnauja net ir nuosavybės atėmimo bausmės. Tačiau dauguma tariamų kitataučių yra be savo kaltės nutautinti lietuviai. Savo elgesiu jų labai retas yra užsitarnavęs bausmės. Daug daugiau galima pasiekti gero, duodant jiems progą ir galimybę grįžti prie savo tėvų ir senelių tautybės ir kalbos, negu juos pašalinant iš savo tarpo.

2. Nemaža lietuvių darbininkų yra išvykusių į Reichą darbo talkon, vedami kovos prieš bolševizmą šūkio. Išvykusiųjų žymi dalis yra praktikuoją katalikai. Juos kviečiant darbo talkon, tarpe kitų dalykų pakartotinai buvo žadama, kad lietuviai kunigai aprūpina jų religinius ir dvasinius reikalus. Mes su skausmu konstatuojame išvykusiųjų į Reichą darbininkų visuotinį nusiskundimą, kad šis pastarasis pažadas iki šiol yra neištesėtas. Episkopato numatyti kunigai iki šiolei negavo leidimo savo tautiečiams patarnauti. Turėdami pareigą aprūpinti savo tautiečių visus religinius reikalus, mes negalime šio dalyko nepriminti. Prašydami Poną Generalinį Komisarą padaryti šiuo reikalu atitinkamų žygių, mes tikimės, kad atitinkami Reicho organai šį klausimą tinkamai išspręs.

3. Mus skaudžiai paliečia sumanymas reikalauti, kad Lietuvos abiturientai atlikinėtų darbo prievolę ne

Lietuvoje, o kur kitur, be savo gimdytojų bendros globos, be religinės ir dorovinės pagalbos, kurios savo amžiuje jie taip labai yra reikalingi. Dar skaudesnis dalykas būtų siųsti kur nors iš savo krašto darbo prievolei mergaites. Tokia tvarka jų sveikatai ir dvasinei gerovei atsilieptų dar skaudžiau negu berniukams. Tų jaunuolių išsiuntimas svetur būtų lygus pažeidimui prigimtos gimdytojų teisės globoti savo vaikus. Pasakydami šias mintis, mes išreiškiame ne tik savo, bet ir šio jaunimo gimdytojų visuotinį nerimą ir susirūpinimą. Lietuviai tėvai ir dabar negali užmiršti to būdo, kuris buvo pavartotas, verbuojant į talką nepilnamečius jaunuolius degtine, tabaku ir t.t. Visa Lietuvos visuomenė ir mes su jais esame įsitikinę, kad visi tie jaunuoliai ir jaunuolės darbo prievolę gali atlikti savo krašte su didžiausia nauda ne tik savo kraštui, bet ir Reichui.

4. Vyskupų Konferencija buvo supažindinta su Teologijos fakulteto praėjusių 1941-1942 studijų metų eiga. Tuo susirūpinę, vyskupai konstatavo, kad ištisus mokslo metus šio fakulteto darbas buvo kliudomas. Nepaisant oficialių ir pakartotinų pažadų leisti lietuviams švietimo srityje visai autonomiškai tvarkytis, Teologijos fakultetas sutinka sunkumų, kurių dar iki šiolei nėra pavykę pašalinti. Pakartotinai prisimindami, kad Kauno V. D. universitete nuo pat jo įsikūrimo pradžios Teologijos fakultetas konkordato ir Lietuvos įstatymų yra garantuota šio universiteto dalis, Lietuvos vyskupai pareiškia, kad jie, remdamiesi ir teisine būkle, ir Lietuvos katalikų reikalais, negali Teologijos fakulteto teisinio charakterio keisti ir jo atsižadėti.

Šia proga mes atsimename ir Lietuvos universiteto reikalą. Kauno ir Vilniaus universitetai yra vienas didžiausių lietuvių tautos laisvo gyvenimo kultūrinių

laimėjimų. Užtat nenuostabu, kad Lietuvoje nėra luomo ir asmens, kuris nesisielotų jų klestėjimu. Kiekvienam lietuviui atrodo, kad ne tik lietuvių tauta, bet ir visi linkintieji lietuvių tautai gero turėtų šių universitetų veikimą remti.

5. Prasidėjus naujiems mokslo metams, Lietuvos vyskupams paaiškėjo, kad gimnazijose yra uždrausti religiniai būreliai. Jeigu kitų objektų būreliuose leidžiama moksleiviui pagilinti mėgstamą mokslo sritį, tai tuo labiau jaunimas turėtų rasti nemažiau galimumo religiniuose būreliuose pagilinti religinį žinojimą ir dorinį išsiauklėjimą. Šiame nelygiame religijos objekto traktavime su kitomis disciplinomis jaunimas, jų gimdytojai ir visa katalikiškoji visuomenė įžiūri tikybos varžymą, kuriam ji yra labai jautri po bolševikiško režimo pergyvenimų.

6. Nuo pat bolševikų iš Lietuvos išėjimo, už ką Reicho armijai visada liksime dėkingi, yra daromi pakartotini žygiai atgauti katalikams nors minimumą jų turėtos gausios spaudos. Su laikinaja Lietuvos Vyriausybe ir su karine Reicho Vyriausybe buvo jau susitarta. Pasikeitus Lietuvoje valdžiai, šis reikalas užkliuvo ir iki šiai dienai dar tebėra neišspręstas. Lietuvos katalikiška visuomenė stebisi, kad krašte yra net liuksusinės spaudos, tarnaujančios visai nedidelei žmonių grupei, kai tuo tarpu katalikai neturi absoliučiai jokio spaudos organo. Prisimindami, kad beveik absoliučią Lietuvos gyventojų visumą sudaro savo tikybą branginą katalikai, mes pakartoţinai pareiškiame, kad katalikų būtiniausius reikalus patenkinti yra reikalinga spauda. Iki šiolei mes esame prašę tik minimumo: vieno savaitraščio liaudžiai ir vieno mėnesinio žurnalo, skirto dvasiškijai ir katalikiškai akademinei visuomenei. Jeigu randama galimybės ir reikalo spaudos srityje patenkinti

mažesnės vertės reikalavimus, tai tuo labiau turėtų būti patenkintas šis būtinas reikalas.

Savo spaudai katalikai turi ir savo spaustuvių. Jos buvo įsigytos katalikiškos visuomenės lėšomis, surinktomis aukų, paskolų ir kitais būdais. Ant to turto guli prievolė atlikti kai kurias pareigas: už aukotojus laikyti mišias, jiems veltui duoti kai kuriuos leidinius, išmokėti skolas. Dabartiniai šio turto administratoriai tų pareigų nepildo ir negali pildyti. Bolševikai, sekdami savo sistemą, galėjo lengva širdimi svetimą turtą grobti, jį naikinti. Bet tokia tvarka neturėjo pasilikti toliau. Katalikų spaustuvės neatidėliotinai yra grąžintinos jų savininkams.

7. Katalikų tikybos išpažinimas reikalauja Bažnyčiai jos srityje veikimo laisvės. Jeigu nebūtų ir Konkordato su Apaštalų Sostu, tai Bažnyčiai vis dėlto priklauso teisė turėti laisvę kurti katalikiškas organizacijas, kurių pagalba patenkintų su Bažnyčios gyvenimu susijusius reikalus. Komunistai, paskelbę kovą Dievui ir visam, kas yra šventa, negalėjo pakęsti ir katalikiškų organizacijų. Sugriovę organizacijas, jie atėmė ir jų turtą. Bažnyčia yra tų organizacijų vadovė, globėja ir ji negali nereikalauti, kad Lietuvoje ir čia būtų atstatyta teisėta padėtis, kad būtų leista veikti organizacijoms ir būtų grąžintas jų turtas.

Suglaustai išdėstęs šiuos gyvybinius Lietuvos katalikų reikalus, Episkopatas reiškia viltį, kad Ponas Generalinis Komisaras padarys žygių iškeltus klausimus artimiausiu laiku palankiai išspręsti.

(pas.) Dr. Joseph Graf Skvireckas,
Vyskupų konferencijos pirmininkas

(pas.) Dr. V. Padolskis,
Vyskupų konferencijos sekretorius

Tos pačios konferencijos metu buvo paruoštas ir spalio mėnesį išsiųstas platesnis raštas. P. Pijui XII — pranešimas apie 1941-1942 metų veiklą ir bendrai Lietuvos gyvenimą. Raštas Vatikane buvo gautas.(26)

Spalio 11 d. Kaune Įgulos-šv. Mykolo bažnyčioje man teko laikyti mišias, teikti Sutvirtinimo sakramentą ir ta proga pirmą kartą paskelbti vyskupų konferencijos nutarimą vadinamu lenkų reikalu, paraginti lietuvius pasipriešinti tokiam vokiečių valdžios žygiui. Už poros dienų šį vyskupų konferencijos nutarimą ir mano pareiškimą bažnyčioje kartojo Londono BBC radio. Kaip ta žinia taip greitai pasiekė Londoną, man nežinoma, bet pergyvenome tam tikrą įtampą, laukdami kokių nors represijų iš vokiečių pusės. Tačiau tiesioginės reakcijos nebuvo.

Tuo pačiu laiku darė žygių ir pasauliečiai. Po kolektyvo paruoštu raštu pasirašyti buvo prikalbėti buvęs Lietuvos prezidentas Kazimieras Grinius, buvę ministeriai kunigas Mykolas Krupavičius ir Jonas Aleksa. Į šį jų žygį generalkomisaro reakcija buvo greita ir griežta: įsakyta visus tris išvežti į Stutthofo koncenctracijos stovyklą. Sujudome visi. Aš pakartotinai lankiausi ir GESTAPO, ir karo komendantūroje. Atrodo, kad žygiai padėjo. Po ilgesnių derybių prezidentas K. Grinius paliktas Lietuvoje, gi du buvę ministeriai ištremti iš Lietuvos, kurį laiką buvę GESTAPO priežiūroje Rytprūsiuose, vėliau ministeris J. Aleksa apgyvendintas Berlyne, ministeris kunigas Krupavičius — Regensburge, Basųjų Karmelitų vienuolyne. Šia proga teko išgirsti vieną smulkmeną aukščiau minėto vyskupų konferencijos rašto generalkomisarui adresu. Pirmasis generalinis tarėjas generolas P. Kubiliūnas lankėsi pas generalkomisarą užtarti minėtus tris, pasmerktus į Stutthofą. Sugrįžęs jis maždaug šitaip atpasakojo generalkomisaro žodžius: "Prašyti,

reikalauti visko galima, galima net protestuoti, bet negalima koliotis. Vyskupai parašę tiek, kiek dar niekas nedrįso vokiečiams pasakyti, tačiau tokiu tonu, kad skaitydamas jis raudęs, bet nėra kaip už tai keršťauti. Imdamasis už tokį raštą kokių nors represijų, jis galėtų sudaryti įspūdį pats veikiąs prieš Reicho interesus".

Po vyskupų konferencijos ir aukščiau minėto rašto, praėjus mėnesiui, buvo gautas iš generalkomisaro sekantis atsakymas:

Kauen, den 9 November 1942

DER GENERALKOMISSAR
IN KAUEN
Nr. 1726

An den
Erzbischof und Metropoliten von Kauen
Hernn Dr. Joseph Graf S k v i r e c k a s,
Kauen.

Ich bestaetige. den Eingang des Schreibens von 13.10.42, das mir am 17.10.42 durch den Ersten Generalrat Herrn General Kubiliunas uebermittelt wurde.

Der Inhalt dieses Schreibens hat mich befremdet.

Es duerfte den Herren Bischoefen Lituaens noch in Errinnerung sein, dass waehrend der verhaeltnissmaessig kurzen Bolschewistischen Herrschaft in Litauen bereits ein grosser Teil der nationalen, kulturellen und religoesen Werte des Landes zerstoert, unzaehlige Einwohner teils nach Sowjetrussland verschleppt, teils — unter diesen eine Anzahl Priester der roemisch - katholischen Kirche — hingemordet wurden. Nur durch das entschlossene Handeln des Fuehrers des Deutschen Reiches und durch die Tapferkeit seiner Truppen wurde eine den Bolschewisten

zweifelsfrei angestrebte restlose Vernichtung Lituaens und seiner Bewohner verhindert durch die schnelle Besetzung des Landes manche bereits dem Unttergange geweihten Werte gerettet und vor allem der Bevoelkerung wieder die Moeglichkeit gegeben, in Ruhe und Frieden unter freizeugiger Gewaehrung des Ausuebung christlichen Religion an die Weiterarbeit bezw. an den Wiederaufbau des Landes gehen. Nur diesem Umstand duerfte es auch zu verdanken sein, dass die Herren Bischoefe Litauen ungestoert und ungehindert zu einer Jahreskonferenz zussammentretten konnten. Der Kampf des Deutschen Reiches und seiner Verbuendeten gegen Bolschewismus dauert an. Ihn zu bestehen, ihn siegreich zu beenden und damit die europeische Kultur vor der Zerstoerung zu bewahre, erfordert — auch dies duerfte den Herren Bischoefen Litauens bekannt sein — den Einsatz allen verfuegbaren Kraefte. Dieser Kampf erfordert aber ferner auch die Zuruecksteltung aller Probleme, deren Verwirklichung nicht als kriegswichtig oder gar kriegsentscheidend unzusehen ist. Diese vom Fuehrer des Deutschen Reiches mehfach herausgestellten Grundsaetzen gelten selbsverstaendlich auch fuer die zur Zeit besetzten Gebiete. Zu meinem Bedauern habe ich aus dem Inhalt des Schreibens von 13.10.42 festellen muessen, dass dort derartige Fragen ausgeworfen werden, deren Beabtwortung ich aus den eben aufgezeichneten Richlinien zur Zeit nicht vorzunehmen in der Lage bin. Insbesondere betrifft dies die Frage der Eingentumsrechte. Soweit das Schreiben aber beachtliche Anregungen enthalten, werde ich ihre Bearbeitung veranlassen.

Eine in Ihrem Schreiben von 13.10.42 niedergelegte tatsachliche Unrechtigkeit moechte ich kurz aufzeichen. Ich habe es begruesst, dass aus dem von mir geleiteten Generalbezirk Litauen sich viele litauische Arbeiter zur

Arbeit im Reich gemeldet haben. Sie haben sich damit in die grosse europaeische Abwehrfront gegen den Bolschewismus eingereiht. Selbsverstaendlich werden diese Arbeiter in Reiche in ihren Glaubensangelegenheiten von den deutschen katholischen Geislichen hinlaenglich betreut. Eine entsendung Litauischer Geislichen ins Reich zu diesem Zweck war nicht beabsichtigt. Eine derartige Zusage ist dementsprechend auch von der in dieser Angelegenheit federfuehrend taetigen Abteilung meines Generalkommissariats niemals gemacht worden. Eine Notwendigkeit hierzu vermag ich auch nicht einzusehen, da — wie ebenfals bekannt sein duerfte — die deutschen katholischen Geistlichen ihre Taetikeit im Reich ohne jede Einschraenkung auszuueben in der Lage sind. Ich weise in diesem Zusammenhang darauf hin, dass religoese Betrauung der Arbeiter anderen Nationen, die zum Teil in weit groessere Zahl als aus Litauen zum Arbeitseinsatz ins Reich kamen, ebenfalls nicht von ihren eigenen, sondern von deutschen Geistlichen hinreichend wahrgenommen wird.

Das gleiche gilt fuer die religioese betreuung der zur Ableistung der Arbeitsflicht eingezogenen Abiturienten und Abiturientinnen.

Ich darf zum abschluss daran erinnern, dass Derr Erzbischof in Kauen mir am 25.9.41 einen und der ihm unterstellten lituaischen Geistlichen Bereiwilligkeit zur Mitarbeit im gemeinsamer Kampf gegen den Bolschewismus zugesagt hatte. Ich gebe der Hoffnung Ausdruck, dass mein Schreiben die Herren Bischoefe anregt, alle ihre Ueberlegungen und Massnahmen auf diesen einen entscheidenden Punkt zu Konzentrieren.

Dr. v. Renteln

Jeigu ir netikslus žodinis vertimas, tai rašto mintys lietuvių kalba maždaug šitaip būtų:

Generalkomisaras
Kaune
Nr. 1726

Kaunas, 1942 m. lapkričio 9.

Kauno Arkivyskupui ir Metropolitui
Ponui dr. Juozapui Grafui Skvireckui
Kaune.

Aš patvirtinu gautą 1942.10.13 raštą, kuris 1942.10.17 buvo man perduotas per Pirmąjį Generalinį Tarėją Generolą Kubiliūną.

Šio rašto turinys mane nustebino.

Ponai Lietuvos vyskupai turėtų dar atsiminti, kad per trumpą bolševikinį viešpatavimą Lietuvoje didelė dalis tautinių, kultūrinių ir religinių vertybių krašte buvo jau sunaikinta, nesuskaičiuoti gyventojai dalinai ištremti į Sovietrusiją, dalinai — jų tarpe tam tikras skaičius ir Romos Katalikų Bažnyčios kunigų buvo išžudyti. Tiktai ryžingu Reicho Fuehrerio sprendimu ir jo kariuomenės narsumu buvo sukliudytas bolševikų neabejotinas beatodairinis Lietuvos ir jos gyventojų sunaikinimas, greitu krašto užėmimu išgelbėtos kai kurios vertybės, jau pasmerktos pražūčiai ir, svarbiausia, gyventojams vėl duota galimybė taikoje ir ramybėje laisvai naudojantis krikščioniška religija, toliau darbuotis krašto atkūrimui. Tik dėka šios aplinkybės ir Ponai Lietuvos Vyskupai gali susirinkti nekliudomi ramiai metinei konferencijai. Vokietijos Reicho ir jo sąjungininkų kova prieš bolševizmą dar vyksta toliau. Tą kovą paremti ją pergalingai užbaigti ir tuo Europos kultūrą apsaugoti nuo sunaikinimo reikalinga — ir tai turėtų būti žinoma Ponams Lietuvos Vyskupams — visų galimų jėgų sutelkimas. Ši kova reikalauja atidėti visas problemas, kurių sprendimas neatrodo kariniai svarbus ar lemtingas. Šie principai, daug kartų Vokietijos Reicho Fuehrerio pareikšti, savaime suprantama, galioja ir laikinai užimtose srityse. Apgailestaudamas 1942.10.13 rašto turinį, turiu konstatuoti, kad ten iškeliami tokie klausimai, į kuriuos atsakymą dėl aukščiau nurodytų principų kol kas aš negaliu duoti. Ypačiai tai liečia nuosavybių teisės klausimą. Kiek tame rašte yra dėmesio vertų klausimų,

pasistengsiu, kad jie būtų apsvarstyti. Jūsų 1942.10.13 rašto norėčiau trumpai pažymėti vieną neteisingą dalyką. Aš sveikinau, kad iš man pavestos Lietuvos Generalinės srities daug lietuvių užsiregistravo darbams į Reichą. Jie tokiu būdu įsijungė į didelį Europos frontą prieš bolševizmą. Savaime suprantama, kad šie darbininkai Reiche bus dvasinai aptarnaujami vokiečių katalikų dvasininkų. Šiam reikalui siuntimas į Reichą lietuvių dvasininkų nebuvo pramatytas. Toks pažadas niekad nebuvo padarytas iš Generalkomisariato atitinkamų instancijų. Aš negaliu įžiūrėti tokio būtinumo, kadangi — kaip turėtų būti žinoma — vokiečiai katalikai dvasininkai Reiche gali eiti savo pareigas be jokių apribojimų. Ryšium su tuo aš nurodau, kad kitų tautybių darbininkų aptarnavimas, kurių darbams atvyko į Reichą daugiau negu lietuvių, yra vykdomas ne jų savų, o vokiečių dvasininkų.

Tas pats galioja religiniam aptarnavimui darbo tarnybai paimtų abiturientų ir abiturienčių.

Užbaigai noriu priminti, kad Ponas Kauno Arkivyskupas 1941.9.25 man pareiškėte savo ir savo kunigų pasiryžimą bendradarbiauti bendroje kovoje prieš bolševizmą. Reiškiu viltį, kad mano raštas paskatins Ponus Vyskupus visus jų svarstymus ir priemones sukoncentruoti į šį vieną lemtingą tašką.

Dr. v. Renteln

Ta pačia linkme ir tais pačiais reikalais, apie kuriuos kalba Lietuvos vyskupų raštas, darė žygių ir lietuviai generaliniai tarėjai, ir Lietuvos universitetų vadovybės, ir kiti pasauliečiai. Kiek tomis pastangomis laimėta, kiek būtų buvę laimėta, neverta spėlioti, daug ką keitė prasidėjusios vokiečių nesėkmės frontuose. Vieną galima pastebėti, kad lietuvių darbininkų aptarnavimui Reiche ne generalkomisaro, o Berlyno sprendimu buvo Kauno arkivyskupo metropolito paskirtas ir pasiųstas į Berlyną salezietis kunigas dr. Jonas Puišys. Jam pavyko ten susikurti gana palankius santykius, kad iš Darbo Ministerijos gavo žinias, kur ir kiek yra lietuvių darbininkų ir juos lankyti.

Berlyne jis turėjo savo įstaigą, kuri daug padėjo ne tik darbininkams Vokietijoje, o ir 1944 metų vasarą ir rudenį į Vokietiją pasitraukiantiems kitiems Lietuvos gyventojams.

Į anksčiau minėtos vyskupų konferencijos raštą Pijui XII buvo gautas 1942 metų lapkričio 15 dieną atsakymas, pasirašytas Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo Maglione, kuriame dėkojama už sveikinimus Popiežiui, už žinias ir raginama padėti išsklaidytoms Vilniaus vienuolėms.(271)

Teko ilgiau pasiginčyti su Generalkomisaro įstaiga *dėl įsakymo atiduoti spalvoto metalo varpus.* Vyskupams griežtai atsisakius tokį įsakymą skelbti ir vykdyti, vokiečių civilinė valdžia įsakė vietų savivaldybėm patikrinti kurioje bažnyčioje kokio metalo yra varpai, ar kuris turi istorinės reikšmės ar ne. Neistorinius spalvoto metalo varpus įsakyta nuimti, bet nebuvo pasakyta, ką su jais daryti. Iš vienur buvo atsakyta, kad varpai yra plieniniai, iš kitur, kad varpai yra istoriniai, dar iš kitur, kad vietoje nėra žmonių nė priemonių varpams nuimti. Kai kur varpai buvo iš varpinių nuimti, bet liko neišvežti. Tačiau, pavyzdžiui, Vilkaviškyje vokiečių atsiųsti darbininkai katedros varpus nuėmę nenuleido kaip nors sveikus žemyn, o iš bokšto išmetė į žemę; krisdami varpai sudužo. (Šia proga prisimena, kad, karui užsibaigus, Regensburge, Dunojaus uoste, liko didelis skaičius varpų, suverstų vienon krūvon. Keliuose teko matyti bažnyčių ir vietų užrašus, kam jie priklausė. Jų buvo iš Prancūzijos ir kitur. Kas su jais nutiko, ar daug jų grįžo į savas bažnyčias, nežinau.)

Dar 1942 metų vasario mėnesį Kauno GESTAPO atsiuntė Kauno kurijai raštą, reikalaujantį žinių apie Lietuvos seseris vienuoles: kiekvienos vardo ir pavardės, amžiaus, užsiėmimo, gyvenamos vietos. Buvo atsakyta trumpu raštu, pasirašytu kurijos sekretoriaus kanauninko J. Bylos, kad kol negrąžinti vienuolynai ir vienuolės negali

susirinkti bendram gyvenimui į savo namus, tol nėra galimybių tokių žinių suteikti. Tuo tarpu vokiečiai išvežė iš Vilniaus dalį vienuolių seserų, gyvenusių viešai savo vienuolynuose, darbams į Vokietiją. Tų pačių 1942 metų lapkričio mėnesį Kauno GESTAPO atsiuntė Kauno kurijai tą patį raštą antrą kartą. Šį kartą buvo atsakyta dar trumpiau: į raštą esame jau atsakę vasario mėnesį ir nėra ko daugiau pasakyti.

Tokiose nuotaikose praėjo 1942 metai. GESTAPO neslėpė savo įtarimo, kad rezistencinei veiklai vadovauja daugiausia katalikai ir buvo galima laukti žiauresnių represijų. Vargiai būtų jų išvengta, bet nesėkmės Afrikos, Rytų fronte turėjo įtakos ir Lietuvoje. Bolševikų partizanai pradėjo reikštis ne tik pafrontėje, o lenkų partizanai visoje Lenkiojoje. Partizanai pradėjo reikštis ir Lietuvoje, kurių nežinomas skaičius buvo nuleistas iš lėktuvų, kiti perėję frontą, pradėjo organizuoti užsislėpusius rusų karius ir pabėgusius karo belaisvius. Nors vokiečiai pasitikėjo, kad Lietuvoje nebus prieš juos visuotino ginkluoto sukilimo, bet suprato, kad reikia kokių nors naujų priemonių.

1943 metų sausio mėnesio 8 dienos raštu Vilniaus arkivyskupas M. Reinys praneša į Vatikaną, kad jam pavyko per tarpininkus susisiekti su arkivyskupu Jalbrzykowskiu, dabar internuotu Marijampolėje Marijonų vienuolyne, kad Vilniaus seminarijos profesoriai internuoti Užupyje, kad 1942 metų rugsėjo 28 dieną pradėjo darbą Kunigų seminarija nauja sudėtimi su 44 klierikais, kad Kauno generalkomisaras raštu klausė, kas tą seminariją leido.(281) Šia proga paminėtina, kad arkivyskupas M. Reinys buvo manęs prašyti vokiečių valdžios leidimą atkurti Vilniuje vokiečių sunaikintą seminariją. Tuo tikslu jis, atvykęs į Kauną, buvo įtikintas, kad,prašydamas leidimo, tikrai jo negaus, o gavus neigiamą atsakymą, tvarkyti seminariją yra daug pavojingiau, negu bandyti vokiečiams nieko nesakius.

Reikėjo surasti kunigų, kurie drįstų bandyti atkurti seminariją, rizikuodami vokiečių represijomis. Buvo sustota prie kunigų L. Tulabos, kaip seminarijai rektoriaus, ir kun. dr. L. Gronio, ryšių tikslams su Švietimo tarėju ir vokiečiais. Arkivyskupas M. Reinys šias nuomones priėmė, ir taip Vilniuje buvo pradėtas mokslas kunigų seminarijoje.

1943 metų sausio 11 dienos raštu Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Maglione pavedė Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui atsiklausti vyskupą Teofilių Matulionį, ar jis sutiktų priimti Kaišiadorių vyskupijos valdymą. Jeigu vyskupas T. Matulionis sutiks, tai nelaukiant bullos - paskyrimo rašto iš Apaštalų Sosto, jį prisaikdinti ir jis jis gali tuojau perimti Kaišiadorių vyskupiją.(291)

10. Legiono mobilizacija ir atgarsiai. Šių metų pradžia atnešė daug nerimo, paskelbus **legiono mobilizaciją.** Kadangi ši mobilizacija nebuvo jokia staigmena, daug apie ją kalbėta, lietuviai buvo pasakę vokiečiams savo nuomones ir sąlygas, tai visuomenės reakcija buvo visuotinai vienoda — niekas nesiregistravo. Vokiečiai jautė, kad vien savo žodžiais lietuvių nuotaikų nepakeis. 1943 m. vasario mėnesio 20 dieną GESTAPO viršininkas Jaegeris kreipėsi į arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką, kad norįs su juo pasikalbėti. Už valandos atvyko pulkininkas Jaegeris ir du jo palydovai: majoras Schmitzas ir korpolas Muelleris. Pasikalbėjimas vyko ne arkivyskupo, o mano kambaryje, man esant liudininku. Visi trys vokiečiai iš eilės kalbėjo apie reikalą sumušti Rusijos bolševizmą ir baigė prašymu, kad arkivyskupas parašytų ganytojišką laišką, raginantį vyrus registruotis į SS Legioną. Ramiai išklausęs, arkivyskupas ramiai ir šaltai atsakė maždaug taip:

— Reikalauti iš dvasiškijos pagalbos mobilizacijai yra

pačių karių pažeminimas. Mobilizacija nėra Bažnyčios reikalas. Yra bolševikų armija ir yra bolševizmo dvasia. Jūsų reikalas yra sumušti bolševikų armiją, o mūsų reikalas — sumušti bolševizmo dvasią. Tai mes stengėmės ir stengsimės daryti, tik pasaulinė valdžia tegul mums to nekliudo. Ne mūsų reikalas lieti patrankas, ne mūsų reikalas ir vyrus šaukti į kariuomenę.

Po to sekė tylos momentas. Svečiai atsistojo ir, tarsi tarp ko kita dar atsiminę, kad juos prašęs generalkomisaras paklausti, kada jis galėtų padaryti arkivyskupui vizitą. Arkivyskupas su jam būdinga sarkastiška šypsena ramiai ir rimtai atsakė:

— Mano Ponai, etiketas saisto ir didelius žmones. Aš nežinau kokiais keliais buvau pakviestas generalkomisarui vizitą padaryti. Jo revizito laukiau 16 mėnesių. Jis tačiau nesusiprato. Man atrodo, kad pirmojo karo metais Lietuvoje karo komendantas generolas Ludendorf buvo šis tas daugiau, negu dabartinis generalkomisaras. Kai 1916 metais Kauno vyskupas grįžo iš Rusijos per Švediją, tada generolas Ludendorf gyveno Raudondvaryje; jis suprato, kad grįžo namo šeimininkas ir pats pirmas padarė jam vizitą, mandagiai priėmė vyskupo revizitą. Kai į Kauną atvyko generalkomisaras, aš buvau Kaune. Jis daug kartų lankėsi mano ūkyje man ten esant, bet mudu niekad nesusitikome ir vienas antram labą dieną dar nesam pasakę. Et, mano Ponai, apsiėjome be to vizito ligi šio, apsieisime ir toliau.

Vokiečiai, skubomis paspaudę mums rankas, užsimovė kepures ir bėgte nubėgo laiptais žemyn. Mačiau, kad jie nuėjo kanauninko Sandanavičiaus namo link. Ten atėję jie pasisakė, kad gavę tokį atsakymą į savo klausimus, kurio nėra kaip pakartoti. Ten jie pasakę daug piktų žodžių generalkomisaro adresu.

Prasidėjo vokiečių represijos už Legiono boikotavimą.

Jos palietė ne tik tokius, kurie turėjo registruotis, sekant vokiečių išleistą potvarkį, o buvo suiminėjami nieku nekalti, vien tik teroro tikslais.

Keršydama už legiono mobilizacijos boikotavimą ir už katalikų hierarchijos laikyseną, vokiečių okupacinė valdžia 1943 m. kovo 15 d. suėmė 46 žymius Lietuvos inteligentus, jų tarpe Švietimo Tarėją dr. Germantą-Meškauską, visoj Lietuvoj populiarius kun. prof. St. Ylą ir kun. A. Lipniūną. Suimtųjų tarpe buvo daug gimnazijų ar tolygių mokyklų direktorių, keli karininkai ir kt., beveik visi iš suimtųjų atviri katalikai. Už dviejų dienų, kovo 18 d., buvo paskelbtas dekretas, uždarąs abu — Kauno ir Vilniaus universitetus ir kitas aukštąsias mokyklas. Visi suimtieji buvo išvežti į Stutthof koncentracijos stovyklą kaip įkaitai. Vokiečiai skleidė gandą, kad suimtieji būsią paleisti, jeigu lietuviai neboikotuos paskelbtos mobilizacijos į SS legioną. Lietuviai tačiau savo nuotaikų nepakeitė. Nors buvo daroma vokiečių valdžiai visokių žygių, suimtieji nebuvo paleisti, jų daugumas mirė koncentracijos stovykloje, ir tik dalį išgelbėjo 1945 m. karo pabaiga.

Pasitarę su arkivyskupu, nusprendėme, kad reikia padaryti kokį nors gestą. Arkivyskupas šv. Kazimiero dieną Kauno bazilikoje pasakė pamokslą. Aplamai jis buvo religinis, apie šv. Kazimierą, apie žmonių religingumą, moralę. Čia pakartosiu tik užbaigą, kuri patiko vokiečiams ir kurią jie pakartojo savo spaudoje:

"Dar neseniai taip negarbingai išvyta iš mūsų tėvynės Maskvos galybė su savo bedieviškuoju bolševizmu, kuri čia per taip trumpą laikotarpį paliko tiek nelaimių ir begalinių skausmų, tiek daug išspaudė iš akių kruvinų ašarų, tiek daug išliejo kraujo, kad po patirtų smūgių lyg ir išaušo šiek tiek vilties geresnių laikų, vėl skelbia savo teisę 'išlaisvinti' Lietuvą, kurią ji laiko Rusijos dalimi.

"Mes netikime, kad pasaulyje būtų daug tokių žmonių kurie tikėtų veidmainingiems bolševizmo pažadams, net ir tų tarpe, kurie bedieviškojo rusiškojo bolševizmo arčiau nepažįsta. Tautas, pažįstančias bolševizmą iš savo patyrimo, taigi ir mus lietuvius, tik viena jų sugrįžimo mintis sukrečia baime. Mes turime būti pasiryžę viską padaryti, kas nuo mūsų priklauso, kad panašus pavojus nesugrįžtų, mums daugiau niekad negrasintų. Mūsų skaičius nedidelis, bet mes tikimės, kad Dievas mūsų pasigailės, kad Visagalis bus su mumis."

Kovo mėnesio 12 dieną Kauno kunigų seminarijoje minėjome pop. Pijaus XII vainikavvmo penkių metų sukaktį. Apie pop. Pijų XII kalbėjo dr. Petras Mačiulis. Be sąryšio su šiuo minėjimu, o visai atskirai tą dieną buvo parašytas laiškas pop. Pijui XII, pasveikinant ir su šia sukaktim, bet ir prašant jo paramos, kad Lietuva nebūtų palikta Rusijos įtakos sferoje, nes lietuviai nenorime turėti nieko bendro su Rusija. Šį raštą pasirašė prof. Juozas Ambrazevičius — laikinosios vyriausybės premieras, e.p., prof. Julius Gravrogkas — Kauno universiteto rektorius, generolas Stasys Raštikis ir vyskupas Vincentas Brizgys.(301)

Kovo 17 dieną buvo atšaukta paskelbtoji SS legiono mobilizacija, pareiškiant, jog lietuviai pasirodė nesą verti dalyvauti naujos Europos kūrime. Po to ėjo gaudymas ir vežimas darbams į Vokietiją.

Nežinau, kieno įsakymu ar iniciatyva kovo 19dieną buvo šaukiamas Pirmojo Generalinio Tarėjo įstaigoje kažkoks susirinkimas, į kurį atvykti gavau kvietimą ir aš. Nuvykęs radau daugiau kaip 20 asmenų. Svarbiausias kalbėtojas buvo pulkininkas Birontas, kuris gana užgaunančiai kaltino lietuvius probolševikiškumu, grasindamas didesnėmis vokiečių represijomis, jeigu lietuviai nieko nedarys paskelbtos mobilizacijos reikalu. Jis

siūlė pasirašyti atsišaukimą į visuomenę. Pradžioje buvo tyla. Paskui kalbėjo tarėjas dr. Paukštys, kad čia einąs žmonių galvų klausimas. Jis pasiūlė keletą pataisų prie pulkininko Bironto siūlomo atsišaukimo, tarp kitų ir siūlymą sušaukti Lietuvos visuomenės atstovų konferenciją. Neatsirado norinčių kalbėti. Tada aš pasakiau ten kilusias savo mintis. Pareiškiau, kad protestuoju prieš kaltinimą lietuvių probolševikiškumu. Lietuviai tokiais nebuvo ir nėra. Kad isivystė tokios nuotaikos lietuvių ir vokiečių tarpe, kokios yra šiandien, tai ne lietuvių, o vokiečių kaltė. Nors ne mano sritis tokiais klausimais kalbėti ir tokio turinio raštus pasirašinėti, tačiau mūsų geros valios įrodymui šį pataisytą atsišaukimą galime pasirašyti, o kokios bus to pasėkos, tai priklausys nuo vokiečių elgesio. Po pertraukos buvo pateiktas pakeistas atsišaukimo tekstas. Jame neminimas legionas, tik raginama kovoti prieš bolševizmą. Dalyvaujantieji buvo alfabeto tvarka šaukiami pasirašyti. Trys atsisakė, kiti 20 ir aš jų tarpe pasirašėme.

Tarsi norėdami taisyti generalkomisariato sukurtą blogą nuotaiką lietuvių tarpe, ėmėsi savo žygių Karo komendantas generolas Justas ir GESTAPO. Generolas Justas užsimojo mobilizuoti lietuvių savanorių darbo batalionus — pagelbinius vokiečių kariuomenei užfrontėje. Jis kvietė asmenis pakalbėti jo tikslo linkme per radiją į lietuvius. Kitų kalbų neturiu, o aš pasakiau per radiją šitaip:

"Daug girdime kalbant, daug skaitome apie darbą, apie vykstančias kovas. Šiuodu dalyku šiandien yra tiek svarbūs, kad apie juos ir dažnai pakalbėti nėra per daug.

Kas yra darbas jo tikrosios vertės šviesoje? Darbas nėra netikusios santvarkos išdava. Jis taip pat nėra žmonijos bausmė. Darbas seka iš visatos ir žmogaus prigimties. Be darbo žmonija negali pasinaudoti tuo, ką visatos Kūrėjas

yra žmonijai sudėjęs gamtoje. Darbas yra tarsi tąsa Kūrėjo darbų: savo darbu žmogus tarsi išbaigia tai, kas gamtoje yra įvairių galimybių stadijoje. Darbas yra visos materialinės kultūros šaltinis. Visa, kas iki šiol yra gero sukurta, yra ne tų, kurie nieko neveikia, o yra vaisiai dirbančiųjų žmonių. Darbas yra ir dvasinės kultūros šaltinis. Visas žmogaus dvasios tobulumas, visas mokslas, menas — visos be išimties dvasinės vertybės yra įtempto darbo laimėjimai. Tingėjimas žmogų sugniuždo pirmiausia dvasiškai, o pagaliau padaro ir medžiagiškai elgeta. Darbas yra visuomeninio ryšio pagrindas, nes darbo vertinimas, pats darbas suveda į glaudžius santykius plačias žmonių mases. Darbas yra padoriausias pragyvenimo šaltinis bei teisėčiausia priemonė įsigyti dvasinių ir medžiaginių gėrybių. Darbas, atliekamas kilnia intencija, yra antgamtinių nuopelnų šaltinis. Šios mintys nėra mano kūrinys. Jos yra senos krikšščionybės mintys, jau seniai pasakytos Bažnyčios Tėvų, pakartotos popiežių Leono XIII, Pijaus XI enciklikose.

Gyvenimas ne visada reikalauja iš žmogaus įtempti darbui visas savo jėgas. Tačiau būna ir tokių momentų, kad šis pilnas jėgų įtempimas tampa būtinu. Tokiu momentu yra ir dabar mūsų gyvenamas laikas. Savo jėgomis mes turime ne tik patys viskuo apsirūpinti, apsidrausti, kad nesugriūtų mūsų kultūrinis ir ūkinis gyvenimas, o didelę dalį savo darbo tenka aukoti kam kitam. Nors mes visada su skausmu žiūrime į besiliejantį žmonių kraują, į naikinamus žmonių darbo laimėjimus, tačiau mes negalime likti nuošaliai dabar vykstančios didžiulės kovos. Mes turime skirti tai kovai ne mažą dalį mūsų jėgų, mūsų įtempto darbo vaisių. Mums dažnai primenama, kad mūsų darbas yra būtinas apginti mūsų tautą, mūsų kraštą nuo bolševizmo invazijos pasikartojimo. Ar galėtų tuo kas abejoti. Bolševikai nuolat kartoja, kad jie nemano sustoti prie

buvusių SSR sienų: jie aiškiai žada ir mus pavergti. Nors lietuvių tauta daug kartų yra pareiškusi, kad ji bolševizmui nepritaria, jo nenori, jo nekenčia, nemanė ir nemano kada nors būti SSR dalimi, bet ar tai bolševizmui ką reiškia? Jis gyvena savo sena svajone nusiaubti visą žemę. Pasaulyje atsiranda tokių, kurie šiam bolševikų kėslui pritaria. Žmoniją jie bando raminti tuo, kad esą Rusijos bedieviškasis komunizmas jau labai pasikeitęs, tapęs visai žmoniška sistema. Iki 1941 metų gal ir lietuvių tarpe buvo panašiai galvojančių. Tačiau, jeigu pasaulyje kas nors norėtų toms pasakoms tikėti, tai iš mūsų skaudaus patyrimo mes lietuviai ne tik galime, o ir norime pasakyti, kad Rusijos bedieviškasis komunizmas tarpe 1917 - 1941 metų nieku nepasikeitė. Per tą laiką jis dar išgalvojo daug naujų apgaulės ir žiaurumo vykdinimo būdų. Ar bolševizmas pasikeitė 1941 - 1943 metais? Šiai nesąmonei gali tikėti tie, kurie apie bedieviškąjį komunizmą labai mažai nusimano. Rusijos bolševizmas nepasikeitė ir nepasikeis. Kai pasikeis, jis jau nebebus bolševizmas.

Mes, lietuviai, net tik nenorime būti bet kokios bolševikinės valstybės dalimi, bet aplamai nenorime daugiau matyti Lietuvoje čekisto ar ginkluoto raudonarmiečio, mums nereikia bedieviškojo komunizmo rojaus. Mes juos visus patyrėme. Jų prisiminimas kiekvieną lietuvį šiurpu nukrečia. O jie, nors mūsų pasiekti ir nepajėgia, tai nuolat kartoja, kad nori mus pasiekti, nori mums atkeršyti už tai, kad, jiems užgrobus Lietuvą, lietuviai atsisakė subolševikėti, kad mūsų vyrija vijo juos iš Lietuvos lauk, kad jų propaganda ir atsiunčiami agentai neranda lietuviuose pritarimo. Jeigu jie mus pasiektų, tikrai mus sunaikintų.

Ir mes, lietuviai, atsikvėpsime tada, kai grįš Europai taika, kai bedieviškasis komunizmas neteks galios grūmoti mums sunaikinti. Kol tai dar neįvyko, mes lietuviai

visomis jėgomis darbuosimės, kovosime ir kraštai melsimės, kad mūsų išgyventoji nelaimė — bolševizmo invazija antrą kartą mūsų nepasiektų'.

Legiono mobilizaciją atšaukus, prasidėjo teroras: atskirų asmenų suiminėjimas, žmonių užpuolimai kavinėse, gatvėse, darbovietėse, net bažnyčiose. Vieną sekmadienį buvo apsupta kareivių Žiežmarių bažnyčia Kaišiadorių diecezijoje. Pamaldų metu ginkluoti kareiviai, įsiveržę į bažnyčią, ėmė areštuoti vyrus. Bažnyčioje kilo triukšmas. Įvykis iššaukė konfliktą tarp generalkomisaro ir Kaišiadorių naujo vyskupo Teofilio Matulionio. Vyskupas T. Matulionis buvo arkivyskupo J. Skvirecko prisaikdintas balandžio 18 dieną. Netrukus po ingreso Žiežmarių klebonas prelatas Sužiedelis pranešė apie tą įvykį bažnyčioje vyskupui T. Matulioniui. Vyskupas parašė aštrų protesto raštą karo komendantui ir generalkomisarui. Užsigavę vokiečiai buvę nutarę suimti patį vyskupą, bet iš jų pačių tarpo kai kurie pareiškė mintį: kuo nugąsdinsi tą vyskupą, kuris, tiek metų išbuvęs bolševikų kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose, nepalūžo. Buvo areštuotas ir uždarytas į Kauno kalėjimą pats prelatas Sužiedėlis už tai, kad apie įvykį pranešęs vyskupui.

Ir generalkomisaras, ir GESTAPO jautėsi blogai pasielgę, įkalindami prelatą Sužiedelį. Niekeno neprašyti, patys parašė vyskupui T. Matulioniui paleisią prelatą, jeigu vyskupas jį nubaus. Žinoma, jie nebūtų tyrinėję, kaip vyskupas jį nubaudė, būt užtekę pažado, bet vyskupas Matulionis į tą raštą atsakė, kad nekaltų kunigų jis nebaudžia, kad prelatas atlikęs savo pareigą, kad jis reikalaująs prelatą paleisti ir nubausti anos avantiūros kaltininkus.

Tada vyskupas Matulionis gavo iš generalkomisariato raštą, kuriame rašoma: jeigu vyskupas pasirašys čia pridėtą atsiprašymo tekstą už aną savo protesto raštą, tai prelatas

būsiąs paleistas. Vyskupas tačiau ano rašto nepasirašė, o parašė savo, kad, nors ir nesijaučiąs kaltu, bet kadangi statoma tokia sąlyga nekalto kunigo išlaisvinimui, tai jis generalkomisarą atsiprašąs, jeigu jis tuo jo raštu įsižeidė. Generalkomisaras, neradęs vyskupo rašte laukto nuolankumo, pranešė per GESTAPO vyskupui, kad vyskupo raštu jis esąs nepatenkintas. Vyskupui atsisakius toliau bet kokį raštą tuo reikalu rašyti, prelatus buvo paliktas Kauno kalėjime. Tačiau vyskupui, prelato giminėms, parapiečiams nesiliaujant daryti žygių generalkomisariate, GESTAPO, po kelių mėnesių prelatas Sužiedėlis buvo paleistas.

Tilžės GTESTAPO, kurio kompetencijoje buvo Žemaitija, pradėjo ieškoti priekabių prie Telšių vyskupų. Asmeniškai jų nelietė, bet darydavo visokių netiesiogių nemalonumų. Ypačiai daug nemalonumų patyrė Kretingoje tėvai pranciškonai. Vieną dieną GESTAPO padarė kratą Telšių kunigų seminarijoje. Esą už rastas maisto atsargas, kurias, visas sugrobę, išsivežė, areštavo seminarijos prokuratorių - ekonomą kun. P. Baltrumą ir be jokio tardymo, be bylos uždarė Kauno kalėjime. Tą pačią dieną kunigas įsiprašė kalėjimo sargus leisti atvykti pas mane. Tie leido. Atgal į kalėjimą kunigo neleidau, o per Kauno seminarijos rektorių kunigą dr. P. Petraitį kreipiausi į karinį prokurorą, ir kunigas buvo paliktas Kaune, seminarijoje, kol buvo gautas leidimas jam sugrįžti į Telšius.

Ne tiesiog iš Berlyno, o iš Kauno GESTAPO teko išgirsti tai, ką iki šiol girdėdavau tik iš gandų savo tarpe. Pagal nacių planą, kaip šio karo rezultatas, turinti gimti viena Europa — nuo Viduržemio jūros iki Uralo. Už Uralo kurį laiką, jeigu Sibiro gyventojams tai patiks, gali pasilikti kad ir komunizmas, kol tai nekenks vokiškos Europos interesams. Ši naujoji Europa būtų valdoma vokiečių. Skandinavai, baltai esą verti susimaišyti su vokiečiais. Jie

netaptų vergais, o vokiečių pagelbininkais valdyti ir tvarkyti naują Europą. Visa tai išgirdau, pakviestas pas GESTAPO viršininką pulkininką Jaegerį. Vieną dieną, suskambėjus mano telefonui, atsiliepia korporalas Muelleris ir sako, kad pulkininkas Jaegeris nori šiandien su manim pasikalbėti ir jis, Mueller, 5 valandą po pietų atvyksiąs mane paimti. Pranešiau tai arkivyskupui, kurijos kunigams ir laukiau. Tiksliai 5 valandą atvyko korporalas Muelleris išeigine uniforma. Neklausiau, kur jis mane veš, bet nustebau pamatęs, kad veža ne į GESTAPO įstaigą, o kažkur į Žaliąjį Kalną. Nuvežė mane į pulkininko Jaegerio privačią rezidenciją. Čia radau visus keturis GESTAPO mums žinomus asmenis: pulkininką Jaegerį, majorą Schmitzą, leitenantą Scholzą ir mane atvežusį korporalą Muellerį, vieną civilį vokietį ir du lietuvius. Atrodė vaišių nuotaika,. Sėdome vakarienės, bet nelabai šeimyniškoje nuotaikoje, aš vis galvojau, ką tai reikštų. Vakarienei pasibaigus, visi keturi vokiečiai, pradedant žemiausiu korporalu Muelleriu ir baigiant šeimininku pulkininku Jaegeriu, kalbėjo kiekvienas po 3-5 minutes. Vis kalbėjo tą patį: reikia atsižadėti nepriklausomos Lietuvos idėjos, nes, Vokietijai laimėjus karą, paleidus kombainus į Ukrainos ir kitų kraštų laukus, kitur praplėtus industriją ir t.t., tokios kolosalinės valstybės apsupta Lietuva pati sunyktų. Lietuviams kito kelio nėra, tik draugiškas bendradarbiavimas su vokiečių tauta. Po visų keturių pasisakymo pakvietė mane pasakyti savo žodį. Aš atsakiau, kad laukiau būti kur nors tardomas, o ne už vaišių stalo tokioje nuotaikoje ir tokia tema kalbėti, todėl nesu pasiruošęs. Atsakysiu į girdėtus žodžius, ką turiu spontaniško širdyje. Lietuvių nuotaiką vokiečių tautos ir Reicho atžvilgiu žiūrėkime iš 1918 - 1941 metų santykių. Niekad neturėjome pasienio kivirčų, draugiškai keitėme žąsis į Aasbachą ir panašiai; atsimenate, kaip Lietuvos

žmonės sutiko vokiečius karius, ateinančius paskui bolševikus 1941 metais. Kad dabar dėl klaidų turime daug nemalonių įvykių, tas liudija ne lietuvių dvasią, o kieno nors padarytas klaidas. Visi tikite, kad vokiečiai karą laimės. O jeïgu rytuose vokiečius ištiktų ir Napoleono likimas, tai tuo atveju vokiečiai tegul saugojasi rusų desantų ir bolševikų partizanų. Lietuviai nekenks vokiečių kariams. O kai dėl Lietuvos valstybės, tai aš asmeniškai norėčiau matyti Lietuvą šalia tokio koloso, koks čia pavaizduotas. Yra daug būtinų ir naudingų dalykų, kurių negamina nei kombainai, nei fabrikai. Tą mažą Lietuvą mes pakreiptume šiuo keliu. Tos didelės valstybės tik miestai išpirktų mūsų gaminius, visi būtume sotūs ir laimingi, džiaugtumėmės laisve ir kultūra. Užbaigiau pakartodamas tautų draugiškumą ir Lietuvos seną tradicinę meilę laisvei, kurią respektuoti ir Vokietijai bus garbė prieš pasaulį, o ne nuostolis ar pavojus. Po mano žodžio niekas nekalbėjo, kalba apskritai nesirišo, nes vakarienė buvo ne laisvo pokalbio, o politiniu tikslu. Aš atsiprašiau, kad man jau laikas vykti namo. Atsisveikinome, tas pat korporalas Muelleris pavėžino mane namo. Rytojaus dieną girdėjau iš ten buvusių dviejų lietuvių, kad mano kalba nebuvo tokia, kokios vokiečiai laukė, tačiau je ne tik neužsigavo, o šeimininkas pulkininkas Jaegeris liepė atidaryti Sekto butelį ir visi gėrė tostą į mano sveikatą.

Liepos 8 dieną mirė Telšių vyskupas Justinas Staugaitis. Laidotuvėse dalyvavau ir arkivyskupo metropolito J. Skvirecko vardu. Galiojant Pop. Pijaus XII patvarkymui, atsiųstam 1940 metais, Telšių vyskupijos apaštališkuoju administratorium savaime liko vyskupas Vincentas Borisevičius.

11. Spalio 5 - 6 dienomis įvyko metinė Lietuvos vyskupų konferencija. Šioje konferencijoje buvo plačiau

aptarti santykiai su vokiečių civiline valdžia. Buvo aptarti šios civilinės valdžios ruošiami įstatymai moterysčių reikalais. Buvo nutarta parašyti generalkomisarui raštą, primenantį, kad, pagal tarptautinę teisę okupuotuose kraštuose, tvarkomasi pagal to krašto savus įstatymus, kad vokiečių okupacinės valdžios skelbiami nuostatų projektai moterysčių reikalais nesiderina su Lietuvos civiliniais įstatymais, dėl to jie neturės teisinės galios, ir vyskupai jų nepaisys.

Šioje konferencijoje, arkivyskupui J. Skvireckui siūlant, buvo nutarta 1944 metų vasarą sušaukti Kaune III-jį Lietuvos Eucharistinį kongresą. Tai būtų pravartu žmonių dvasiniam ir psichologiniam atsigavimui ir buvusiam ir dabartiniam okupantui priminti lietuvių tautos dvasią. Jeigu vokiečių valdžia tai kliudytų, tegul jie dar kartą pamatytų, kad jų tendencijos ir politika nesiderina su Lietuvos dvasia.

Nutarta taip pat suintensyvinti blaivybės platinimą. Žmonės gal iš dvasinės depresijos, išgyventų ir gyvenamų tragedijų bei nemalonumų, neramių nuotaikų rodo daugiau palinkimo į alkoholio vartojimą, negu tai buvo normaliais laikais, kai kur labai išplitusi degtinės gamyba namuose, kuri tuo pavojingesnė, kad geriama nevalyta.

Nutarta paskelbti Lietuvoje atgailos dieną, ją jungiant su pop. Pijaus XII paskelbta diena už taiką.

Nutarta baigti kiek įmanoma tikslesnį žinių rinkimą apie bolševikų įvykdytus nusikaltimus Lietuvoje.

Vyskupai griežtai pasisako prieš dr. Jono Šliūpo siūlymą žudyti prieglaudose esančius nesveikai gimusius ir kitokius nepagydomus ligonius.

Šia proga dera paminėti, kad prieš šią dr. Jono Šliūpo ar gal ir kieno kito mintį pasisakė ne tik žodžiu, o ir veikla kai kurie tarėjai. Dr. Matulionis pasistengė iškrikdyti Kalvarijoje esančią psichiatrinę ligoninę, kai buvo pajustas

vokiečių planas pasikėsinti į tuos ligonius. Tarėjas Jonas Matulionis, dr. Matulionis ir kiti nusivežė vieną dieną vokiečių atitinkamą komisiją į Vaikelio Jėzaus namus, kur katalikų išlaikomuose, seserų vienuolių administruojamuose namuose buvo nesveikais gimusių vaikelių prieglauda. Vienuolių pasiaukojimas ir pagarba nelaimingam vaikeliui padarė vokiečiams tokį įspūdį, kad jie pareiškė, jog būtų aiškus nusikaltimas sukliudyti tokį humanišką darabą.

Baigėsi 1943 ir prasidėjo 1944 metai vis didėjančios įtampos nuotaikoje. Mūsų tautos perspektyvos kasdien tamsėjo. Vokiečiuose jau nesimatė jėgos sulaikyti rusų slinkimą artyn Lietuvos, žmonėse kasdien didėjo baimė, kad rusai ir Maskvos komunizmas vėl gali grįžti Lietuvon. Jeigu vokiečiai ir pajėgtų rusus sulaikyti, tai taip pat nebūtų didelė paguoda, nes jau įsitikinome, kad ir iš nacių nėra ko gero Lietuvai laukti. Visa guodžianti iliuzija buvo anglosaksų pasaulis, kad jie turės tiek proto sutvarkyti kartu ir Vokietijos nacius, ir Rusijos komunistus. Žinojome, kad Rusija atsigavo ir kariauja tik anglosaksų remiama.

Iš šių metų pradžios paminėtina viena smulkmena, kuri savo laiku buvo sukėlusi šiek tiek dėmesio. Pilnesniam ano meto lietuvių ir kitų nuotaikų vaizdui ją pakartosiu. Kaune spausdinamo "Ateities" laikraščio 1944 metų kovo 9 dienos Nr. 58 buvo įdėtas dr. J. Kaškelio straipsnis — jo įspūdžiai, lankantis Belgijoje, kaip to krašto katalikai naiviai maną, esą Rusijos komunizmas esąs pasikeitęs, nesąs toks, koks buvo po revoliucijos. Po kiek laiko dr. J. Kaškelis kreipėsi į kai kuriuos asmenis, prašydamas šiuo klausimu pasisakyti. Tokius pasisakymus per spaudą ir kitais būdais jis paskleis vakarų Europos katalikų tarpe. Kiek tokių asmenų buvo, ką kuris pareiškė, aš neturiu kitų pareiškimų tekstų, o turiu trijų asmenų pareiškimus raštu: Vilniaus arkivyskupo Mečislovo Reino, Kauno kunigų seminarijos rektoriaus

saleziečio kunigo dr. Prano Petraičio ir mano. Tie pareiškimai buvo tokie:

Arkivyskupo M. Reinio pareiškimas.

"Kauno dienraštis "Ateitis" praneša, kad dr. J. Kaškelis neseniai lankėsi Belgijoje su paskaitomis ir ten patyrė, kad daugelis belgų maną, jog SSR komunizmas esąs jau pasikeitęs, evoliucionavęs, jog kominternas esąs panaikintas, jog jaunoji sovietų karta esanti gana kultūringa, jog sovietai nebeturį pasaulinės revoliucijos užsimojimų, jog tikėjimo laisvė esanti grąžinta, jog nauji sovietų konstitucijos pakeitimai duodą visišką savarankiškumą federacinėms respublikoms, net teisę išstoti iš sąjungos.

Šitokios belgų pažiūros labai mane nustebino: jos rodo, kad ten visiškai nepažįstamas sovietų komunizmas.

Baigiau aukštuosius teologijos mokslus dar caristiniame Peterburge, keturis metus studijavau filosofiją ir gamtą Belgijoje Liuveno universitete, vienerius metus studijavau religijos filosofiją ir kultūros problemas Vokietijos Strassburgo universitete, tad turiu teisę sakyti, kad pažįstu Europos kultūros reikalavimus ir mokslo tiesos metodus.

Pažįstu komunizmą teoretiškai ir praktiškai. Teoretiškai: esu skaitęs Markso Kapitalą, Lenino, Stalino veikalus, išstudijavęs sovietų konstitucijas ir daug kitos literatūros. Praktiškai: gyvenu Vilniuje, sovietų kaimynystėje, pergyvenau dvi sovietų invazijas į Lietuvą: 1919 m. ir 1940 - 1941 m., penkis mėnesius 1919 m. sėdėjau bolševikų kalėjimuose Vilniuje, Daugpilyje ir Smolenske.

Pasirėmęs šiais daviniais teigiu, kad sakytoji belguose kursuojanti pažiūra į komunizmą yra visiškai klaidinga. Sovietų konstitucijose 1924 ir 1936 metų buvo užfiksuota

plačios piliečių ir tikybos laisvės, tačiau tas jiems netrukdė visai priešingai elgtis: per vienerius metus Lietuvoje kelis tūkstančius nužudė, keliasdešimtis tūkstančių asmenų ištrėmė į Sibirą, visiems turtą ir santaupas konfiskavo, darbininkai atsidūrė skurde, visus apėmė teroro baimė, niekas nebuvo tikras rytojumi. Tik kilęs vokiečių - rusų karas daug jų sumanymų sutrukdė. Komunistų metodas yra melas, apgaulė ir žiaurumas.

Dr. M. Reinys,
Tituliarinis arkivyskupas,
Apaštališkasis Vilniaus arkivyskupijos administratorius

Vilnius, 1944.III.12.

Kunigo dr. P. Petraičio pareiškimas.

Kaunas, 1944 m. kovo mėn. 18 d.

P. dr. J. Kaškeliui
Kaune

"Tai, ką Tamsta, Pone Daktare, man rašai savo laiške šio mėn. 15 d., mane tikrai stebina: ar gali būti, kad Vakarų Europoje atsirastų dar žmonių, kurie imtų už gryną pinigą tariamus Kremliaus pasikeitimus, tariamas grąžintas tautų, piliečių, religjios laisves. Argi Vakarų Europa pavirto vulgus quod decipi? (liaudis norinti būti apgauta). Bet nesakykime antrosios priežodžio pusės: ergo decipiatur taigi tebūna apgaudinėjama). Darykite pastangas, Pone Daktare, kad iš Vakarų atvyktų pas mus pasižiūrėti ir pasiklausyti, ką bolševizmas Lietuvoje ir kaimynuose padarė: tepaklausinėja mūsų inteligentiją, darbininkiją, ūkininkiją ir pagaliau pas mus esančius pabėgėlius rusus, ką jie apie bolševizmą galvoja. Tepavirsta mūsų kruvina

patirtis jiems įsitikinimu, ne decipiantur (kad nebūtų apgauti).

Ponui Daktarui mano bičiuliška pagarba.

Jūsų *P. Petraitis*

Vyskupo V. Brizgio pareiškimas.

"Su širdies skausmu stebimės, kad Europoje net katalikiškuose tautose kai kas tiki, kad Rusijos bolševizmas jau esąs pasikeitęs, jau esąs evoliucionavęs į kultūringą, kūrybingą sistemą, kad Rusijoje jau esanti religijos laisvė. **Mes, Lietuvos katalikai, patys buvome bolševizmo** rankose, iš arti dabar jį tėmijame ir užtikriname, kad Rusijos bolševizmas ir dabar yra tokis, kokis buvo 1918 - 1940 metais. Niekas neturėtų abejoti, kad jis ir nepasikeis, kol iš viso egzistuos.

Maskva išgarsino patriarchą Sergijų, bet tegul ta pat Maskva pasako, kiek yra laisvų Rusijoje katalikų kunigų, kur yra tie šimtai kunigų, kuriuos bolševikai ištrėmė iš Lietuvos, Latvijos, Baltgudijos, Lenkijos, Ukrainos. Maskvos teroras tik tuo pasikeitė, kad 1918 metais nebolševikai buvo žudomi viešai, o dabar yra sugalvotų šimtai priemonių žudyti slaptai. Tas jų baisias priemones mes patys pažinome. Maskvos propaganda tuo pasikeitė, kad, neradusi laukto pasisekimo darbo klasėje, melu prisidengusi, bando kelti koją į salonus.

Mes, lietuviai, gyvendami jau trečiuosius karo metus, jaučiamės labai laimingi, palyginus su tuo, ką patyrėme per vienus bolševizmo metus. Mes prašome Dievą taikos, bet kartu atvirai pripažįstame, kad verčiau karas, negu taika bolševikų rankose. Kitų Europos tautų katalikams mes visu nuoširdumu linkėtume atsilankyti pas mus ir čia išgirsti bei pamatyti, kas yra bolševizmas. Tada visiems pasidarys

aišku, kodėl lietuviai yra pasiryžę gintis iki paskutinio nuo antrosios bolševikų invazijos. Kai bolševizmas vadinamas didžiausia visų laikų žmonijos gėda, tai mes, jį pažinusieji, jaučiame, kad tas jo apibūdinimas yra per silpnas.

Dr. V. Brizgys,
Kauno Vyskupas Pagelbininkas

Kaunas,
1944 m. kovo 17 d.

1944 m. balandžio mėnesio 17 dieną įvyko Lietuvos vyskupų konferencija. Santykiuose su valdžia naujų klausimų nebuvo, o senieji nė vienas nepagerėjo. Konferencija buvo skirta grynai pastoraciniams klausimams.

Gautas pop. Pijaus XII laiškas, rašytas geg. 15 d., Lietuvos vyskupams, kuriuo pranešama, kad dėl aplinkybių Lietuvos vyskupai yra dispensuojami nuo lankymosi Romoje — šiais metais jie turėtų vykti ad limina. Laiškas, paraginantis ateičiai, baigiamas palaiminimu.

Šiame pat laiške pop. Pijus XII sveikina arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką jo vyskupavimo sukakties proga.

Birželio 12 dienos raštu arkivyskupas M. Reinys praneša Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui Maglione apie Vilniaus diecezijos būklę, apie savo kontaktą su arkivyskupu Jalbrzykowskiu, apie vokiečių teroro veiksmus Baltgudijoje. (321)

Į Kauną GESTAPO viršininku, vietoje iki šiol buvusio Jaegerio, atkeltas Fuchsas iš Vilniaus. Jo vardas buvo jau žinomas dėl jo žiaurumų Olandijoje, dar daugiau išgarsėjo paskutiniais mėnesiais Vilniuje ir Baltgudijoje ūkininkų ir kitų žudynėmis.

Rytų frontas jau pasiekė ir Lietuvos ribas.

Birželio mėnesio viduryje normaliu laiku baigėme

Teologijos - Filosofijos ir Kunigų seminarijos mokslo metus. Nors ir tokiose nuotaikose, studijos vyko ir buvo baigtos normaliu būdu. Už poros dienų išvykau lankyti Šiaulių ir Joniškio dekanatų parapijas ir teikti Sutvirtinimo sakramentą. Kol baigiau pasiskirtą kelionę, Vilnius buvo jau rusų rankose. Grįžus man į Kauną, sutarėme su arkivyskupu, kad eventualiai, jeigu frontai perskirtų diecezijią, aš atsitraukčiau su frontu, o jis pasiliktų Kaune. Anot arkivyskupo, jo amžius galįs būti šiokia tokia garantija, kad rusai paliks jį ramybėje (tada jis buvo 70 metų). Daugumas kunigų, kurių vasaros metu čia nerišo jokios pareigos, išvyko iš Kauno. Pasiliko visi kurijos kunigai, seminarijoje prelatas Jakubauskas ir mano pakalbintas dvasios direktorius kunigas V. Balčiūnas. Mudu abu pasirūpinome po dviratį, kad paskutiniu momentu pasitraukus Kulautuvos link, kur aš pasiunčiau šiek tiek savo rūbų. Kol bus įmanoma, laikysimės Kaune. Frontas pasiekė Rumšiškius. Kur buvo rusai pasiekę toliau Lietuvos šiaurėje, tikslių žinių neturėjome; kunigai į Kauną jau nesilankė, visos žinios buvo tik iš radijo ir žmonių gandų, o radijo nei vokiečių, nei rusų pusėje nebuvo patikimi. Pačiame Kauno mieste prasidėjo kartotis plėšikavimai. Žmonės kalbėjo, kad už plėšikavimą vokiečiai nušovę keletą žmonių gatvėse. Vieno tokio susišaudymo metu sudegė katalikų salė, vadinami Liaudies namai senamiestyje; gaisre esą žuvę ten pasislėpę asmenys.

Liepos 16 dieną pranešė man telefonu iš Pažaislio, kad Rumšiškių miestelis esąs bombų visiškai sunaikintas, visi gyventojai išbėgioję, anot vieno kareivio pasakojimo, paliesta ir bažnyčia, bet bažnyčioje esąs užrakintas tabernakulis, ir jis manąs, kad ten likusi Eucharistija. Jis atnešęs į Pažaislio vienuolyną liturginių indų, rastų Rumšiškių bažnyčios zakristijoje. Nebuvo kas daryti, nes Rumšiškės buvo jau fronto ugnyje, niekieno žemė (no man

land). Neturėjau kitokios susisiekimo priemonės, tik dviratį, bet manęs ten vistiek neįleis. Nelauktai vidurdienį atvyksta du man pažįstami karininkai, turį neribotą galią lankyti rytų frontą. Užėję pas mane iš žingeidumo patikrinti, ar vyskupai yra dar Kaune. Padėkojau jiems už dėmesį. Papasakojau jiems šios dienos rūpestį ir paprašiau pavėžinti mane į Rumšiškes. Kie paabejoję juodu sutiko bandyti. Vokiečių fronto sargybos mūsų nekliudė, rusų sargybų slėptuvės matėsi už pusės kilometro kitoje pusėje miestelio griuvėsių, bet ir tie į mus nešovė. Šiaip taip įsilindę pro užrakintas, bet bombų sprogimo sužalotas, frontines duris, atidarę tabernakulį, ten rastą Eucharistiją parvežėme į Petrašiūnų bažnyčią.

Gyvenome toliau labai ištuštėjusiame ir kasdien po kelis kartus rusų lėktuvų bombarduojamam Kauno mieste. Iš Kunigų seminarijos kiemo teko stebėti Kauno geto sunaikinimą — kaip jis buvo sudegintas, susprogdintas. Gyvus išlikusius kelis tūkstančius žydų vokiečiai išvežė kažkur kitur, gaisre ir griuvėsiuose girdėjosi ir šaudymų. Nuo ko ir kiek ten žuvo žmonių, vargiai kas nors suskaičiavo.

12. Išvykimas iš Lietuvos. Liepos 24 dieną atvykęs GESTAPO valdininkas pareiškė, kad Rytų Krašto komisaro Lohse yra jiems įsakyta evakuoti vyskupus iš tų vietų, kurias gali užimti rusai. Vilnius ir Kaišiadorys buvo jau rusų pusėje, Panevėžio nebuvo galima iš Kauno pasiekti. Telšiai ir Vilkaviškis dar nebuvo laikomi pavojuje. Arkivyskupui ir man davė dvi dienas pasiruošti, ir turėsime iš Kauno išvykti. Aš paaiškinau, kad esu pats pasiryžęs laiku iš Kauno pasitraukti, kad tuo tikslu esu nusiuntęs į Kulautuvą rūbus. Valdininkas atsakė, kad jiems įsakyta mus išvežti, ir jie turį tai įvykdyti. Nuvykę į Kulautuvą, parvežė mano rūbus. Žinoma, aš ir arkivyskupas galėjome

kur nors pasislėpti, bet to nedarėme, nes mieste visur buvo jau nesaugu, o svarbiausia gal dėl to, kad manėme, jog vokiečiai pas mudu daugiau jau nesugrįš, Kaune jie vargiai išbus tas dvi dienas.

Liepos 26 dieną, apie vidurdienį, sugrįžo tas pats valdininkas, lydimas lengvo atviro sunkvežimio, kuriame buvo ne tik vairuotojas, o dar kiti du ginkluoti vokiečiai. Į savo auto turėjo paimti arkivyskupą ir mane, į sunkvežimį mudviejų asmeninius daiktus. Arkivyskupas atsisakė jo klausyti, užsirakino kambaryje. Vokiečiai nežinojo ką daryti. Tada kiti trys įsakė man važiuoti su jais; manęs prašomi,leido vykti kartu kunigui V. Balčiūnui ir vienai vienuolei iš tų, kurios tvarkė arkivyskupo namus. Ketvirtasis išvyko pas savo viršininkus klaustis, ką daryti su arkivyskupu. Su arkivyskupu pasiliko kunigas M. Čyvas. Mus vežantiems buvo sakyta mus nuvežti į Eitkūnų GESTAPO. Ką būtume radę Eitkūnuose, nežinau. Kelyje tarpe Marijampolės ir Vilkaviškio sutikome tą patį karininką, kuris 16 dieną vežė mane į Rumšiškių bažnyčią. Sėdintį atvirame sunkvežimyje jis mane atpažino, sustabdė mus vežančius vokiečius ir klausė mane, kur važiuojame. Atsakiau jam, kad klaustų mūsų palydovų. Karininkas, parodęs savo ženklą palydovams, liepė jiems nuvežti mus į Kybartus nurodytu adresu, kur būta jo būstinės Prapuolenių namuose, kuriuos rusai 1941 metų birželio mėnesio trūmimuose buvo išvežę į Rusiją ir kurie ten žuvo. Jis pats grįšiąs už kelių valandų. Jis vyko į frontą, kuris tada buvo ties Prienais, Pakuoniu, ties Nemuno upe.

Po dviejų dienų GESTAPO jėga išvežė ir arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką. Jam prašant, buvo leista vykti į Jurbarką ir pasilikti Jurbarke, savo arkidiecezijos ribose. Kaune tvarkyti reikalus arkivyskupijoje paliko kapitulos prepozitą prelatą Povilą Januševičių. Seminarijoje pasiliko prelatas Stanislovas Jakubauskis. Sekančią dieną, po mano

atvykimo į Kybartus, mano prašomas anas karininkas, kurio rezidencijoje buvom sustoję, mane pavėžino į Vilkaviškį aplankyti Vilkaviškio vyskupus. Vyskupas A. Karosas mane išleido atsisveikindamas tokiais žodžiais: "Jau kad tenka išvykti, tai būk pasiruošęs negrįžti ilgesnį laiką. Po tokio kataklizmo, kokis vyksta mūsų laikais, pasaulis ne greitai nusiramins". Rusai greitai ėjo pirmyn. Dar šią savaitę, ties Prienais perėję Nemuną, pasiekė Kauną iš Suvalkijos pusės, užėmė Marijampolę, artėjo prie Vilkaviškio. Sekmadienio popietę atvyko į Kybartus vyskupas Vincentas Padolskis, kanauninkas Pijus Aleksa, kunigas L. Tulaba — Vilniaus seminarijos rektorius. Vysk. Antanas Karosas pasiliko Vilkavišky su kanauninku Vincentu Vizgirda — kurijos kancleriu. Rusams užėmus Vilkaviškį, juodu išvyko į Šunskus. Vysk. Padolskis, kanauninkas P. Aleksa, kunigas L. Tulaba, kun. V. Balčiūnas, aš, generolas Raštikis su Ponia, su mumis iš Kauno išvykusi vienuolė išvykome tos pat dienos pavakarę Berlyno link, norėdami pasiekti Regensburgą. Nebuvome niekam nei pranešę, nei susitarę, kad čia atvyksime. Po poros parų kelionės pasiekėme Regensburgą. Iš stoties vyskupas V. Padolskis ir kunigas V. Balčiūnas nuėjo pėsti į vienuolyną, kuriame gyveno internuotas kunigas M. Krupavičius. Mūsų tikslas buvo ten paklausti patarimo, kur galėtume rasti nors laikiną prieglaudą. Netrukus juodu grįžo ir kartu su jais ilgaūsis pagyvenęs vyras, pirma savęs stumdamas dviratį vežimą. Mudu abu vyskupus priėmė gyventi tie patys basieji tėvai karmelitai, pas kuriuos gyveno kunigas M. Krupavičius. Kunigams vienuoliai surado vietas kituose vienuolynuose, kur jų patarnavimas buvo reikalingas, nes vokiečių kunigų daug buvo mobilizuotų karo tarnybai, vienuolę apgyvendino Caritas namuose seserų pranciškiečių globoje, surado prieglaudą ir ponams Raštikiams.

Ir arkivyskupas J. Skvireckas neilgai užtruko Jurbarke. Kartu su generalvikaru prelatu K. Šauliu ir kunigu M. Čyvu išvyko į Oliva pas Warmijos (Ermland) vyskupą, o iš čia — į Vieną. Vieną kelių mėnesių tarpe net du kartu bombarduojant ir likęs be kambario, paliko miestą ir apsigyveno Austrijos Tirolyje, tarp Innsbrucko ir Bregenzo, nedideliame Zamso miestelyje, seserų šaritkų vienuolyne. Čia jis gyveno iki mirties, 1959 metų gruodžio 3 dienos. Mirė baigęs 86 metus. Palaidotas to vienuolyno bažnyčios sanctuariume prieš didįjį altorių.

Gyvenant Regensburge, tų pačių 1944 metų rugsėjo mėnesio viduryje mus pasiekė gandas, kad Telšiuose organizuojama kunigų seminarija, aišku, visos Lietuvos klierikams, kiek jų atsiras rusų dar neužimtoje Žemaitijos dalyje. Atvykstantieji bėgliai iš Žemaitijos gandą patvirtino. Nors ir atkalbinėjamas vyskupo V. Padolskio ir kunigo M. Krupavičiaus, neatsilaikiau pagundai vykti į Telšius.Aš negalėjau niekur keliauti be Regensburgo GESTAPO leidimo. Kai vykau į Vieną, pagrindas buvo susitikti su savo arkivyskupu, ir tokį leidimą gavau. Dabar vykti į Telšius nebūtų GESTAPO pakankamo pagrindo, ir jis vargiai galėtų duoti leidimą vykti į fronto zoną. Paprašytas kunigas Jonas Puišys, kuris gyveno Berlyne, kaip lietuvių darbininkų Vokietijoje kapelionas, atsiuntė man savo įstaigos šaukimą atvykti į Berlyną. Su šiuo šaukimu gavau leidimą ir spalio 1 dieną, sekmadienį, išvykau į Berlyną. Nors per dideles kliūtis ir pafrontės sąlygų įvairius nuotykius, bet antradienio pavakarę, spalio 3 dieną, pasiekiau Telšius kartu su kunigu J. Puišiu. Rytojaus dieną, spalio 4, trečiadienį, čia seminarijoje pradedami mokslo metai. Man teko ta proga mišių metu katedroje sakyti pamokslą. Kalbėjau drąsinančiai, bet po pietų paprašiau pasikalbėti seminarijos vadovybę ir jiems įkalbėjau čia pat

paruošti kiekvienam klierikui asmeninį kelionlapį, kad toks N.N. yra vyskupo siunčiamas į Eichstaett Kunigų seminariją studijoms. Tada visoje Bavarijoje veikė tik ši viena seminarija, su kuria vyskupas V. Padolskis ir aš buvome jau kalbėję apie eventualų klierikų priėmimą, jeigu tokių atsirastų Vokietijoje iš Lietuvos. Kadangi paaugę vokiečiai klierikai visi buvo mobilizuoti, teologijos mokėsi keli iš karo grįžę invalidai, tai buvo pažadėta mūsų prašymą patenkinti. Telšių seminarijos vadovybė paklausė šios mano nuomonės ir nedelsdama tokius raštus parašė, gavo reikiamos vokiečių įstaigos antspaudus, kokie buvo kelionei reikalingi, ir juos įteikė klierikams. Tos pat dienos pavakarę aš turėjau galimybę nuvykti į Kybartus. Norėjau ką nors sužinoti apie vyskupo A. Karoso, kanauninko V. Virzgirdos likimą. Kito kelio jau nebuvo, teko vykti per Klaipėdą. Pasiekęs Kybartus, sužinojau iš klebono kanauninko A. Steponaičio, kad vokiečiai, pasitraukdami iš Vilkaviškio, susprogdinę katedrą, frontas buvęs prie Virbalio, apie 12 kilometrų nuo Vokietijos sienos, o kai kur net arčiau. Už poros dienų, penktadienį, man esant Kybartuose, rusai pradėjo pulti Žemaitijos link ir gana sparčiai ėjo pirmyn. Šeštadienį bandėme grįžti į Telšius, kur buvau palikęs vienintelę mažą atsivežtą lagaminėlį su rūbais ir kai kuriais man svarbiais daiktais. Pasiekėme jau tik Plungę. Čia atbėgę klierikai papasakojo, kad Telšiai jau rusų užimti, kad jie pabėgę skubomis ir tuščiomis rankomis; kiti likę rusų rankose. Telšių vyskupai buvo susitarę, kad frontui artėjant, vyskupas V. Borisevičius pasiliks Telšiuose, o vyskupas P. Ramanauskas trauksis toliau į Žemaitiją. Buvome susitarę sekmadienį vykti visi trys kartu į Židikus paskveikinti ten kleboną jo kunigystės 50 metų proga. Dabar juodu išskubėjo į Židikus penktadienį, pasiryžę kuo greičiau grįžti į Telšius. Tačiau jiems esant šioje kelionėje, rusai užėmę ir Telšius, ir Židikus, ir taip juodu abu liko rusų

pusėje. Aš tuščiomis rankomis grįžau spalio 10 dieną atgal į Regensburgą.

Lietuvoje likę vyskupai: vyskupas Teofilius Matulionis ir jo generalinis vikaras prelatas dr. Juozapas Labukas buvo areštuoti ir deportuoti į Rusiją 1946 metais. Vyskupas T. Matulionis buvo uždarytas Vladimiro kalėjime, 1956 m. išleistas, bet Lietuvoje laikytas namų arešte Šeduvoje, mirė 1962 metų rugpiūčio 20 dieną. Jo generalinis vikaras prel. dr. J. Labukas buvo išvežtas į Vorkutos koncentracijos stovyklą ir grąžintas į Lietuvą tik 1956 metais.

Telšių vyskupai Vincentas Borisevičius ir Pranciškus Ramanauskas abu buvo areštuoti 1946 metais. Vyskupas V. Borisevičius buvo rusų sušaudytas 1947 metų sausio 3 dieną. Vyskupas P. Ramanauskas išvežtas į Vorkutos koncentracijos stovyklą. Po 10 metų grįžo į Lietuvą, bet jam nebuvo leista grįžti į Telšius. Jis mirė 1959 m. spalio 15 dieną.

Vilniaus arkivyskupas Mečislovas Reinys buvo areštuotas 1947 metais ir deportuotas į Vladimiro kalėjimą, kur jis mirė 1953 metais lapkričio 8 dieną.

Lietuvoje išliko tik Vilkaviškio vyskupas Antanas Karosas, kuris mirė Lietuvoje 1947 metais, būdamas 92 metų amžiaus, ir Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas, kuris, rusų ištremtas iš Panevėžio į Vilnių, ten mirė 1958 metų sausio 3 dieną.

Vyskupas Vincentas Padolskis, Vilkaviškio vyskupo pagelbininkas, mirė Romoje 1960 metų gegužės 3 dieną.

III. ŽYDŲ LIKIMAS LIETUVOJE

Kaip pačioje Vokietijoje ir visur, kur pasiekė Vokietijos naciai, taip ir Lietuvos žydų likimas buvo baisus. Iš visų Lietuvos žydų, kurių buvo 7,6% (apie 154,000) Lietuvos gyventojų, gyvi išliko tik tie, kurie spėjo pabėgti į Rusiją kartu su raudonaja armija, nedidelis skaičius paslėptų lietuvių šeimose, klebonijose ir apie 6,000 išlikę gyvi iki karo pabaigos Vokietijos koncentracijos stovyklose. Pagal rusų statistikas, 1959 metais Lietuvoje buvo 24,700 žydų. Kiek Lietuvos žydų tuo metu buvo dar Rusijoje, man nežinoma.

Ar Lietuvos žmonės, katalikų dvasiškija galėjo išgelbėti daugiau žydų, atsakyti trumpu žodžiu būtų perdaug paviršutiniška ir nerimta. Bandysiu čia trumpai pavaizduoti ano laiko visų Lietuvos gyventojų, lietuvių ir nelietuvių, nuotaikas.

1. **Bendros pažiūros į vokiečius.** Lietuvoje ne tik žydai, bet ir lietuviai nebuvo palankūs naciams, ypačiai po 1933 metų garsios nacių bylos, dar labiau po Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos ir Klaipėdos krašto okupavimo. Su Sovietų Rusija buvo pasirašytos nepuolimo ir draugiškumo sutartys, ir Lietuvoje žmonės aplamai tikėjo

tų sutarčių nuoširdumu. Tiesa, 1939 metais pasirašyta sutartis, leidžianti rusams įsisteigti Lietuvoje savo karines bazes, didelę tautos dalį nuteikė neigiamai. 1940 metų birželio 15 dienos Lietuvos okupaciją lietuviai skaudžiai pergyveno. Niekas netikėjo, kad tai garantija prieš pavojų iš vokiečių pusės, o visi tai sutiko kaip Lietuvos pavergimą. Taigi lietuviai, neturėdami simpatijų ir Vokietijos naciams, rusus sutiko kaip pavergėjus.

2. Lietuvių ir žydų pažiūros į rusus ir komunizmą prieš okupaciją. Kaip naciai traktuoja žydus Vokietijoje, visi gerai žinojome. Suprantama, kad ir Lietuvos žydai bijojo nacių. Negalima sakyti, kad Lietuvos žydai buvo prokomunistai. Komunizmas Lietuvoje apskritai nebuvo populiarus. Kaip paaiškėjo Lietuvą okupavus rusams, Lietuvos valdžios organų turėtos statistikos buvo tikslios. Lietuvoje prieš 1940 metų birželio 15 dieną buvo 1741 kompartijos narys. Lietuvių buvo 48%, keli nuošimčiai Lietuvos rusų ir kitokių tautinių mažumų, o likusieji procentai buvo žydų. Taigi ir žydų iš 154,000 komunistų buvo tik apie 800. Tarpusavio lojalumo ir sugyvenimo atžvilgiu lietuvių ir žydų santykiai buvo geri.

Tiesa, kad 1940 metų birželio 15 dieną, rusams okupuojant Lietuvą, dalis žydų rusus sutiko su entuziazmu. Tai nereiškia, kad tie visi buvo prokomunistai ar prorusai. Tada Lietuvoje buvo žydų, atbėgusių iš Lenkijos kartu su lenkais 1939 metų rudenį, vokiečiams ir rusams okupuojant Lenkiją. Tų pačių metų vasarą ar 1940 metų pavasarį (neturiu medžiagos datai patikrinti) vieną naktį vokiečiai pervarė iš Vokietijos nemažą skaičių žydų į Lietuvos pusę ir neleido jiems grįžti atgal. Buvo žydų, kurie patys pabėgo iš Vokietijos į Lietuvą. Naciams užėmus Klaipėdos kraštą, beveik visi to krašto žydai pasitraukė į Lietuvą. Juos visus priėmė Lietuvos žydai, ir Lietuvos valdžia leido jiems

apsigyventi Lietuvoje. Rusams okupuojant Lietuvą, šie visi ir dalis Lietuvos žydų džiaugėsi, kad jie bus apsaugoti nuo Vokietijos nacių pavojaus. Kai kur viešai reiškiamas šis džiaugsmas užtruko perilgai, kad po kelių dienų patys Lietuvos okupantai per Kauno radiją viešai paragino juos eiti iš gatvių prie darbo. Suprantama, kad lietuviai pyko ant žydų už viešai demonstruojamą tokį entuziazmą Lietuvos okupantams. Tačiau būtų netikslu ir neteisinga sakyti, kad visi Lietuvos žydai dalyvavo tokioje džiaugsmo manifestacijoje. Daugelis žydų neslėpė aiškaus pasipiktinimo anais entuziastais. Ir Lietuvos žydai norėjo verčiau gyventi laisvoje, o ne rusų okupuotoje Lietuvoje. Nors NKVD viršininkas Lietuvai buvo paskirtas iš kažkur atsiųstas žydas, pasivadinęs Gladkovu, vistiek kartu su pirmaisiais areštuotais lietuviais buvo areštuotų ir daug žydų, be tardymo ir be teismo uždarytų į kalėjimus kartu su lietuviais. Ir jų dalis kartu su lietuviais buvo išvežti į Rusiją ar gal išžudyti. Jų dalį kartu su lietuviais išlaisvino iš kalėjimų tik prasidėjęs karas. 1941 metų birželio 14 - 22 dienomis, masinių deportacijų metu, buvo išvežtų ir žydų šeimų kartu su lietuviais. Deportacijų ir masinių žudymų dienomis, kai visi lietuviai pergyveno siaubą, Kauno aikštėse buvo ruošiamos orgijos — šokiai, kuriuose dalyvavo raudonarmiečiai, civiliniai komunistai. Lietuviai atsimena ten matę žydų, bet nutyli, kad ten dalyvavo ir lietuvių. Mat tada NKVD tarnavęs ar su rusais bendraująs lietuvis bendru žmonių nusiteikimu buvo laikomas jau ne lietuviu, o parsidavėliu. Karo pradžioje rusų įvykdytose masinėse žudynėse yra žuvusių ir žydų. Tiesa, kad tose žudynėse daug kur dalyvavo žydai, bet negalima paneigti, kad dalyvavo ir lietuvių, tik lietuvių visuomenė tokių jau nelaikė lietuviais, o parsidavėliais. Lietuviai, pergyvenę bolševikų tortūras Kauno ir kituose kalėjimuose, atsimena daug lietuvių ir žydų pavardžių, kankinusių suimtuosius.

Kaip negalima sakyti, kad **už** tai, ką Lietuvoje padarė bolševikai, yra kalti visi lietuviai, taip lygiai negalima sakyti, kad už tai yra kalti visi žydai. Rusams komunistams parsidavusių buvo ir lietuvių ir žydų, bet ir vienų ir kitų buvo tik mažas skaičius.

3. Lietuvių ir žydų nuotaikos karo pradžioje. Tokiomis tai nuotaikomis 1941 metų birželio 22 dieną, prieš auštant, pasklido karo gandai ir bombų sprogimo garsai. Tokio staigaus karo niekas nelaukė, jam nebuvo pasiruošę nei lietuviai, nei žydai. O jeigu Lietuvos žydai ir būtų norėję iš anksto vykti iš Lietuvos į Rusiją, tai rusai nebūtų to leidę. Rusijoje ir tada niekas negalėjo laisvai keliauti, o tuo labiau laisvai keisti gyvenamą vietą. Bolševikų deportacijų ir vykdomų žudynių išgąsdinti Lietuvos žmonės slėpėsi, kur kas galėjo: laukuose, miškuose ir kitur. Pirmą karo dieną pasireiškė toks raudonosios armijos pakrikimas ir tokia visuotinė pogrindžio partizanų veikla, kad visame krašte užviešpatavo chaoso ir teroro nuotaika. Vokiečių armija įžygiavo į Lietuvos teritoriją be žymesnio pasipriešinimo. Galima suprasti, kokia panika kilo žydų tarpe. Tačiau jie negalėjo nieko kito daryti, tik arba bėgti pėsti, arba laukti aklo likimo. Iš Vokietijos pasienio pabėgo jų tik labai mažas skaičius. Iš Kauno ir kitų vietų, toliau nuo Vokietijos sienos, daugelis bandė bėgti nors pėsti, tačiau ir jų dauguma nespėjo pasitraukti toliau — liko vokiečių pusėje. Kol rusai kovojo su vokiečiais ir sukilėliais lietuviais, kai kur buvo ir vietinių žydų, dalyvavusių su ginklu rusų pusėje. Daugumas žydų tačiau laikėsi rezignuotai. Jau vokiečių armijos užimtose vietose įvyko keletas epizodų, kurie, paviršutiniškai sprendžiantiems įvykius asmenims, davė progos kaltinti ir nekaltus. Pavyzdžiui, vokiečių daliniams pasiekus Kauną, įvyko keli epizodai, kuriuos čia paminėsiu. Kaune, Valančiaus gatvėje, ties bazilika tiesiantį telefoną

vokietį kareivį peršovė iš lango žydų moteris. Suprantama, vokiečiai išsivarė visus to namo gyventojus. Netoli tos pat bazilikos Rotušės aikštėje jauna žydė Raudonojo Kryžiaus slaugės uniforma nušovė kitą vokietį kareivį. Kauno priemiestyje, Vilijampolėje, gatvėje žydas, sutikęs vokietį karininką, jį nušovė. Užtat čia pat vokiečių kariai sugaudė pirmus pagautus 150 žydų vyrų, moterų, vaikų, atvarė juos prie Neries upės kranto. Žydai patys turėjo išsikasti duobę ir čia pat visi buvo sušaudyti. Vokiečių armijai nužygiavus toliau, Skuodo ir Alytaus miestuose likę užsislėpę rusų kariai ir vietinių komunistų — žydų ir lietuvių būrys užpuolė paliktą negausią vokiečių įgulą. Skuode vokiečiai buvo nugalėti ir išžudyti, kol miestą pasiekė pasiųstas didesnis karių dalinys. Šiame konflikte žuvo nemažas skaičius nieku nekaltų žydų ir lietuvių. Alytuje nepavyko nugalėti vokiečių įgulos, kautynės vyko kelias valandas. Ten žuvo daug nieku nekaltų civilinių žmonių, jų tarpe ir du to miesto kunigai. Tokie epizodai paskleidė žydams kenksmingą atmosferą. Tačiau jie visi vyko dar karo operacjų stadijoje ir apsiribojo incidento vieta. Pats buvau liudininkas, kaip, pavyzdžiui, Jonavos miesto ugnyje ir griuvėsiuose vokiečių kariai vienodai gelbėjo visus sužeistuosius, nepaisydami, ar kuris žydas, ar nežydas. Taip buvo ir kitur. Mano paminėti ir panašūs epizodai neturėjo įtakos nacių politikai. Naciai turėjo a priori savo politiką, ir žydų likimas būtų buvęs toks pat, ar jie visi būtų laikęsi labai ramiai, ar vokiečius būtų pasitikę panašiai, kaip pasitiko rusus.

Apie tą pat laiką, kai Viliampolėje buvo sušaudyta 150 žydų, Kauno mieste būrys įtužusių buvusių kalinių brutaliai nužudė būrį žydų viename kieme. Pasiskelbusi Lietuvos Vyriausybė turėjo kontaktą su kraštu tik per Kauno radiją. Kauno arkivyskupas, komunistų valdžios visaip niekinamas, gyveno už Kauno Linkuvėlės

vienkiemyje. Karui prasidėjus, jis neturėjo jokio kontakto su miestu, neturėjo net telefono. Aš, jo pagelbininkas, buvau išvykęs teikti Sutvirtinimo sakramentą, fronto atskirtas, likau Jonavoje ir grįžau į Kauną birželio 29 dienos pavakarę jau po visų aukščiau minėtų įvykių. Jeigu paminėjau, kad karas rado visus lietuvius, gyvenančius panikos ir teroro nuotaikoje, tai dabar ta pati panika apėmė visus žydus ir visus komunistus bei jų bendradarbius. Vyriausybės ir sukilėlių štabo vardu per Kauno radiją buvo kviečiami žmonės prie rimties, tvarkos. Kai tik buvo įmanoma, panašų paraginimą pakartojo ir Kauno vyskupai. Pasiskelbusi Lietuvos vyriausybė net ir trumpą jos egzistavimo laiką negalėjo tvarkytis, kaip ji būtų norėjusi. Pradžioje buvo okupacinės vokiečių kariuomenės karinė valdžia, paskui ją ėjo nacių partijos valdžia. Kur tik baigėsi fronto veiksmai, paskui armiją ėjo vadinamos Einsatzkomandos, kurios neleido lietuviams savarankiškai tvarkytis ir kurios paėmė savo išimtinon kompetencijon žydų reikalus. Galima sakyti, kad nuo pat pradžios atsiradimo Lietuvoje Einsatzkomandų prasidėjo sistemingas žydų terorizavimas. Pavyzdžiui, Kauno miestui paskirtas komisaras nepalaikė jokio kontakto su lietuviška miesto administracija, o pat pirmomis dienomis pradėjo savo vardu skelbti visokius potvarkius, liečiančius žydus. Kas įvyko antrą ir trečią karo dieną Garžduose (vokiečių dokumentuose rašomi Garsden), gandas kraštą pasiekė tik vėliau. Bene pirmas faktas, sukėlęs lietuvių visuomenėje reakciją, įvyko Žagarėje. Žagarės ir apylinkės lietuviai milicininkai buvo sušaukti nežinomam reikalui. Visi buvo susodyti į sunkvežimį ir nuvežti už miesto. Čia jie rado suvarytus Žagarės ir toje apylinkėje gyvenusius žydus. Šiems lietuviams milicininkams buvo įsakyta šaudyti kartu su vokiečiais ten suvarytus žydus. Lietuviai atsisakė ir užprotestavo už jų maišymą į tokį darbą. Pasipriešinusius

lietuvius milicininkus vokiečiai čia pat sušaudė kartu su žydais ir visus kartu užkasė toje pat duobėje. Tai išgirdę, **Kauno arkivyskupas J. Skvireckas, jo pagelbininkas vyskupas V. Brizgys ir generalinis vikaras prelatas prof. K. Šaulys** įteikė vokiečių Karo komendantui ilgą ir aštriais žodžiais parašytą protestą. Jame buvo pareikšta, kad žydai yra Lietuvos, ne Vokietijos piliečiai. Jeigu kas yra kuo nusikaltęs, tai lietuviai pasilieka sau teisę tai ištirti ir spręsti, kai bus galima tai padaryti pagal Lietuvos įstatymus. Prieš lietuvių vertimą dalyvauti vokiečių sauvališkuose veiksmuose mes protestuojame visu griežtumu, kaip prieš veiksmą priešingai visokiai teisei. Įvykis Žagarėje ir lietuvių protestas vokiečius matomai paveikė. Jie atrodė atsargesni. Negalima paneigti, kad atskirose vietose atsirado pavienių asmenų, kurie kartu su.vokiečiais dalyvavo žydų areštuose, **o kai kur ir jų žudyme, tačiau aplamai lietuviai nesidavė** įtraukiami į vokiečių politiką ir jų darbus. Vyskupai viename laiške, paskelbtame per kunigus, priminė lietuviams nelieti nekalto kraujo, neliesti nekaltų žmonių palikimo, nesikėsinti į suimtų žydų turtą. Tačiau būtų netesinga sakyti, kad joks lietuvis nepasikėsino į žydų turtą. Naciams pradėjus akciją prieš žydus, lietuviai prašomi, o kai kur net ir neprašomi, rašėsi rekomendacinius, užtariančius raštus. Kauno abu vyskupai ir genralinis vikaras, niekieno neprašyti, parašė Karo komendantui raštą, primindami, kad yra Lietuvoje daug žydų, kurių nedera skirti nuo lietuvių, kurie Lietuvai ir lietuviams buvo visada lojalūs, buvo rusų komunistų persekiojami ir net kalinami kartu su lietuviais, kaip pavyzdžius paminėjo brolius daktarus Elkesus, advokatą Garfunkelį, rabiną Sniegą, Kauno vyriausią rabiną Šapiro, jo sūnų profesorių ir daug kitų.

Nepraėjus nė mėnesiui nuo Lietuvos teritorijos užėmimo, naujai įvesta vokiečių civilinė valdžia įsakė visiems žydams iki rugpiūčio 15 dienos susirinkti į getus. Už

slėpimąsi ar slėpimą buvo grasinama net mirties bausme. Į šį vokiečių įsakymą Lietuvos vyskupai atsiliepė savo memorandumu, vėl primindami vokiečių valdžiai, kad žydai yra Lietuvos piliečiai, kad pagal taptautinę teisę užimtuose kraštuose veikia to krašto įstatymai, ir protestavo prieš kokių nors getų steigimą Lietuvos žydams. Į tą memorandumą vienas Karo komendantūros žemesnio rango tarnautojas atsakė žodžiu, kad getai steigiami abipusiam saugumui: kad žydai nebūtų pavojingi vokiečiams ir kad žydus apsaugojus prieš lietuvių užpuolimus. Buvo aiškus tokio atsakymo melagingumas.

Lietuvoje buvo nemažai šeimų, kur buvo slepiamas nors vienas žydas. Kiek žinau, visuose vienuolynuose, daugelyje klebonijų, Kauno kunigų seminarijoje slėpėsi nors vienas, o kai kur ir keli žydai. Ypačiai miestuose buvo reikalingas labai didelis atsargumas. Buvo lietuvių, kurie gaivalingai nekentė žydų; miestuose greitai atsirado vokiečių šeimų iš Vokietijos, didesniuose miestuose liko į getą nepaimtas vienas - kitas žydas. Kauno mieste, lietuvių žiniomis, tokių buvo apie 30. Kokiais motyvais jie buvo palikti, žmonės to netyrė, o tokius visus laikė arba GESTAPO agentais, arba bent nepatikimais; visi jų bijojo, jų saugojosi.

Visoje Lietuvoje daug žydų buvo išžudytų, vos tik juos surinkus į getą. Po keturių mėnesių nuo karo pradžios buvo likę visoje Lietuvoje jau tik trys getai: Kaune, Šiauliuose ir Vilniuje. Nors į šiuos tris getus buvo suvežti žydai ir iš kitų vietų, tai vistiek buvo viešai žinoma, kad daug kur buvo išžudyti visi žydai, kurie tik pateko į vokiečių rankas.

Sutvarkius Kauno getą, pamatėme, kad ten į Senių Tarybą (Altenrat), kuris turės tvarkyti geto vidaus reikalus, paskirti ir visi tie, kurių pavardes buvome paminėję mūsų rašte Karo komendantūrai. Kauno vyskupai ir kurija su Kauno geto, per tą Senių Tarybą palaikėme kasdieninį

kontaktą. Išvaromi į miestą darbams ar palankių sargybinių išleidžiami, beveik kiekvieną dieną lankydavosi kas nors iš geto Kauno kurijoje.

Vyskupai, susirinkę konferencijai spalio mėnesį, pirmuoju klausimu svarstė pagalbą žydams. Buvo bandyta pasiekti Generalkomisarą, bet tas atsisakė priimti vyskupų delegaciją. Tada konferencijos vardu buvo nusiųstas vysk. V. Brizgys pas Pirmąjį generalinį tarėją, bet tas atsakė, kad jis negalįs nieko padaryti, vokiečiai uždraudė lietuviams kištis į žydų klausimą. O gandai, paskui ir žinios iš geto buvo labai aliarmuojančios. Ir žydai, ir mes supratome, kad vokiečių nusistatymo nepakeisime, kad reikia gelbėti, kiek pavyks, pavienius asmenis. Kiek buvo pavienių asmenų ar šeimų, kurie priėmė ir slėpė iš geto išneštus kūdikius, iš geto išvestus ar pabėgusius iš darbo brigadų, tos statistikos niekas neturi, nes sąmoningai tokių asmenų ir faktų niekur neregistravome. Aš susitariau su paskiromis Kauno ir artimos provincijos klebonijomis, su vienuolynais ir pranešiau geto Senių Tarybai, kurios vietos yra garantuotai saugios, kaip pirmosios pagalbos vietos pasislėpti pabėgusiems žydams. Mūsų įvairiems santykiams buvo labai patogi vieta — Maironio namų kiemas. Jis buvo iš visų pusių uždaras ir nematomas. Į miesto pastatus, esančius čia pat šalia vyskupų ir kurijos namų, būdavo atvaroma kasdien iš geto darbo brigada. Ji buvo gana laisvai saugojama. Buvo sutvarkytas iš tų namų saugus išėjimas į vyskupų ir kurijos namus, o pro juos į Maironio kiemą. Šiame kieme kasdien vykdavo turgus: kaimo žmonės slaptai čia sunešdavo daržovių, kiaušinių, sviesto, mėsos. Visa tai buvo parduodama tik žydams — kiti pirkėjai čia nebuvo įleidžiami. Šia proga vykdavo informacijos ir kitokie kontaktai, per čia ne vienas žydas susitarė, kur jis galės saugiau pasislėpti, pabėgęs iš geto.

Buvo parašyta Kauno geto kronika, į Kauno getą buvo

surinktos kai kurių sinagogų thoros, pačiame gete buvo surinktas iš jo gyventojų brangenybių fondas. Susitarus, visa tai buvo iš Kauno geto išnešta ir paslėpta saugioje vietoje. Šį faktą ir vietą žinojo tik geto Senių Taryba (nežinau, ar visa), trys kunigai, kurių dabar jau nėra gyvų, ir aš. Dėl šiandieninių sąlygų Lietuvoje bus geriau, jeigu tų trijų kunigų pavardžių neminėsiu. Iš Žydų Tarybos Muenchene 1947 metais esu girdėjęs, kad tie paslėptieji dalykai: archyvai, brangenybės, thoros ir kt. po karo buvo saugiai pervežti į Vakarus. Šiai žiniai tikiu, nes man pasakojo tie asmenys, kurie Kaune nedalyvavo tuos dalykus paslepiant. Jeigu jie žinojo patį faktą, paminėjo tiksliai vietą, kur minėti dalykai buvo paslėpti, tai tikiu, kad jie buvo tikrai iš Lietuvos išvežti.

Individualiai paslėptų ir išgelbėtų žydų skaičius nėra didelis, bet, tai darydami, lietuviai parodė daug drąsos, kelios šeimos yra už tai žuvusios. Kažkieno išduotos, tos šeimos buvo sušaudytos kartu su žydais, kurie buvo jose surasti. Yra nemažai lietuvių ir kitaip už tai nukentėjusių. Kuriais pasitikėjome Kauno vyskupai ir kurija, mūsų nė vienas neapvylė — neišdavė. Buvo keli faktai, kad lietuvių slepiami žydai elgėsi perdrąsiai, buvo sugauti ir išdavė visus, kurie juos gelbėjo ar slėpė. O buvo faktų, kurie davė vokiečiams pagrindo įtarti ir ieškoti kokios nors organizuotos platesnės konspiracijos. Pavyzdžiui, Vokietijoje buvo kažkaip sugautas vienas žydas, išvykęs iš Lietuvos į Vokietiją, kaip darbininkas lietuvis, naudodamasis mirusio lietuvio pasu. Dėl tokių ir panašiai sugautų ir prisipažinusių buvo suimtų pasauliečių, kartu su jais Kaune kanauninkas A. Želvys ir kun. V. Tamoševičius. Šis išbuvo kalėjime iki vokiečių pasitraukimo iš Kauno. Tokių faktų gandai vertė visus būti atsargiais.

Iš sugautų žydų vokiečiai sužinojo, kad Lietuvoje kunigai yra krikštiję žydus. 1943 metų vasarą Kauno

GESTAPO gavo įsakymą iš Berlyno arba griežtai nubausti Kaune gyvenančius kunigus Jurgį Smilgevičių ir Bronių Paukštį, arba gauti iš Kauno vyskupų raštą, draudžiantį krikštyti žydus. Kai vieną popietę atvyko į Kauno kuriją su tuo raštu korporalas Muelleris, arkivyskupo nebuvo Kaune, tad su juo kalbėtis teko man. Jis parodė raštą, kuriame buvo pasakyta, kad, jeigu vyskupai tokį raštą parašys, tas raštas turįs būti pasiųstas į Berlyną. Korporalui Muelleriui aiškinau, kad prašančiam žmogui mes negalime atsakyti sakramentų, taigi ir tokio rašto negalime parašyti.

— Tai ne mano reikalas, — atsakė korporalas Muelleris. — Aš vykdau, kas man įsakyta.

Aš bandžiau juokauti sakydamas: Bet gi jūs visus žydus naikinate, ir krikštytus, ir nekrikštytus. Koks jums skirtumas? Ar jūs pavydite jiems dangaus, drausdami krikštyti?

— Žinoma, kad jiems ten ne vieta, — juokaudamas atsakė vokietis.

— O ar bus geriau susitikti kurį nors jų pragare? — paklausiau.

Vokietis garsiai nusijuokė ir į klausimą neatsakė. Taip mudu ir išsiskyrėme, nieko nenutarę. Tačiau GESTAPO nedavė vyskupams ramybės, grasindami suimti tuos du kunigus, jeigu nieko neparašysime. Pasitarę su arkivyskupu, parašėme kunigams raštą, primenantį Kanoną 744, kad pasitaikančius užaugusių krikštus reikia iš anksto pranešti savo vyskupui. Faktiškai 1943 m. jau nebuvo tokių atvejų, kad būtų tekę krikštyti žydus. GESTAPO nebuvo pilnai patenkintas vyskupų raštu, kad jame kalbama bendrybėmis, o nieko nepasakyta įsakmiai apie žydus, bet vyskupai atsisakė pasirašyti kitokį raštą. Minėti du kunigai nebuvo suimti.

Kokia buvo susikūrusi ir plačiai paskliduşi nuomonė

apie santykius tarpe žydų ir lietuvių net esančių vokiečių tarnyboje, pavaizduoja vienas faktas iš Liublino koncentracijos stovyklos. Ten buvo susikūrusi tokia atmosfera, kad tą koncentracijos stovyklą saugoją vokiečiai ar kiti jų tarnyboje negalėdavo rodytis miesto gatvėse. Labai dažnai iš pakampių juos užpuldavo, ne vienas buvo nužudytas. Buvo prieita net prie to, kad pati vokiečių vyriausybė uždraudė sargybų kareiviams išeiti vakare iš kareivinių. 1943 metais buvo ten nusiųstas sargyboms vienas lietuvių batalionas. Netrukus šio bataliono lietuviai buvo pogrindžio painformuoti, kad jie gali jaustis saugūs, prieš juos nebus pasikėsinta. Vokiečiai tai sužinojo, ir Kaune buvo iš vokiečių tarpo lietuvių adresu piktų komentarų.

Pradėjus vokiečiams nesisekti rytų fronte, buvo likviduojami ir paskutiniai getai. Nedarbingi getų gyventojai buvo išžudyti, darbingieji išvežti į Vokietiją. Paskutinis buvo sunaikintas Kauno getas.

1963 metais Amerikoje pasirodė brošiūra:*NAZI WAR CRIMINALS AMONG US,* BY Charles R. Alllen, Jr. A Jewish Currents Reprint, 22 E. 17th St., New York.

Prieš tai Vokietijoje Ralf Hochmut parašė vaidinimą: *DER STELLVERTETER.*

Skaitydamas Charles R. Allen, Jr., randi, kad jo rašinio priežastis buvusi New York Post, Nov. 5, 1962 tilpusi žinia apie "Slave labor camps in the Soviet Union". Atrodo, kad visas jo rašinys yra reakcija į tą straipsnį.

Ir Charles R. Allen, Jr., ir Ralf Hochmut kaltina katalikus, kad neapgynė žydų nuo nacių.

Katalikų ir kitų krikščionių: lenkų, prancūzų, olandų, belgų, lietuvių ir net pačių vokiečių — pasauliečių, kunigų,

vienuolių ir net kelis vyskupus naciai yra išžudę daugiau negu žydų. Ar kas nors gali kelti klausimą, kodėl pop. Pijus XII, Europos ir kitų kraštų vyskupai neišgelbėjo šių krikščionių. Visiems yra žinoma, kiek naciam reiškė ir pop. Pijaus XII, ir kardinolo Faulhaberio, ir kitų žygiai.

Rusijos komunistai yra išžudę daug milijonų krikščionių Rusijoje, Ukrainoje, Baltgudijoje, Lenkijoje, Lietuvoje ir kitur jų valdytuose kraštuose tuo metu, kai Maskvos valdžios aukštuose postuose ir sferose buvo nemažai žydų. Ar atėjo kam nors mintis kaltinti už tai visus žydus, jų dvasinius vadus už tai, kad jie neužtarė žudomų krikščionių? Jeigu kiekvienam yra aišku, kiek Kremliui ir jo NKVD turėjo ir turi reikšmės žydų rabinų ar Romos Popiežiaus ir kitų katalikų vyskupų nuomonė, tai turėtų būti aišku, kiek buvo svarbi Vokietijos naciams Popiežiaus ir katalikų vyskupų nuomonė.

Raul Hillberg savo veikale *THE DESTRUCTION OF THE EUROPEAN JEWS* cituoja vieną dokumentą iš Nuernbergo proceso, vieno GESTAPO valdininko pranešimą iš Lietuvos, kad vyskupas V. Brizgys jau paskelbė visose Kauno bažnyčiose atsišaukimą, kuriame žmonės kviečiami lojaliai ir drausmingai bendradarbiauti su vokiečiais. Šis atsišaukimas taip pat buvo paskelbtas spaudoje. Vyskupas Brizgys nori paveikti visus kunigus jokiu būdu nesikišti į politiką ir t.t. Aš tai paskaitęs susidomėjau ir pasistengiau rasti jų minimą tariamą dokumentą. Jame sakoma:

"The Bishop has already read from the pulpits of all the churches in Kaunas a message in which the population is called upon to cooperate loyally and in a disciplined manner. This message was also published in the press. Brizgys also intends to direct all priests not to engage in any way in politics.

"Bishop Brizgys has forbidden all priests from

intervening in any way for Jews. Several Jewish delegations which came to see him personally reqesting his intervention with the German authorities, were turned away by him. In the future he will not allow any more Jews to come to him.'"

Į šį dokumentą galima štai ką pasakyti. Jeigu jis būtų parašytas tikrai kokio nors nacio, o ne vėliau kieno nos sufabrikuotas, tai taip parašyti galėjo kas nors, kuris norėjo prieš savo viršininkus pasigirti savo uolumu, visažinojimu ir buvo tikras, kad jo pranešimo Lietuvoje niekas nesužinos ir nepaneigs. Arba tas valdininkas nežinojo, kas vyksta Lietuvoje, arba manė, kad jo viršininkai Berlyne patikės jam ir nepatikrins, kaip iš tikro yra. Gyvenant Lietuvoje, niekad neteko girdėti apie tokį dokumentą — pranešimą. Kas turi nors elementarią nuovoką apie gyvenimą, visi žino,kad "iš visų bažnyčių sakyklų" aš niekad nekalbėjau, kad visas mūsų elgesys parodė, jog nei kunigams, nei pasauliečiams niekas ir niekad nedraudė padėti žydams, o kunigai ir per tai visuomenė buvo į tai drąsinami; kad niekad nebuvo mano kompetencija ką nors įsakinėti ar drausti Lietuvos kunigams: aš nebuvau nei Kauno, nei kurios kitos diecezijos ordinaras, o buvau tik pagelbininkas (Auxiliaras). Tokio draudimo nebuvo nei iš vieno Lietuvos vyskupo. Tą patį galiu pasakyti ir apie žydų delegacijas. Kas anksčiau paminėta apie mano ir Kauno kurijos santykius su žydais, pakankamai atsako į klausimą. Nors tokių faktų neatsimenu, bet galėjo atsitikti, kad kas nors iš žydų norėjo su manim pasimatyti ir negalėjo. Mano tada, kaip kunigų seminarijos rektoriaus ir kitokios pareigos buvo tokios, kad kurijoje aš neturėjau net savo raštinės (offiso) ir mažai kada būdavau savo kambaryje. Kas nors telefonu ar asmeniškai manęs ieškodamas ir gavęs atsakymą, kad manęs nėra, galėjo pamanyti, kad aš nenoriu matytis.

Kalbant apie Raul Hillberg ir Charles R. Allen, Jr., minimą dokumentą iš Nuernbergo proceso, turiu pastebėti, kad nežinau dokumento nei autoriaus, nei autentiškumo ir kiek tokių "dokumentų" galėjo atsirasti. Kad būtų aišku, ką noriu tuo pasakyti, paminėsiu vieną faktą. 1963 metų birželio mėnesį aš buvau pašauktas Chicagoje į teismą liudyti kažkokio man negirdėto Franz Muererio byloje. Jis tada buvo Austrijoje, Grazo miesto kalėjime. Jis buvo kaltinamas dalyvavęs katalikes vienuoles sušaudant Vilniaus mieste vokiečių okupacijos metais. Kaltinime paminėtas vienuolyno adresas ir sušaudymo data. Vilniaus vienuolių likimą esu minėjęs ir galima tai patikrinti Vilniaus vyskupo pranešime (34). Iki 1944 metų vasaros, iki vokiečių pasitraukimo iš Vilniaus, Vilniuje ir Lietuvoje vokiečiai nesušaudė nei vienos vienuolės. O tačiau Grazo teismui kas nors pateikė įrodymų ir kaltinimų, kad Franz Muereris Vilniuje šaudė katalikes vienuoles.

Paėmus kartu lietuvių ir žydų likimą Maskvos komunistinėje ir Berlyno nacistinėje okupacijoje, galima atsakyti į dažnai girdimą klausimą, koks yra skirtumas tarp komunizmo ir nacizmo. Paliekant neaiškintą socialinę, politinę sritį, o kalbant tik apie humanistinę sritį, reikia pabrėžti, kad svarbioji abiejų bendra savybė yra materialistinis ateizmas, gyvuliška pažiūra į žmogų ir iš to logiškos pasėkos. Tai yra didelė pamoka ateities žmonijos kartoms.

Užbaigai papasakosiu vieną pokalbį, nepramanytą, o girdėtą iš autorių. Jų pavardžių neminėsiu, nes tam neturiu jų leidimo. Vienas iš jų, L., yra jau miręs, antras, G., dar yra gyvas.

Vokiečių okupacijos metais Marijampolėje, gatvėje,susitinka du kaimynai inteligentai L. ir G. L. buvo viešai žinomas liberalas socialistas, teisingas ir rimtas

žmogus. G. buvo viešas katalikas. L. atrodė kažkuo susirūpinęs. G. jį paklausė, kodėl toks susimąstęs.

L. sako:

— Einu ir mąstau. Ne taip jau tolima praeitis nuo I-jo pasaulinio karo ir koks skirtumas tarp ano ir šio karo rusų ir vokiečių kareivių. Palyginus su I-jo karo karių elgesiu, šiame kare ir rusai ir vokiečiai yra neįtikėtini barbarai.

— Įdomu, kokias randi šiam skirtumui priežastis? — klausia G.

— Man atrodo, — sako L., — kad priežastis bus bene ši: pirmojo karo metu ir vieni ir kiti, kokie krikščionys jie bebuvo, bet vis tik laikė save krikščionimis, dabar ir vieni ir antri bijo ir to vardo, ir tos dvasios.

G. jam atsakė:

— Nesistebiu, kad tokią išvadą padarei, bet stebiuosi, kad tu ją padarei.

Subedievintas žmogus atsikeršija žmonijai žiauriai ir įvairiais būdais už jo suniekinimą.

IŠNAŠOS

1. Le St. Siegė et la Situation Religieuse en pologne et dans les Pays Baltes, 1939-1945 (Libreria Ed. Vaticana, 1967), pg. 267
2. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 266.
3. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . . pg. 265.
4. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 270-271.
5. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 271-272. Šio psl. 271 išnašoje 2 prie arkivyskupo M. Reinio biografinių žinių paminėta, kad jis, įkalintas 1947 metais, mirė Vladimiro kalėjime, 1954 metais lapkričio 8 dieną.
6. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 275.
7. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 280.
8. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 282.
9. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 283-284. Išnašoje pažymėta, kad 1940 metų rugpiūčio 3 dieną Lietuva aukščiausio Sovieto dekretu buvo paskelbta 14-ja SSSR respublika.
10. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 285-286.
11. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 287.
12. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 289.
13. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 293-294.
14. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 312-315.
15. Le St. Siegė et la Sitaution Religieuse. . ., pg. 341-342.

16. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 355-356.
17. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 357.
18. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 377.
19. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 383.
20. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 389.
21. Plačiau apie tai: Lietuvos Universitetas, Chicago, 1972., pg. 693.
22. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 480.
23. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 487.
24. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 512.
25. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 523.
26. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 653.
27. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 674.
28. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 708.
29. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 719.
30. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 763.
31. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 785.
32. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 867.
33. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 870-871.
34. Le St. Siegė et la Situation Religieuse. . ., pg. 591.